

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

КАРАМУШКА ДАР'Я КИРИЛІВНА

УДК 658: 5.634.635:05

**УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ПІДПРИЄМСТВ У КОНТЕКСТІ СТАБІЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ЕКОНОМІКИ**

Спеціальність 073 - менеджмент

Галузь знань 07 - Управління та адміністрування

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Карамушка Д.К.

Науковий керівник: Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук,
професор

Дніпро - 2024

АНОТАЦІЯ

Карамушка Д.К. Управління розвитком сільськогосподарських підприємств у контексті стабілізації національної економіки. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 073 – Менеджмент. – Дніпровський державний аграрно-економічний університет, Дніпро, 2024.

Дисертацію присвячено науково-практичним питанням управління розвитком сільськогосподарських підприємств у контексті стабілізації національної економіки.

У першому розділі наукової роботи проаналізовано концепт економічного розвитку сільського господарства як домінанти розвитку національної економіки. Удосконалено визначення поняття «економічний розвиток сільського господарства». Обґрунтовано формування методичних основ менеджменту економічного розвитку сільськогосподарських підприємств України, визначено необхідність управління економічним розвитком; удосконалена класифікація факторів впливу на економічний розвиток сільськогосподарських підприємств. Розкрито основні організаційно-економічні особливості функціонування підприємництва в сільському господарстві у сучасних умовах. Визначено критерії та етапи управління на основі вивчення характеристик, елементів, законів, джерел, розвитку сільськогосподарського підприємства.

Розглянуто основні передумови, які спонукають підприємство до вдосконалення системи управління економічним розвитком. Запропоновано методичний підхід до управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств, який дозволить звести до мінімуму ймовірність розробки та впровадження неефективних управлінських рішень та проектів, оптимізувати час обґрунтування та реалізації стратегії економічного розвитку підприємства, вибирати найкращі альтернативні варіанти, дозволить співставляти цілі економічного розвитку підприємства із

його загальною стратегією розвитку тощо. Це наукове дослідження заглиблюється в важливість управлінського втручання в економічний розвиток і функціонуванням сільськогосподарських підприємств. Визначено сукупність макро- та мікрофакторів як рушійну силу об'єктивного імперативу ефективного управління у сфері аграрного бізнесу. У цьому дослідженні використано науковий підхід для з'ясування складної взаємодії різноманітних елементів, що впливають на стале зростання та функціонування сільськогосподарських підприємств.

У другому розділі проаналізовано сучасний стан та особливості економічного розвитку сільськогосподарських підприємств України. Проведено порівняння ефективності сільського господарства в Україні та в країнах Європейського Союзу. Виявлено тенденції та розроблено управлінські рішення, спрямовані на досягнення бажаного стану підприємства в майбутньому. Обґрунтовано організаційне забезпечення управління економічним розвитком з позиції чотирьох підходів та процес управління розвитком підприємства з позиції системного підходу. Запропоновано конкретизацію інструментів щодо встановлених державою або підприємством нормативних показників (важелів управління), за допомогою яких здійснюються дії, що спрямовані на досягнення підприємством економічного розвитку. Наведені розробки дозволять підприємству чітко визначити мету, принципи, функції, підходи, напрями, сфери та види управління, побудувати ефективний механізм управління задля досягнення економічного розвитку.

Сформовано механізм взаємодії сучасних елементів системи управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств. Розроблено модель вибору стратегій економічного розвитку сільськогосподарського підприємства. Ця модель може дозволити підприємствам вибрати оптимальну стратегію, яка не вимагає додаткового часу для перевірки її значущості чи адекватності. А також розкрито вплив

кризи на аграрний сектор та визначено адаптивні та гнучкі стратегічні аспекти менеджменту.

Представлено матрицю прийняття рішень, розроблену для того, щоб допомогти у формуванні оптимальних стратегій економічного розвитку сільськогосподарських підприємств. Матриця систематично оцінює різні напрямки розвитку щодо очікуваних темпів зростання, зосереджуючись на ключових факторах, таких як розширення оброблюваних земель, впровадження нових культур і модернізація обладнання та технологій. Матриця сприяє структурованому підходу до прийняття рішень, допомагаючи менеджерам сільського господарства у виборі стратегій, узгоджених з очікуваним рівнем зростання їхніх підприємств.

В третьому розділі удосконалено систему управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств на основі вирішення проблеми вибору показників управління економічним розвитком підприємства. Побудовано економіко-математичну модель виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств для виявлення резервів ресурсного потенціалу, його раціонального використання, підвищення економічної ефективності господарської діяльності та управління економічним розвитком підприємства. Побудовано багатофакторну кореляційно-регресійну модель впливу на обсяг чистого прибутку сільськогосподарських підприємств. Встановлено вплив організаційного механізму економічного розвитку, який забезпечується ресурсним потенціалом через оптимізацію, принципи управління, відповідність цілям діяльності та методам прийняття управлінських рішень, раціональність економічних процесів. Визначено ймовірні стратегії управління із забезпечення стійкого економічного розвитку сільськогосподарських підприємств, зважаючи на вірогідні стратегічні вектори щодо підвищення ефективності використання економічного потенціалу. На основі цього, запропоновано стратегічні сценарії та стратегіями щодо забезпечення економічного розвитку сільськогосподарських підприємств.

У цьому науковому дослідженні проаналізовано складний взаємозв'язок між функціональною системою управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств та нюансами управління прибутковістю. У сучасному ландшафті аграрного сектора ефективні стратегічні методи управління є вирішальними для сталого розвитку. Проаналізовано як функціональна система управління економічним розвитком впливає та взаємодіє з різними компонентами управління прибутковістю сільськогосподарських підприємств.

Операційні збої тісно пов'язані з багатьма зацікавленими групами всередині та поза межами підприємств. Сільськогосподарські підприємства можуть зіткнутися з фінансовими проблемами як внаслідок ринкових умов економіки, так і внаслідок внутрішніх чинників при збереженні своєї діяльності. Неефективність в управлінні ризиками, з якою вони стикаються за цих обставин, може призвести до банкрутства. Тому підприємства повинні вміти передбачати свої фінансові проблеми і передбачати правильні заходи, проаналізувавши свою поточну ситуацію. З огляду на це, для оцінки та класифікації фінансових проблем сільськогосподарських підприємств, побудовано модель з використанням штучних нейронних мереж (ANN) та дерев рішень (DT).

Унікальні моделі були розроблені для сільськогосподарських підприємств і спрямовані на порівняння правильності класифікації показників успішного економічного розвитку та визначено найважливіші змінні, що впливають на фінансові проблеми на галузевій основі. У цьому контексті для досліджуваних сільськогосподарських підприємств, було обрано 25 фінансових коефіцієнтів та 2 нефінансові змінні, проаналізовано 106 підприємств, що працюють у виробничому секторі, сфери сільського господарства. У моделі було поставлено за мету досягти майже нульового значення похибки, а успішні та збанкрутілі підприємства в моделі були класифіковані правильно.

Ключові слова: розвиток сільського господарства, продуктивність, сталий розвиток, стратегії, інвестиції, інновації, зайнятість, управління ризиками, вплив на навколишнє середовище, агробізнес

ANNOTATION

Karamushka D.K. Management of the development of agricultural enterprises in the context of the national economy stabilization. - Qualifying scientific work with a manuscript copyright. The dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 073 "Management" (07 "Management and Administration"). Dnipro State Agrarian and Economic University, Dnipro, 2024.

The dissertation is devoted to the scientific and practical issues of managing the development of agricultural enterprises in the context of the national economy stabilization.

In the first section of the research paper the concept of economic development of agriculture as a dominant factor in the development of the national economy is analyzed. The definition of "economic development of agriculture" has been improved. It substantiates formation of methodical bases of management of economic development of agricultural enterprises of Ukraine, identifies a necessity of management of economic development; improves classification of factors of influence on economic development of agricultural enterprises. The main organizational and economic features of the functioning of entrepreneurship in agriculture in modern conditions are disclosed.

The criteria and stages of management are defined on the basis of studying the characteristics, elements, laws, sources, and development of an agricultural enterprise. The main prerequisites that encourage the enterprise to improve the system of economic development management are considered. A methodical approach to managing the economic development of agricultural enterprises is proposed, which will minimize the likelihood of developing and implementing ineffective management decisions and projects, optimize the time for substantiating and implementing the economic development strategy of an enterprise, select the best alternative options, allow comparing the goals of economic development of an enterprise with its overall development strategy, etc. This scientific study delves into the importance of managerial intervention in the economic development and operation of agricultural enterprises. It identifies a set

of macro- and micro-factors as the driving force behind the objective imperative of effective management in the field of agricultural business. This study uses a scientific approach to clarify the complex interaction of various elements that affect the sustainable growth and functioning of agricultural enterprises.

The second section analyses the current state and peculiarities of economic development of agricultural enterprises in Ukraine. A comparison of agricultural efficiency in Ukraine and in the European Union is made. It identifies trends and develops managerial decisions aimed at achieving the desired state of the enterprise in the future. The organizational support of economic development management from the standpoint of four approaches and the process of enterprise development management from the standpoint of a systematic approach are substantiated. The article offers specification of instruments with respect to normative indicators (control levers) established by the State or enterprise, with the help of which actions aimed at achievement of economic development by an enterprise are carried out. These developments will allow the enterprise to clearly define the purpose, principles, functions, approaches, directions, areas and types of management, to build an effective management mechanism to achieve economic development.

The mechanism of interaction of modern elements of the system of management of economic development of agricultural enterprises is formed. A model for selecting strategies for economic development of an agricultural enterprise has been developed. This model can allow enterprises to choose the optimal strategy that does not require additional time to verify its significance or adequacy. The article also reveals the impact of the crisis on the agricultural sector and identifies adaptive and flexible strategic aspects of management.

The article presents a decision-making matrix designed to help formulate optimal strategies for the economic development of agricultural enterprises. The matrix systematically evaluates different development directions in relation to expected growth rates, focusing on key factors such as expansion of cultivated land, introduction of new crops and modernization of equipment and technologies.

The matrix promotes a structured approach to decision-making, helping agricultural managers to choose strategies that are aligned with the expected growth of their enterprises.

The third section improves the system for managing the economic development of agricultural enterprises by solving the problem of selecting indicators for managing the economic development of enterprise. It builds an economic-mathematical model of production resources of agricultural enterprises for identification of reserves of resource potential, its rational use, increase of economic efficiency of economic activity and management of economic development of enterprise. A multifactorial correlation-regression model of influence on the volume of net profit of agricultural enterprises has been built. The influence of the organizational mechanism of economic development, which is provided by the resource potential through optimization, management principles, compliance with the goals of activity and methods of making managerial decisions, rationality of economic processes, has been determined. Possible management strategies to ensure sustainable economic development of agricultural enterprises are identified, taking into account the likely strategic vectors to improve the efficiency of economic potential use. On this basis, strategic scenarios and strategies for ensuring the economic development of agricultural enterprises are proposed.

This research paper analyses the complex relationship between the functional management system of economic development of agricultural enterprises and the nuances of profitability management. In the current landscape of the agricultural sector, effective strategic management methods are crucial for sustainable development. The article analyses how the functional system of economic development management influences and interacts with various components of profitability management of agricultural enterprises.

Operational failures are closely linked to many stakeholder groups inside and outside the enterprise. Agricultural enterprises can face financial problems both as a result of market conditions in the economy and as a result of internal

factors while maintaining their operations. Ineffective risk management that they face in these circumstances can lead to bankruptcy. Therefore, businesses must be able to anticipate their financial problems and provide the right measures by analyzing their current situation. With this in mind, a model using artificial neural networks (ANN) and decision trees (DT) was built to assess and classify the financial problems of agricultural enterprises.

Unique models were developed for agricultural enterprises to compare the correctness of the classification of indicators of successful economic development and to identify the most important variables that affect financial problems on a sectoral basis. In this context, 25 financial ratios and 2 non-financial variables were selected for the studied agricultural enterprises, and 106 enterprises operating in the manufacturing sector of agriculture were analyzed. The model aimed to achieve almost zero error, and successful and failed enterprises were correctly classified in the model.

Key words: agricultural development, productivity, sustainable development, strategies, investments, innovations, employment, risk management, environmental impact, agribusiness

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Karamushka D. Analysis of trends in the economic development of agricultural enterprises of ukraine: prospects and challenges. Accounting and financial, information and language and communication support for the sustainable development of the agricultural sector: scientific, methodological and practical principles: a collective monograph / ed. by H. Pavlova, L. Vasilieva. Dnipro: Standard, 2023. P. 131–138.

Статті

2. Khalatur S., Pavlova H., Vasilieva L., Karamushka D., Danileviča A. Innovation management as basis of digitalization trends and security of financial sector. *Entrepreneurship and Sustainability*. 2022. Issues 9(4). P. 56–76. DOI: [10.9770/jesi.2022.9.4\(3\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2022.9.4(3)) Включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз: CrossRef, IDEAS/RePEc, EconPapers/RePEc, Google Scholar (CIIA), EconBiz, The European Library, Lituanistika Database, Ulrich's Periodicals Directory, Serials Solutions, A ProQuest Company, International Society of Universal Research in Sciences, Directory of Research Journals Indexing, Indexing Certificate, Index Copernicus International, ICI Journals Master List, MediaFinder, ROAD, Clarivate Analytics, Web of Science, China Knowledge Resource Integrated Database (Китай), Scilit, CiteSeerX, SHERPA/RoMEO, Open Academic Journals Index. (1,68 друк. арк., особистий внесок авторки: проведено оцінку загальної моделі визначення впливу зовнішнього середовища на ефективність діяльності суб'єктів господарювання. 0,84 друк. арк.).

3. Khalatur S., Velychko O., Oleksiuk V., Kravchenko M., Karamushka D. Financial security as a component of ensuring innovative development of agricultural production. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2023. Vol. 3(50). P. 341–356. DOI: [10.55643/fcaptp.3.50.2023.4050](https://doi.org/10.55643/fcaptp.3.50.2023.4050) Включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних

баз: Web of Science, Scopus, DOAJ, Index Copernicus, Google Scholar (США), ResearchBib, World Cat, Dimensions, NAVER, MIAR, EBSCO Business Source Elite, EBSCO Business Source Premier, OpenAIRE (Європейський Союз), Scilit, Quality Open Access Marker, OUCI, AccessON, Research4Life, Lens, Fatcat, BASE, Internet Archive Scholar, Unpaywall, Semantic Scholar, The Technische Informations Bibliothek, CORE, Find@HKUL, Academia, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, JournalTOCs, ERIH PLUS, LibKey, Deepdyve, UC Davis Library, ABCD index, (1,85 друк. арк. *Особистий внесок авторки: проведено розрахунки відповідно до запропонованого методичного підходу, що дозволило запропонувати інноваційну стратегію менеджменту, яка можна застосовуватися для забезпечення модернізації агропромислового виробництва. 0,92 друк. арк.*).

4. Халатур С. М., Кравченко М. В., Карамушка Д. К., Козир Е. В. Комплексна експрес-методика оцінки кредитоспроможності сільськогосподарських підприємств з урахуванням рівня їх економічного розвитку. *Економіка та держава*. 2021. № 10. С. 37–42. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.10.37. Включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз: Index Copernicus (Польща), Академія Google (США), (0,73 друк. арк., *особистий внесок авторки: розроблено схему комплексної оцінки кредитоспроможності сільськогосподарських підприємств з урахуванням рівня їх економічного розвитку. 0,51 друк. арк.*).

5. Халатур С. М., Карамушка Д. К., Базавлуцький О. О. Концептуальні засади побудови системи управління потенціалом фінансово-господарської діяльності підприємства. *Агросвіт*. 2022. № 20. С. 24–29. DOI: 10.32702/2306-6792.2022.20.24. Включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз: Index Copernicus (Польща), Академія Google (США), (0,65 друк. арк. *Особистий внесок авторки: проведено аналіз та визначено властивості системи управління*

потенціалом фінансово-господарської діяльності підприємства. 0,45 друк. арк.).

6. Гуржій Т. О., Карамушка Д. К. Фінансове забезпечення побудови управлінських моделей підприємств. *Інвестиції: практика досвід*. 2023. № 8. С. 136–142. DOI: 10.32702/2306-6814.2023.8.136. Включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз: Index Copernicus (Польща), Академія Google (США), (0,83 друк. арк. Особистий внесок авторки: запропоновано схему процесу прийняття рішень стосовно фінансового забезпечення побудови управлінських моделей підприємств. 0,58 друк. арк.).

7. Khalatur S., Oleksiuk V., Karamushka D. Management of economic systems in the conditions of modernization transformations of the public economy. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 16. С. 18–24. DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.18 Включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз: Index Copernicus (Польща), Академія Google (США), (0,88 друк. арк. Особистий внесок авторки: запропоновано модель управління активами в системі управління фінансами підприємства. 0,61 друк. арк.).

Інші наукові видання

8. Карамушка Д. К. Концепт економічного розвитку аграрних підприємств. *Розвиток форм і методів сучасного менеджменту в умовах глобалізації*: матеріали 9-ї наук.-практ. інтернет-конф. Дніпро, 20–21.11.2021. Дніпро 2021. С. 89–91.

9. Карамушка Д. К. Management of innovative development of agricultural enterprises in the context of ensuring their financial sustainability. *Фінанси, банківська система та страхування в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку в кризовій економіці*: матеріали V-ї міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Дніпро, 02–03.03.2021. Дніпро 2022. С. 101–103.

10. Karamushka D. K. State regulation of management of the economic development of agricultural enterprises. *Фінанси, банківська система та страхування в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку в кризовій економіці*: матеріали VI-ї міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. м. Дніпро, 02-03.03.2023. Дніпро, 2023. С. 275–277.

11. Karamushka D. K. Digital technologies in a financial management of an enterprise. *Цифрове суспільство: управління, фінанси та соціум*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2023. Т. 1. С. 13–15.

12. Karamushka D. Management strategies of agricultural enterprises to ensure sustainable economic development. *Abstracts of XXXII International Scientific and Practical Conference*. Bilbao, Spain. P. 19–20. URL: <https://eu-conf.com/ua/events/science-modern-trends-and-society/>

13. Karamushka D. The role of financial management in managing the economic development of agricultural enterprises. *Abstracts of XXXII International Scientific and Practical Conference*. Vancouver, Canada. 2023. P. 33–34. URL: <https://isg-konf.com/technologies-for-the-development-of-modern-ideas-and-opinions-regarding-world-trends/>

14. Karamushka D. The question of the development of the infrastructure of agriculture in the context of managing the economic development of the enterprise. *Abstracts of XXXIII International Scientific and Practical Conference*. Helsinki, Finland. 2023. P. 62–63. URL: <https://eu-conf.com/ua/events/world-trends-realities-and-modern-probles/>

ЗМІСТ

ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ	28
1.1. Концепт економічного розвитку сільського господарства як домінанти стабільного функціонування національної економіки	28
1.2. Формування концептуальних основ менеджменту економічного розвитку сільськогосподарських підприємств України	48
1.3. Критерії та етапи управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств в системі управління національної економіки	62
Висновки до розділу 1	75
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ	77
2.1. Порівняльний аналіз розвитку сільського господарства в Україні та країнах-членах ЄС	77
2.2. Сучасний стан та особливості економічного розвитку сільськогосподарських підприємств України	92
2.3. Побудова управлінських моделей економічного розвитку сільськогосподарських підприємств у контексті стабілізації національної економіки	122
Висновки до розділу 2	145
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ	148
3.1. Функціональна система управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств	148

3.2. Використання інструментарію економіко-математичного моделювання для прогнозування ймовірностей фінансових криз на сільськогосподарських підприємствах	158
3.3. Сучасні форми організаційного механізму економічного розвитку сільськогосподарських підприємств	169
Висновки до розділу 3	193
ВИСНОВКИ	195
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	199
ДОДАТКИ	227

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сільське господарство завжди відігравало важливу роль у розвитку кожної національної економіки. Воно не лише забезпечує людство харчовими продуктами, але й є ключовим чинником стабільності і економічного зростання країни. Україна, багато століть аграрна держава, зберігає свою сільськогосподарську суть, і в сучасних умовах світового господарства сільське господарство знову стає стратегічно важливою галуззю.

Останні десятиліття були важкими для України в економічному плані. Політичні кризи, війна та зміни на світовому ринку вплинули на стан економіки. Спільною метою багатьох країн, включаючи Україну, стало досягнення стабільності та сталого економічного зростання. У цьому контексті роль сільського господарства, яке є важливим рушієм економіки, стає особливо актуальною. Сучасні сільськогосподарські підприємства стикаються з рядом складних викликів, таких як зміни в кліматі, зменшення доступності ресурсів, та зростання конкуренції на світовому ринку. Вирішення цих завдань та вдосконалення управлінських практик на сільськогосподарських підприємствах стають стратегічно важливими завданнями для досягнення стабільності національної економіки.

Дисертація спрямована на вивчення управлінських аспектів розвитку сільського господарства в контексті стабілізації національної економіки України. Вона аналізує та досліджує різні аспекти управління сільськогосподарськими підприємствами, включаючи стратегічне планування, фінансове управління, маркетинг та інноваційний розвиток. Дослідження в цій роботі спрямоване на розробку практичних рекомендацій та рішень, які можуть сприяти підвищенню ефективності сільського господарства та сприяти стабілізації національної економіки України. У цьому контексті, дисертація враховує не тільки внутрішні фактори управління сільським господарством, але і зовнішні впливи, які впливають на

сільське господарство України на світовому ринку та в умовах геополітичної нестабільності. Висновки та рекомендації цієї дисертації можуть бути важливим внеском у розвиток стратегій управління сільським господарством, спрямованих на забезпечення сталого росту економіки та забезпечення стабільності країни. Дана дисертація розглядається як важливий внесок у розвиток наукових підходів до управління сільським господарством та може бути корисною для фахівців у сфері сільського господарства, економіки, політики та усіх зацікавлених у розвитку України як сучасної та стабільної національної економіки.

Аналіз літературних джерел для дисертаційного дослідження включає роботи відомих вчених та дослідників з різних епох і національних шкіл економічної думки. Тема управління розвитком сільськогосподарських підприємств та її вплив на стабілізацію національної економіки є складною та багатогранною, і її дослідження відзначається різноманітністю підходів та концепцій.

Перші згадки про відповідальність бізнесу можна знайти у працях класичних економістів, таких як У. Петі, А. Сміт та К. Маркс. Вони досліджували економічні відносини та вплив підприємств на суспільство в своїх теоретичних працях. А. Маршалл, Дж.С. Міль, Ж.Б. Сей розробляли теорії, які враховували соціальний вимір діяльності підприємств. Зарубіжні дослідники у галузі менеджменту, зокрема, фундаментальні роботи П. Друкера, Е. Карнегі, Ф. Котлера, Г. Гантта та О. Тіда, розглядають аспекти управління підприємствами. Важливим внеском у вітчизняну наукову думку є праці таких науковців: Андрійчук В. Г., Вініченко І. І., Герасимчук В. Г., Гончаренко О. В., Гонтарева І. В., Замлинська О. В., Купріна Н. М., Лисак О. І., Масюк Ю. В., Надводнюк О. О., Павлова Г. Є., Халатур С. М., Чорнобай Л. М., Яценко О.М. та інших вчених. Вони активно досліджували питання розвитку підприємництва в українському контексті та розробляли методики підвищення ефективності діяльності в сільському господарстві.

Цей аналіз літературних джерел демонструє, що існують підстави для подальшого дослідження у сфері управління розвитком сільськогосподарських підприємств та їх ролі у стабілізації національної економіки. Важливим елементом стабілізації національної економіки є співпраця між приватним сектором і державою. Вивчення можливостей і механізмів спільної діяльності та партнерства може виявити шляхи для покращення стану сільськогосподарських підприємств і, відповідно, стабілізації економіки. Дослідження впливу інновацій та концепції сталого розвитку на діяльність сільськогосподарських підприємств може розкрити можливості для збалансованого розвитку, який сприяє стабілізації національної економіки.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Дніпровського державного аграрно-економічного університету за темами «Розвиток системи економічного-правового забезпечення управлінської та логістичної діяльності в аграрній сфері» (номер державної реєстрації 0117U004244) термін виконання теми 2017-2023 рр. та «Проектування управлінських рішень в умовах VUCA- та BANI-середовища: економічні та правові механізми в аграрній сфері» номер державної реєстрації 0124U001458) (дата реєстрації 05.02.2024), у межах яких авторкою обґрунтовано концептуальні засади та розроблено практичні рекомендації щодо удосконалення управління розвитком сільськогосподарських підприємств у контексті стабілізації національної економіки.

Мета дисертаційного дослідження полягає у розвитку теоретичних положень та розроблення науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення управління розвитком сільськогосподарських підприємств у контексті стабілізації національної економіки.

Поставлена у роботі мета визначила необхідність вирішення наступних завдань:

- уточнити концепт економічного розвитку сільського господарства як домінанти розвитку національної економіки;
- обґрунтувати формування концептуальних основ менеджменту економічного розвитку сільськогосподарських підприємств України;
- визначити критерії та етапи управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств в національній економіці;
- провести порівняльний аналіз розвитку сільського господарства в Україні та країнах-членах ЄС, проаналізувати сучасний стан та особливості економічного розвитку сільськогосподарських підприємств України;
- побудувати управлінські моделі економічного розвитку сільськогосподарських підприємств у контексті стабілізації національної економіки;
- удосконалити функціональну систему управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств;
- проаналізувати тенденції використання економічних важелів управління сільськогосподарськими підприємствами України та запропонувати управлінський інструментарій до оптимізації використання їх ресурсного потенціалу;
- оцінити сучасний стан і надати пропозиції з розвитку підприємництва в агробізнесі;
- обґрунтувати сучасні форми організаційного механізму економічного розвитку сільськогосподарських підприємств.

Об'єктом дослідження є процес управління розвитком сільськогосподарських підприємств.

Предметом дослідження виступають економічні відносини з приводу вдосконалення методичного інструментарію та організаційно-економічних механізмів управління розвитком сільськогосподарських підприємств у контексті стабілізації національної економіки.

Гіпотеза наукового дослідження будується на припущенні про те, що раціональне та стратегічне управління розвитком сільськогосподарських

підприємств може стати ключовим фактором стабілізації національної економіки, сприяючи збалансованому зростанню виробництва, забезпеченню продовольчої безпеки та зниженню залежності від зовнішніх ринків. Вдосконалення управлінських практик з врахуванням глобальних тенденцій та викликів на сільськогосподарських підприємствах сприятиме ефективнішому використанню ресурсів національної економіки, її макроекономічній стабілізації та формуватиме умови переходу на траєкторію економічного зростання. Вивчення та аналіз сучасних моделей управління розвитком сільськогосподарських підприємств сприяє розумінню можливостей для стабілізації національної економіки.

Методи дослідження. У дисертаційній роботі використано комплекс наукових методів дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження є системний підхід та діалектичний метод пізнання, застосовані для вивчення питань, пов'язаних з реалізацією управління розвитком сільськогосподарських підприємств у контексті стабілізації національної економіки. Проведено комплексний огляд існуючої наукової літератури щодо концепції економічного розвитку в сільському господарстві та управління сільськогосподарськими підприємствами. Аналіз конкретних кейсів: проаналізовано конкретні приклади успішного та неуспішного економічного розвитку сільськогосподарських підприємств, визначивши ключові фактори, які сприяють або перешкоджають прогресу. Статистичний аналіз: використання статистичних методів для аналізу економічних показників, фінансової звітності та метрик ефективності сільськогосподарських підприємств, надання кількісної інформації про їхній економічний розвиток. SWOT-аналіз: проведення аналізу сильних і слабких сторін, можливостей і загроз (SWOT-аналіз) для оцінки внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на економічний розвиток сільськогосподарських підприємств. Бенчмаркінг: проведено порівняння економічних показників сільськогосподарських підприємств з галузевими показниками та найкращими практиками, щоб визначити сфери для покращення та

оптимізації. Аналіз тенденцій: аналіз історичних тенденцій економічного розвитку сільськогосподарських підприємств, виявлення закономірностей та прогнозування майбутніх траєкторій на основі поточних умов. Економетричне моделювання: застосування економетричних моделей для виявлення причинно-наслідкових зв'язків між різними змінними, що впливають на економічний розвиток сільськогосподарських підприємств. Сценарне планування: розробка альтернативних сценаріїв майбутнього економічного розвитку аграрного сектору, враховуючи різні зовнішні фактори та їхній потенційний вплив.

Інформаційною базою дисертаційної роботи стали законодавчі та нормативно-правові акти України, офіційні матеріали Державної служби статистики України, дані статистичної та фінансової звітності сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених з проблеми дослідження, інформація з мережі Інтернет, результати особистих досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у поглибленні існуючих і формуванні нових теоретичних положень, методичних основ та практичних рекомендацій щодо удосконалення управління розвитком сільськогосподарських підприємств у контексті стабілізації національної економіки. У процесі дослідження одержано такі наукові результати:

вперше:

- розроблено методичний підхід до прогнозування фінансових ризиків і загроз сталого розвитку сільськогосподарських підприємств, що заснований на інструментарії штучних нейронних мереж і моделі дерева рішень й дозволяє враховувати кількісні і якісні показники, екзогенні фактори впливу, критерії використання ключових ресурсів та сприяє обґрунтуванню управлінських рішень й стратегій розвитку сільськогосподарських товаровиробників;

удосконалено:

- концептуальні підходи до формування моделі управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств, які на відміну від існуючих обґрунтувань, передбачають оцінку альтернатив ефективності управлінських рішень на основі вирішення економіко-математичної моделі використання ресурсного потенціалу розвитку підприємства;

- трактування поняття «організаційно-економічний механізм управління розвитком сільськогосподарського підприємства», що на відміну від існуючих, розглядається як система взаємопов'язаних складових, інструментів формування і реалізації управлінських впливів та елементів стратегічного планування й оперативного управління, оптимального співвідношення стратегем та механізмів їх впровадження, що визначають функціонування підприємств в умовах асиметричності інформації, технологічних й глобальних трансформацій та пріоритетності завдань стабілізації національної економіки;

- методичне обґрунтування прийняття управлінських рішень й обґрунтування стратегії економічного розвитку на основі інструментарію нечіткої логіки, яке на відміну від існуючих, передбачає формування оптимальної стратегії розвитку в нестабільних економічних умовах та орієнтоване на виявлення умов адаптивності сільськогосподарських підприємств за допомогою моніторингу економічних результатів виробничих процесів, оцінки індикаторів реалізації стратегій й економічного прогнозування перспектив розвитку;

дістали подальшого розвитку:

- систематизація критеріальних ознак й складових процесу «економічний розвиток сільського господарства», який можна охарактеризувати показниками збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та підвищенням продуктивності сільського господарства; модернізацією структури й технологічного забезпечення агропромислового виробництва, його сталістю та екологічною безпекою; диверсифікацією виробничої діяльності; покращенням умов життя сільського

населення, а також потенціалом екзогенних переваг (сприятливої зовнішньої кон'юнктури, доступу до технологій, відкритості ринків продукції та факторів виробництва);

- методичний підхід до оцінки розвитку підприємництва в аграрній сфері, який базується на сучасному інструментарії аналізу конкуренції між суб'єктами агробізнесу й кількісних параметрах, що визначені на основі застосування модифікації методу TOPSIS (метод визначення порядку переваги за схожістю з ідеальним рішенням (The Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution - TOPSIS)) та ранжуванні сільськогосподарських підприємств регіону за ступенем їх підприємливості;

- пропозиції щодо обґрунтування й реалізації стратегічних сценаріїв забезпечення економічного розвитку сільськогосподарських підприємств за допомогою систематизації класифікаційних ознак й виділення факторів екологічної стійкості, технологічного прогресу та соціально-економічних чинників, які детермінують стале зростання в аграрній сфері, а також виокремлення переваг синергетичного партнерства між урядовими органами, науково-дослідними установами та приватними структурами, що сприятиме успішній реалізації стратегічних пріоритетів розвитку сільськогосподарських підприємств;

- пропозиції щодо реалізації потенціалу економічного розвитку сільськогосподарських підприємств за допомогою конкретизації управлінського інструментарію й комплексного підходу до інтеграції сталих практик (органічне землеробство та агроекологічні принципи); впровадження сучасних моделей фінансування, адаптованих до потреб аграрного сектору; сприяння розвитку освіти та програм підвищення кваліфікації, орієнтованих на сільські громади; створення сприятливого економічного середовища; формування інфраструктурного й інституційного забезпечення безперервного інноваційного процесу в агропромисловому виробництві.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні й методичні положення дисертації доведені до рівня конкретних

пропозицій і методичних розробок і можуть стати підґрунтям для прийняття управлінських рішень з питань менеджменту економічного розвитку сільськогосподарських підприємств у контексті стабілізації національної економіки. Їх використовують у своїй діяльності органи виконавчої влади на регіональному рівні національної економіки, на локальному рівні – керівники підприємств сільського господарства, вчені та викладачі в навчальному процесі ВНЗ.

Основні науково-прикладні розробки та рекомендації впроваджено Дніпропетровською обласною державною адміністрацією пропозиції щодо реалізації потенціалу економічного розвитку сільськогосподарських підприємств за допомогою комплексного підходу (довідка про впровадження № 2043/0/118-23 від 05.12.2023). Пропозиції та результати наукових досліджень застосовано в практичній роботі фермерського господарства «Алігатор» Кам'янського району Дніпропетровської області при оцінці перспективних можливостей економічного розвитку підприємства при використанні моделі прогнозування фінансових проблем за допомогою штучних нейронних мереж та моделі дерев рішень. Запропонована модель враховує особливості діяльності сільськогосподарських підприємств, економічні важелі та фактори ризику з метою забезпечення сталого розвитку та прийняття ефективних управлінських рішень в сучасному сільськогосподарському виробництві (довідка про впровадження № 12 від 18.09.2023).

Апробацію результатів наукових досліджень здійснено в діяльності Дніпропетровської дослідної станції Інституту овочівництва і баштанництва Національної академії аграрних наук України, зокрема при застосуванні методичних та практичних підходів до оцінки рівня економічного розвитку сільськогосподарського підприємства, які передбачають ретельне дослідження наявних та потенційних загроз і перспектив розвитку (довідка про впровадження № 19 від 27.06.2023).

Теоретико-методологічні положення дослідження використовують у

навчальному процесі Дніпровського державного аграрно-економічного університету під час викладання освітніх компонент «Менеджмент», «Аграрний менеджмент» та «Стратегічне управління розвитком аграрних підприємств» (довідка 44-11-966 від 29.12.2023).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним завершеним науковим дослідженням, в якому викладено нові теоретико-методичні й практичні розробки, авторські підходи до удосконалення управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств у контексті стабілізації національної економіки та науково-практичні рекомендації щодо підвищення рівня конкурентоспроможності сільського господарства. У дисертації використано лише ті положення наукових праць, опублікованих у співавторстві, які отримано автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, результати прикладних досліджень, апробовано на міжнародних науково-практичних конференціях: Розвиток форм і методів сучасного менеджменту в умовах глобалізації. Матеріали 9-ї Наук.-практ. Інтернет-конф. (20-21.11.2021); Фінанси, банківська система та страхування в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку в кризовій економіці. Матеріали V-ї міжнародної наук.-практ. інтернет-конф. (02-03.03.2021); Фінанси, банківська система та страхування в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку в кризовій економіці. Матеріали VI-ї міжнародної наук.-практ. інтернет-конф. (02-03.03.2023); Цифрове суспільство: управління, фінанси та соціум: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (2023); Abstracts of XXXII International Scientific and Practical Conference. Bilbao, Spain; Abstracts of XXXII International Scientific and Practical Conference. Vancouver, Canada (2023); Abstracts of XXXIII International Scientific and Practical Conference. Helsinki, Finland.

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження висвітлено у 14 наукових працях. Серед них: 4 - у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України

загальним обсягом 3,09 друк. арк. (автору належать 2,15 друк. арк.), 2 - у періодичних наукових виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus загальним обсягом 3,53 друк. арк. (автору належать 1,76 друк. арк.); 1 розділ колективної монографії (автору належать 0,52 друк. арк.); 7 наукових праць за результатами науково-практичних конференцій, які засвідчують апробацію результатів дисертаційного дослідження (автору належать 1,02 друк. арк.).

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списків використаних джерел (239 найменувань), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 262 сторінки, з них основний текст – 198 сторінок. Робота містить 36 таблиць та 20 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

1.1 Концепт економічного розвитку сільського господарства як домінанта розвитку національної економіки

Сільське господарство протягом століть було основою людської цивілізації, слугуючи основним джерелом існування для суспільств у всьому світі. У контексті сучасних економік сільськогосподарська галузь продовжує відігравати важливу роль не лише через можливість забезпечення продовольчої безпеки, але й через її потенціал рушійної сили економічного розвитку. Взаємозв'язок між сільським господарством і національною економікою був предметом значного наукового інтересу дослідників. Сільськогосподарська галузь має унікальну здатність впливати на траєкторію економічного зростання країни, враховуючи її багатогранний внесок у різні аспекти розвитку, включаючи отримання доходу, можливості працевлаштування та виробництво необхідної сировини. Таким чином, необхідно розуміти динаміку економічного розвитку сільського господарства та його наслідки для загального економічного добробуту нації.

Розпочинаючи обґрунтування концепції економічного розвитку сільського господарства, маємо констатувати, що потенціал сільськогосподарського сектора виходить далеко за межі вирощування сільськогосподарських культур і розведення худоби. Він є критично важливим фактором економічного процвітання та стабільності нації. Розуміючи нюанси цієї концепції, політики, дослідники та зацікавлені сторони можуть приймати обґрунтовані рішення, які використовують потужність сільського господарства для стимулювання національного економічного зростання та, зрештою, підвищення загального добробуту їхніх суспільств.

Аналізуючи літературні джерела, стає зрозуміло, що різні автори досліджували взаємозв'язок між сільським господарством і розвитком національної економіки. Концепт економічного розвитку сільського господарства як домінанти розвитку національної економіки досліджували такі науковці. Анисенко О.В., Вакар К.В. [2] (обговорюють виклики та перспективи економічного розвитку в аграрному секторі України); Людвенко Д., Томілова-Яремчук Н., Крупа Н. [80] (досліджують роль сільського господарства у формуванні національної економіки України). Мамчур В., Студінська Г. [85] досліджують, як сільське господарство може служити основою для сталого економічного розвитку в Україні; Радченко О.П., Радченко А. П., Фучеджи Н. Ф. [108] досліджували трансформацію українського сільського господарства в контексті розвитку національної економіки.

Степаненко С. В. [116] обговорює розвиток аграрного сектору як рушія сталого економічного зростання в Україні; Сус Т., Сундук О., Ємець С., Мовчун О., Цюпа О. [118] досліджують сучасні тенденції в українському сільському господарстві та їх вплив на національну економіку. Хахула Б. В. [129] вивчає «зелену економіку» як основу інноваційного розвитку аграрного сектору України. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. [139] зосереджуються на інституціональному аналізі розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки. Бірюков Є.І., Гарафонов О.І., Худолей В.Ю. [6] пропонують формування ефективної моделі розвитку сільського господарства в Україні. Бородіна О. М., Прокопа І. В. [10] досліджують роль соціоекономічної складової розвитку аграрного сектору в економічному розвитку України; Колодій А., Агрес О., Колодій І. [65] вивчають форми модернізації системи управління в аграрному секторі економіки України. Кустріч Л.О. [75] обговорює перспективи та виклики аграрного сектора України; Масюк Ю. В. [82; 83] вивчає актуальні питання та виклики, пов'язані з українськими сільськими підприємствами в рамках національної економіки.

Надводнюк О.О. [88] зосереджує увагу на розвитку українського сільського господарства як важливого чинника економічного зростання; Орел А., Дяченко В. [95] досліджують сучасні аспекти розвитку органічного землеробства в умовах сталого сільського господарства та національної економіки. Павлова Г. Є. [99] акцентує на формуванні інноваційної моделі розвитку сільського господарства в Україні; Піщенко О. В. [102] досліджує основні напрямки розвитку сільського господарства в національній економіці України. Похиленко, Н. М. [106] досліджує роль аграрного сектору в забезпеченні стабільності національної економіки України; Саблук П. Т., Лузан Ю. Я. [110] пишуть про перспективи розвитку аграрного сектору як чинника національної економіки України. Наукові праці Томашук І.В., Хаєцької О.П. [120] стосуються сучасного стану та перспектив аграрного сектору України в контексті світових економічних тенденцій. Студінська Г.Я., Просов В.М. [117] досліджують стратегічні підходи у підтримці сталого економічного розвитку сільського господарства України; Шацька З. Я. [132] обговорює модернізацію українського сільського господарства для підтримки національного економічного розвитку.

Досліджені джерела літератури охоплюють широкий спектр поглядів на взаємозв'язок між сільським господарством і розвитком національної економіки, особливо зосереджуючись на Україні та її аграрному секторі. В цих джерелах, обговорюють різні аспекти, включаючи виклики, перспективи, стратегії та політичні наслідки, пов'язані з розвитком сільського господарства в контексті більш широкого економічного зростання. Наведені міжнародні джерела також сприяють ширшому розумінню цього зв'язку, пропонуючи порівняльний аналіз та історичні перспективи з різних регіонів і країн.

Для аналізу даних літературних джерел та групування авторів за їх поглядами на проблему розвитку сільського господарства в Україні можна виділити кілька ключових тем і відповідно згрупувати авторів:

1. Значення сільського господарства для економічного розвитку. Дослідження Сміта Дж. А. [221] підкреслює роль сільськогосподарського зростання в національному економічному розвитку та забезпечує порівняльний аналіз. Історична перспектива Farrera-Vázquez Irving, Martínez-González Enrique, Santoyo Horacio, Aguilar-Gallegos Norman, Luna Olea Reyna [159] підкреслює значення сільського господарства в економічному розвитку. Дослідження Boserup E. [150] зосереджені на взаємозв'язку між продуктивністю сільського господарства та економічним зростанням у країнах, що розвиваються. Робота Gambelli D., Solfanelli F., Orsini S., Zanoli R. [160] досліджує внесок сталого сільського господарства в національний економічний розвиток, зокрема в Європейському Союзі. Приклад Xu J., Sun Zh., Shang Y. [230] щодо Китаю досліджує вплив сільськогосподарської політики на економічний розвиток.

2. Роль сільського господарства в народному господарстві. Шпикуляк О.Г., Шеленко Д.І., Алексєєва О.В., Ксенофонтова К.Ю., Суховій А.І. [140] розглядають роль сільського господарства у формуванні національної економіки України. Шевченко А. А., Петренко О. П. [134] розглядають трансформацію сільського господарства в контексті національного економічного розвитку України. Чорнобай Л. М., Мушеник І. М. [131] наголошують на потенціалі сільського господарства для забезпечення сталого розвитку України. Трохимець О. І. [123] досліджує взаємозв'язок між сільським господарством і національною економікою України.

3. Аграрна політика та розвиток. Вініченко І. І. [15] оцінює ефективність інвестицій у сільське господарство для економічного розвитку України. Скрипник В. [114] розглядає перспективи розвитку сільського господарства в контексті національної економіки України. Пархомець М. К., Пуцентейло П. Р., Уніят Л. М. [100] досліджують зв'язок інновацій та технологічних укладів інноваційного розвитку агропромислового бізнесу щодо економічного розвитку України. Пономарьова М.С., Аксьонова О.В. [105] проводять міжкраїновий аналіз ролі сільського господарства в

економічному розвитку. Дослідження Макєєва О. О., Руденка С. В. [86] зосереджено на трансформації сільського господарства та його впливі на економічний розвиток України.

4. Модернізація та інновації в сільському господарстві. Мамчур В., Студінська Г. [85] досліджують формування інноваційної моделі розвитку сільського господарства в Україні. Лисак О. І., Тебенко В. М. [78] підкреслюють роль інновацій у підтримці сталого економічного розвитку сільського господарства України. Демчишак Н.Б., Дубик О.І. [34] досліджують основні напрямки модернізації сільського господарства для забезпечення економічного розвитку України.

5. Інтеграція та аграрний сектор. Гончаренко О. В., Самілик Т. М., Теслюк Ю. В. [25] акцентують увагу інституціональних детермінантах розвитку інновацій та інтеграційних процесах в аграрному секторі України як засобу економічного розвитку.

6. Виклики та перспективи аграрного сектора. Денисенко М. П., Новіков Д. В. [32] досліджують виклики та перспективи розвитку аграрного сектору України. Ейфеел А., Гусятинська О., Сусол Р. [37] розглядає основні проблеми та перспективи розвитку аграрного сектора України. Кононенко Л., Сисоліна І., Сисоліна Н. [68] досліджує стратегічні аспекти розвитку сільського господарства як ключової галузі економіки України.

Систематизуючи напрацювання авторів за досліджуваною проблематикою, можемо відзначити, що одні автори акцентують на важливості сільського господарства для економічного розвитку суспільного господарства, тоді як інші досліджують роль сільського господарства в національній економіці України, аграрну політику, модернізаційні зміни, інтеграційні процеси, виклики та перспективи аграрного розвитку. Беззаперечним твердженням є те, що сільське господарство відіграє значну роль в економічному розвитку України та інших країн. Однак реалізація його повного потенціалу вимагає сталих практик, інновацій, інвестицій та добре продуманої політики. Взаємодія між сільським господарством та іншими

секторами, а також виклики та можливості, що виникають під впливом глобалізації та екологічних факторів, є важливими чинниками для розуміння цього взаємозв'язку. Порівняльні дослідження та аналіз конкретних прикладів дають цінну інформацію для політиків і дослідників, які прагнуть сприяти економічному розвитку через сільське господарство.

Проведений аналіз літературних джерел надає всебічний огляд досліджень, пов'язаних з роллю сільського господарства в національному економічному розвитку України та інших країн. Цей аналіз висвітлює ключові теми, висновки та тенденції в усіх згаданих джерелах, що є безцінним для обґрунтування управлінського інструментарію розвитку сільськогосподарських підприємств.

1. Важливість сільського господарства: багато дослідників підкреслюють ключову роль сільського господарства в економічному розвитку. Його часто називають фундаментом, на якому будується національна економіка [6, 13, 46, 78].

2. Сталий розвиток: деякі джерела підкреслюють важливість сталого ведення сільського господарства як засобу досягнення довгострокового економічного зростання. Стале сільське господарство розглядається як спосіб збалансувати економічний розвиток з екологічними та соціальними факторами [12; 17; 23; 51; 52; 62; 123; 201].

3. Інновації та модернізація: у науковій літературі часто обговорюється необхідність інновацій та модернізації в аграрному секторі. Це включає в себе технологічні досягнення, покращення методів ведення сільського господарства та підвищення ефективності [69; 78; 85; 98; 112; 210].

4. Зв'язки між селом та містом: кілька досліджень визначають зв'язок між сільськими та міськими територіями, підкреслюючи взаємозв'язок між сільським господарством та іншими секторами економіки [7; 116; 119; 131; 138; 211; 225].

5. Інвестиції в сільське господарство: багато авторів підкреслюють необхідність збільшення інвестицій у сільське господарство як з боку

державного, так і приватного секторів для стимулювання економічного зростання [15; 61; 75; 77; 209; 237].

6. Глобалізація: вплив глобалізації на сільське господарство обговорюється в різних джерелах. Глобалізація розглядається як можливість для експортно-орієнтованого зростання, так і як виклик з точки зору конкуренції та доступу до ринку [4; 186; 224; 234].

7. Політика та реформи: роль державної політики та реформ у формуванні аграрного сектору і, відповідно, національної економіки є поширеною темою. Дослідники вивчають ефективність різних політичних підходів [16; 18; 239].

8. Порівняльні дослідження: в деяких дослідженнях проводять порівняння між аграрними секторами різних країн, надаючи цінну інформацію про те, які стратегії можуть або не можуть бути адаптивними в конкретних умовах [207; 212; 218].

9. Вплив на національні економічні показники: багато джерел аналізують, як діяльність аграрного сектору впливає на ширші економічні показники, такі як зростання ВВП, зайнятість та скорочення бідності [68; 208; 219].

10. Виклики та можливості: у літературі також висвітлюються виклики, з якими стикається аграрний сектор, включаючи питання землекористування, зміни клімату та волатильність ринку. Однак вона також визначає можливості для зростання і розвитку [185; 214; 227].

11. Тематичні дослідження: деякі джерела, особливо ті, що присвячені країнам, які розвиваються, представляють конкретні приклади, що ілюструють складний взаємозв'язок між сільським господарством та економічним розвитком [18; 21; 35; 187; 223].

12. Лонгітюдний аналіз: дослідники застосовують лонгітюдний підхід для оцінки історичної еволюції ролі сільського господарства в національному економічному розвитку [206; 216; 233].

13. Економічне зростання: багато досліджень визначають прямий вплив сільськогосподарського зростання на загальний економічний розвиток. Вони часто виявляють, що потужний і процвітаючий сільськогосподарський сектор робить значний внесок у ВВП країни та зайнятість, особливо в сільській місцевості [14; 204; 217].

14. Подолання бідності: постійною темою є потенціал сільського господарства у боротьбі з бідністю, особливо в країнах, що розвиваються. Створюючи робочі місця та забезпечуючи джерело доходу для сільського населення, сільське господарство може сприяти зменшенню бідності [188; 199; 221].

15. Продовольча безпека: деякі джерела підкреслюють вирішальну роль сільського господарства у забезпеченні продовольчої безпеки. Добре розвинений аграрний сектор може забезпечити стабільне постачання продовольства для населення країни, зменшуючи залежність від імпорту продовольства та волатильність цін на нього [8; 54; 72; 94; 135].

16. Експортний потенціал: багато досліджень підкреслюють експортний потенціал сільськогосподарської продукції. Сильний аграрний сектор може призвести до збільшення експорту, генерування валютних надходжень та покращення торговельного балансу країни [54; 90; 232].

17. Розвиток сільської місцевості: сільське господарство розглядається як каталізатор розвитку сільських територій, оскільки воно часто формує економічну основу сільських громад. Покращення інфраструктури, освіти та охорони здоров'я може слідувати за розвитком сільського господарства [6; 9; 69; 187; 231].

18. Екологічна стійкість: хоча сільське господарство має важливе значення для економічного розвитку, воно повинно бути збалансованим з екологічною стійкістю. У деяких дослідженнях обговорюється важливість сталого ведення сільського господарства для запобігання деградації ґрунтів, вирубки лісів та інших екологічних проблем [10; 102; 135; 222].

19. Нерівність: декілька авторів звертаються до питання нерівності доходів в аграрному секторі. Вони стверджують, що забезпечення справедливого доступу до ресурсів і можливостей для дрібних сільськогосподарських товаровиробників має вирішальне значення для справедливого економічного розвитку [1; 11; 189; 229].

20. Державна підтримка: роль держави у підтримці сільського господарства є постійною темою. Ефективна політика, субсидії та інвестиції можуть суттєво вплинути на продуктивність сектору [2; 5; 69; 94; 198].

21. Інновації та передача технологій: впровадження нових сільськогосподарських технологій та практик підкреслюється як фактор зростання. Деякі джерела підкреслюють важливість передачі технологій та обміну знаннями для підвищення продуктивності сільського господарства [13; 112; 114; 118; 128; 192; 203].

22. Глобальні ланцюги поставок і торговельні угоди змінили сільськогосподарський сектор. Дослідники вивчають, як участь у міжнародних ринках може вплинути на економічний розвиток [190; 193; 194; 228].

23. Стійкість до зміни клімату: зміна клімату становить загрозу для сільського господарства. Дослідники обговорюють стратегії, які допоможуть зробити сектор більш стійким до кліматичних викликів та стихійних лих [129; 191; 195].

24. Роль у постконфліктних економіках: кілька досліджень вивчають роль сільського господарства в постконфліктних або нестабільних економіках, демонструючи його потенціал для сприяння стабільності та відновленню [20; 72; 90; 200; 215].

25. Соціальні наслідки. Окрім економічних чинників, в літературі іноді обговорюються соціальні наслідки розвитку сільського господарства, такі як підвищення рівня життя, освіти та охорони здоров'я в сільській місцевості [1; 17; 138; 197].

Отже, роль сільського господарства в національному економічному розвитку є багатогранною та динамічною. Вона охоплює проблематику економічного зростання, скорочення бідності, продовольчої безпеки та розвитку сільських територій, серед інших аспектів. Хоча сільське господарство пропонує значні можливості, воно також створює виклики, пов'язані зі сталістю, нерівністю та важливістю врахування зміни клімату. Політики та зацікавлені сторони повинні ретельно враховувати ці фактори, щоб використати весь потенціал сільського господарства для стимулювання економічного розвитку, особливо в таких країнах, як Україна. Крім того, постійні дослідження та політика, що ґрунтується на даних, мають вирішальне значення для вирішення складних проблем аграрного сектору в контексті національного економічного розвитку.

Концепт економічного розвитку сільського господарства як домінуючого чинника розвитку національної економіки стосується ідеї про те, що аграрний сектор відіграє вирішальну роль у загальному економічному зростанні та добробуті нації. Концепт економічного розвитку сільського господарства визначає, що сільське господарство є не тільки важливим для виробництва продуктів харчування, але також має значні економічні, соціальні та екологічні наслідки для країни. Дослідження управління економічним розвитком завжди є актуальною темою в сільському господарстві.

На рис. 1.1 показано хмару ключових слів, найбільш поширених у наукових публікаціях, відповідно до контент-запиту "економічний розвиток", «економічний розвиток сільського господарства», та «управління економічним розвитком сільського господарства» в наукових публікаціях з 2010 року по теперішній час за допомогою бібліометричного сервісу bibliometrix. Бібліометричний набір даних було створено станом на 1 січня 2024 року.

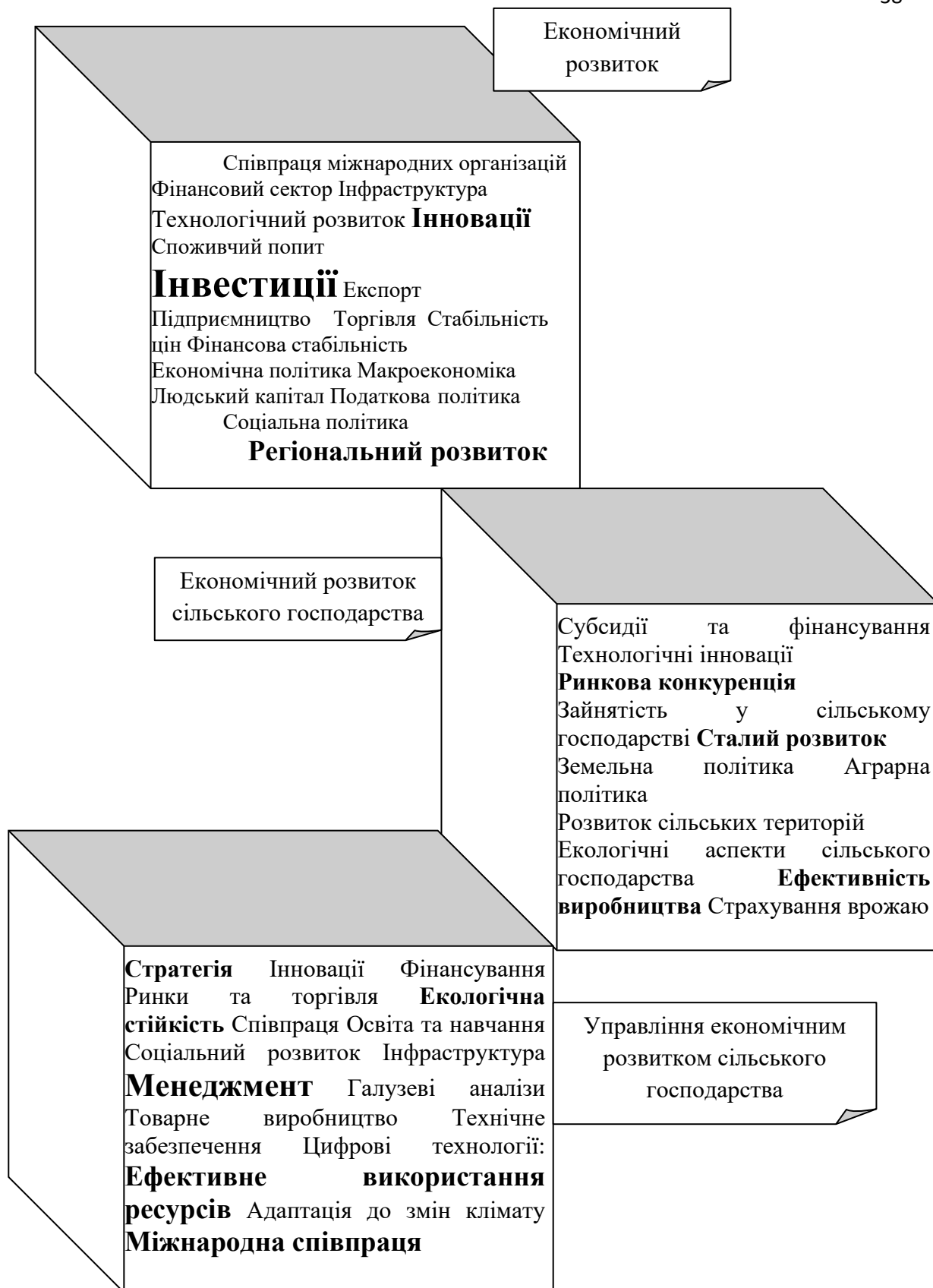

Рис. 1.1. Контент-оцінка категорій «економічний розвиток», «економічний розвиток сільського господарства», «управління економічним розвитком сільського господарства» з 2010-2024

Джерело: власна розробка автора

Дослідження літературних джерел дозволяє констатувати, що менеджмент виступає найпоширенішою категорією, що охоплює всі елементи системи управління економічним розвитком сільського господарства.

Стратегія, екологічна стійкість, ефективність використання ресурсів та міжнародна співпраця також є основними темами системних досліджень. Також є дослідження, що стосуються зміни клімату, екологічних аспектів сільського господарства, моделювання, та сталого розвитку, вони стали основними темами досліджень економічного розвитку сільського господарства. Окрім того, нагальна необхідність задоволення зростаючого попиту на продовольство та сталого розвитку призвела до зростаючого інтересу до досліджень сільськогосподарських систем для розвитку сільських територій.

Система управління економічним розвитком сільського господарства дозволяє вивчати сільське господарство з позицій макро-, мезо- та мікроперспективи. У той же час, передові ідеї та дослідження важливі для забезпечення розуміння ширшого спектру рішень. У цьому контексті дослідження, які дискутують ефективність лише за окремими показниками, але не містять аналізу механізмів або взаємодій, не будуть актуальними.

Акцентуємо на ключових моментах, які розкривають концепт економічного розвитку сільського господарства:

- продовольча безпека: сільське господарство є основним джерелом продовольства для населення. Забезпечення стабільного та продуктивного сільськогосподарського сектора має важливе значення для продовольчої безпеки, яка є фундаментальним аспектом національного добробуту;

- зайнятість: сільське господарство є основним джерелом зайнятості, особливо в країнах, що розвиваються. Процвітаючий сільськогосподарський сектор може поглинути значну частину робочої сили, зменшуючи безробіття та бідність;

- генерування доходу: сільське господарство створює дохід для фермерів, який, у свою чергу, сприяє збільшенню споживчих витрат та економічному зростанню. Процвітаюча сільськогосподарська галузь може позитивно вплинути на сільську економіку та привести до більш справедливого розподілу багатства;

- розвиток сільської місцевості: інвестиції в сільське господарство можуть сприяти розвитку сільських громад шляхом покращення інфраструктури, доступу до ринків і рівня життя. Це може допомогти зменшити диспропорції між містом і селом;

- доходи від експорту: сільськогосподарська продукція часто становить значну частину експорту країни. Експорт сільськогосподарської продукції може генерувати надходження в іноземній валюті, сприяючи створенню сприятливого торгового балансу;

- інтеграція ланцюжка створення вартості: сучасне сільське господарство включає не лише первинне виробництво, але й переробку, маркетинг і розподіл. Розвиток потужного ланцюжка вартості сільськогосподарської продукції має створити можливості для агробізнесу та інших суміжних галузей;

- екологічна стійкість: стає ведення сільського господарства має вирішальне значення для збереження природних ресурсів і захисту навколишнього середовища. Просування екологічно чистих методів ведення сільського господарства може призвести до довгострокової стійкості;

- інновації та технології: прогрес у сільськогосподарських технологіях і дослідженнях можуть підвищити продуктивність і ефективність. Інвестиції в дослідження та розробки в сільському господарстві можуть призвести до проривів, які принесуть користь усій економіці;

- стійкість: міцний сільськогосподарський сектор може підвищити стійкість країни до зовнішніх викликів, таких як коливання цін на продовольство або глобальні кризи, шляхом зменшення залежності від імпорту продовольства;

- соціальна стабільність, фермери мають стабільні доходи та доступ до ресурсів, це може сприяти соціальній стабільності та зменшити міграцію в міста.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що концепт економічного розвитку сільського господарства як домінуючого чинника розвитку національної економіки підкреслює важливість сільського господарства для досягнення ширших економічних і соціальних цілей. У ньому визнається, що добре функціонуючий сільськогосподарський сектор може справляти синергетичний вплив на всю економіку, роблячи його центральною опорою стратегії розвитку нації.

Враховуючи вищевикладене, можемо констатувати, що економічний розвиток сільського господарства та реалізація управлінських впливів на його динаміку, не є відокремленим заходом, а вимагає комплексного підходу. Уряди країн відіграють вирішальну роль у сприянні розвитку сільського господарства. Вони ініціюють норми і правила, можуть створити сприятливу політику, надати стимули та інвестувати в сільську інфраструктуру, освіту та охорону здоров'я для підтримки фермерів і сільських громад. Покращення доступу сільськогосподарських товаровиробників до ринків, як внутрішніх, так і міжнародних, має вирішальне значення. Це передбачає створення ефективних систем транспортування та розподілу, зменшення торговельних бар'єрів та забезпечення механізмів справедливого ціноутворення. Заохочення до диверсифікації сільського господарства може збільшити його внесок у національну економіку. Це включає сприяння вирощуванню високоцінних сільськогосподарських культур, худоби та нетрадиційних сільськогосподарських продуктів. Оволодіння сільськогосподарськими товаровиробниками знаннями та навичками для впровадження сучасних методів і технологій ведення сільського господарства може призвести до

збільшення продуктивності та прибутку. Важливо інвестувати в сільськогосподарську освіту та дорадчі послуги. Сільське господарство вразливе до різних ризиків, включаючи зміну клімату, шкідників і коливання ринку. Впровадження стратегій управління ризиками, таких як страхування врожаю та методи сталого ведення сільського господарства, може допомогти сільськогосподарським товаровиробникам протистояти викликам.

Фінансування сільськогосподарських досліджень має важливе значення для розробки нових сортів сільськогосподарських культур, удосконалення методів ведення сільського господарства та вирішення нових проблем, таких як нівелювання негативних впливів зміни клімату та сталість господарювання. Участь у світовій торгівлі сільськогосподарською продукцією може відкрити нові можливості для економічного зростання. Однак це також вимагає дотримання міжнародних стандартів і правил. Екологічні методи сільського господарства приносять користь не тільки економіці, але й захищають навколишнє середовище. Практики, які зменшують ерозію ґрунту, зберігають воду та мінімізують використання хімікатів, мають вирішальне значення для довгострокової стійкості. Розширення можливостей громад, залучення місцевих громад до процесів прийняття рішень, пов'язаних із сільським господарством, може призвести до більш інклюзивного та сталого розвитку. Сільськогосподарські кооперативи та асоціації можуть розширити можливості дрібних власників. Враховуючи динамічний характер сільського господарства, політика має бути гнучкою та адаптуватися до мінливих обставин. Необхідні регулярні перегляди та коригування на основі відгуків зацікавлених сторін і мінливих ринкових умов. Регулярна оцінка впливу політики та програм розвитку сільського господарства має важливе значення для прийняття рішень на основі даних і забезпечення ефективного використання ресурсів.

Отже, економічний розвиток сільського господарства є багатограним поняттям, яке охоплює широкий спектр економічних, соціальних та екологічних міркувань. Визнаючи ключову роль сільського господарства та впроваджуючи цілісні стратегії, спрямовані на вирішення різноманітних викликів і можливостей у цьому секторі, країни можуть використовувати весь потенціал сільського господарства для стимулювання національного економічного зростання, зменшення бідності та підвищення загального добробуту свого населення. Ефективна політика та інвестиції в сільське господарство здатні принести довготривалі вигоди та сприяти сталому та інклюзивному економічному зростанню.

Загалом умови макrorівня, необхідні для розвитку сільського господарства, добре відомі: достатньо стабільне макроекономічне та політичне середовище, ефективна передача технологій, а також функціональні та доступні ринки продуктів і факторів виробництва. Однак ці ідеї не дозволяють конкретно зрозуміти, як відбуваються зміни на мікрорівні. Сільське господарство, по суті, є приватною діяльністю, якою займаються мільйони окремих господарюючих суб'єктів. Тому необхідні дослідження на рівні підприємства та аналіз локалізованих виробничих систем, щоб наблизитися до розуміння того, що спонукає до зростання сільськогосподарського виробництва та його продуктивності. Зростання сільського господарства та його потенційні переваги залежать від сприятливого розвитку економічного та політичного середовища, передачі технологій та ринків продукції й факторів виробництва. Результати дослідження концептів "економічний розвиток" та "економічний розвиток сільського господарства" наведено в таблиці 1.1 та в додатку Б. Ці визначення дають уявлення про концепції економічного розвитку та економічного розвитку сільського господарства з точки зору різних економістів-дослідників.

Таблиця 1.1

Порівняння концептів "економічний розвиток" та "економічний розвиток сільського господарства"

Автор	Трактування поняття "економічний розвиток"	Трактування поняття "економічний розвиток сільського господарства"
Адам Сміт.	Економічний розвиток - це стійке зростання рівня життя нації, яке часто вимірюється такими факторами, як ВВП на душу населення, індустріалізація та технологічний прогрес.	Економічний розвиток сільського господарства зосереджується на зростанні, модернізації та сталості сільськогосподарської діяльності в країні.
Амартья Сен.	Економічний розвиток широка концепція, що виходить за рамки лише доходу. Підкреслюється важливість розширення можливостей і свобод людей.	Економічний розвиток сільського господарства, передбачає не лише збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, але й надання сільському населенню свободи та можливостей робити вибір.
Джон Стюарт Мілль	Економічний розвиток як прогресивне зростання багатства нації, що досягається шляхом накопичення капіталу, технологічних інновацій та покращення загальної якості життя.	Економічний розвиток сільського господарства передбачає підвищення продуктивності сільського господарства, зниження рівня бідності в сільській місцевості та забезпечення того, щоб сільськогосподарські практики були сталими та екологічно безпечними.
Йозеф Шумпетер	Економічний розвиток - процес, рушійною силою якого є творче руйнування, коли нові технології, продукти та галузі замінюють старі, що призводить до економічного зростання.	Економічний розвиток сільського господарства передбачає, що сільськогосподарські підприємці впроваджують інноваційні методи ведення сільського господарства.
Естер Босеруп	Теорія Естер Босеруп підкреслює роль зростання населення у розвитку сільського господарства.	Економічний розвиток сільського господарства спирається на адаптивні стратегії та інтенсифікацію сільського господарства.
Джеффри Сакс	Економічний розвиток - процес підвищення рівня життя через цільові інвестиції в освіту, охорону здоров'я, інфраструктуру та стале управління ресурсами.	Економічний розвиток сільського господарства передбачає інвестиції в сільську інфраструктуру, покращення доступу до ринків.
Шевченко А. А., Петренко О. П.	Теорія економічного розвитку Ернандо де Сото зосереджена на правах власності та формалізації неформальної економіки.	Економічний розвиток сільського господарства передбачає правові реформи, які дозволять сільським фермерам оформити право власності на землю і отримати доступ до кредитів і ринків.

Продовження таблиці 1.1		
Томашук І.В., Хасцька О.П.	Вимірює економічний розвиток, враховуючи такі фактори, як тривалість життя, освіта та доходи.	Економічний розвиток сільського господарства виходить за рамки врожайності сільськогосподарських культур і передбачає забезпечення того, щоб розвиток сільського господарства сприяв загальному добробуту.
Ханін С. Г.	Розвиток як процес переходу від традиційних, низькопродуктивних секторів (таких як сільське господарство) до більш сучасних, високопродуктивних секторів.	Економічний розвиток сільського господарства вимагає переміщення ресурсів і робочої сили з сільського господарства в інші сектори економіки.
Людвенко Д., Томілова-Яремчук Н., Крупа Н.	Економічний розвиток - це стійке, довгострокове підвищення рівня життя, загального добробуту та економічного процвітання нації або регіону.	Економічний розвиток сільського господарства зосереджується на зростанні, модернізації та сталості сільськогосподарського сектору в країні чи регіоні.
Наумова Л. Ю.	Економічний розвиток - це багатогранне поняття, яке охоплює прогресивну трансформацію економіки в часі.	Економічний розвиток сільського господарства - це цілеспрямовані зусилля, спрямовані на підвищення ефективності та стійкості сільськогосподарського сектору.
Піщенко О. В.	Економічний розвиток - це динамічний процес, за допомогою якого країна або регіон покращує свій економічний та соціальний добробут.	Економічний розвиток сільського господарства зосереджується на сталому зростанні та вдосконаленні сільськогосподарського сектору.

Джерело: адаптовано автором : [102; 134; 150; 210; 213; 215; 220]

В таблиці 1.1 подано узагальнене представлення поглядів науковців на економічний розвиток та його зв'язок із сільським господарством. Аналіз визначень запропонованих науковцями забезпечує більш повне розуміння багатогранної природи економічного розвитку та його зв'язку з розвитком сільського господарства, в контексті домінант інновацій, динаміки народонаселення та цілісних стратегій розвитку. Також дослідники підкреслюють важливість прав власності, добробуту людей та структурних перетворень як ключових аспектів у досягненні сталого економічного розвитку. На рис. 1.2 показано системоутворюючі складові визначень економічного розвитку сільськогосподарського підприємства.

Рис. 1.2 Системоутворюючі складові визначень економічного розвитку сільськогосподарського підприємства

Джерело: адаптовано автором [56; 67; 78; 92].

На основі аналізу літературних джерел запропоноване розширене визначення концепту «економічний розвиток сільського господарства». Отже, економічний розвиток сільського господарства є процесом, що передбачає збільшення виробництва сільськогосподарської продукції й формування умов для зростання добробуту сільського населення, надання свободи та можливостей реалізувати економічний й соціальний вибір. Цей процес включає в себе:

1. Підвищення продуктивності сільського господарства: зростання врожайності та виробництва сільськогосподарських культур, щоб забезпечити стабільне постачання продуктів харчування для населення.

2. Модернізація сільського господарства: впровадження інноваційних методів та технологій в сільському господарстві, щоб підвищити ефективність виробництва і зменшити вплив на довкілля.

3. Диверсифікація господарства: розширення видів сільськогосподарської продукції та розвиток додаткових джерел доходу для сільського населення.

4. Покращення умов життя: забезпечення доступу до освіти, охорони здоров'я та інфраструктури в сільських районах, задля підвищення якості життя мешканців.

5. Сталість і екологічна безпека: Збереження навколишнього середовища та природних ресурсів, забезпечення сталості сільськогосподарського виробництва та зменшення негативного впливу на природу.

Економічний розвиток сільського господарства сприяє підвищенню добробуту сільських громад, зменшенню бідності та забезпеченню стійкого економічного зростання в сільських регіонах. Таким чином, для подальшого розвитку сільськогосподарського сектору необхідно активно залучати інвестиції. Це передбачає проведення постійних та системних досліджень щодо інвестицій, які мають спрямувати грошові кошти (власні, державні, приватні) у сучасні інноваційні технології та виробництво інноваційних продуктів [12, 23, 46, 54]. Важливо забезпечити взаємозв'язок і взаємодію між інвестиційною та інноваційною сферами, щоб зростали інвестиції. Держава має реалізувати управлінський функціонал для активізації інноваційного процесу в сільськогосподарському секторі. Це може бути досягнуто через співпрацю наукової та виробничої сфер, спрощення фінансово-кредитної підтримки інновацій, впровадження інноваційних проектів та страхування ризикових нововведень.

На сьогоднішній день фінансування сільськогосподарського виробництва ґрунтується на власних коштах підприємств. Але держава повинна активно сприяти розвитку інвестицій та формуванню

інфраструктури й середовища, які б стимулювали підприємства модернізуватися на інноваційній основі. Для цього необхідно удосконалювати методи та прийоми фінансових механізмів, такі як самофінансування, самоокупність, фінансова відповідальність, ціноутворення, державна фінансова підтримка, пільгове оподаткування, кредитування, фінансовий лізинг та страхування.

Інвестиційна діяльність відіграє важливу роль у модернізації та прискоренні розвитку сільського господарства. Проте сільськогосподарські підприємства стикаються з труднощами у впровадженні інвестицій через їхню невизначеність та низьку інноваційну активність. Тому важливо спрямовувати інвестиції на інноваційні процеси у головних галузях сільськогосподарського виробництва з метою покращення економічних показників та доходів сільського населення.

1.2. Формування концептуальних основ менеджменту економічного розвитку сільськогосподарських підприємств України

Управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств та його концептуальне обґрунтування мають вирішальне значення з багатьох причин, адже сільське господарство відіграє фундаментальну роль у світовій економіці. Перед сільським господарством стоїть багато проблем у глобальному та локальному масштабах. У той же час потенціал сільськогосподарського виробництва є вразливим, зокрема, через зміну клімату, деградацію ґрунту та інші причини. Сільське господарство також стикається з накопиченням економічних, екологічних та інституційних потрясінь і проблем, які включають екстремальні погодні явища, ринкові шоки, пандемії та війни. Управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств має вирішальне значення з кількох причин, зокрема:

1. Продовольча безпека: сільськогосподарські підприємства є основним джерелом виробництва продуктів харчування. Ефективне управління забезпечує стабільне та постійне постачання продовольства, зменшуючи ризик нестачі продовольства та голоду.

2. Генерування доходів: сільське господарство є важливим джерелом доходу для багатьох сільських громад. Управління економічним розвитком у цьому секторі дає можливість сільськогосподарським товаровиробникам і робітникам заробляти на життя, тим самим знижуючи рівень бідності.

3. Можливості працевлаштування: сільськогосподарські підприємства створюють робочі місця на різних етапах виробничо-збутового ланцюга, від вирощування до переробки та дистрибуції. Управління економічним зростанням сектору допомагає підтримувати та розширювати ці можливості працевлаштування.

4. Розвиток сільських територій: сільське господарство часто є рушієм розвитку сільських територій. Інвестиції в сільськогосподарську інфраструктуру, таку як дороги та іригація, можуть покращити умови життя в сільських громадах, що призведе до більш збалансованого регіонального розвитку.

5. Доходи від експорту: багато країн покладаються на експорт сільськогосподарської продукції для отримання іноземної валюти. Належне управління сільськогосподарськими підприємствами може підвищити експортний потенціал країни та сприяти позитивному торговельному балансу.

6. Диверсифікація: управління економічним розвитком у сільському господарстві заохочує диверсифікацію сільськогосподарських культур та методів ведення сільського господарства. Така диверсифікація може підвищити стійкість до зміни клімату, шкідників та ринкових коливань.

7. Впровадження технологій: ефективне управління може сприяти впровадженню сучасних сільськогосподарських технологій, підвищенню

продуктивності та ефективності. Це, в свою чергу, може призвести до підвищення врожайності та прибутковості.

7. Екологічна стійкість: сталі сільськогосподарські практики можуть допомогти пом'якшити негативний вплив сільського господарства на навколишнє середовище. Управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств може сприяти впровадженню екологічно чистих методів ведення сільського господарства.

8. Інновації та дослідження: інвестиції в економічний розвиток сільського господарства сприяють дослідженням та інноваціям у секторі. Це може призвести до розробки нових сортів сільськогосподарських культур, методів ведення сільського господарства та продуктів з доданою вартістю.

9. Стабільність ринку: управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств може допомогти стабілізувати сільськогосподарські ринки. Ця стабільність вигідна як виробникам, так і споживачам, оскільки зменшує волатильність цін.

10 Доступ до фінансування: сільськогосподарські підприємства часто потребують доступу до капіталу та фінансових послуг. Належне управління може сприяти доступності кредитів та фінансування для фермерів та агробізнесу.

11. Розвиток інфраструктури: економічний розвиток у сільському господарстві часто передбачає покращення сільської інфраструктури, зокрема доріг, складських приміщень та ринків. Ці зміни покращують загальний ланцюг постачання сільськогосподарської продукції.

Таким чином, управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств має важливе значення для забезпечення продовольчої безпеки, скорочення бідності, розвитку сільських територій та загальної економічної стабільності. Воно також відіграє вирішальну роль у просуванні сталих та екологічно відповідальних методів ведення сільського господарства, стимулювання інновацій та забезпечення доступу до фінансових ресурсів для сільськогосподарських підприємств та агробізнесу.

На рис. 1.3 показана сукупність макро- та мікрочинників, які формують економічне середовище управління розвитком і функціонуванням сільськогосподарських підприємств.

Рис. 1.3 Сукупність макро- та мікрочинників, які формують економічне середовище управління розвитком і функціонуванням сільськогосподарських підприємств

Джерело: власні дослідження.

Отже, управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств є багатогранним процесом з далекосяжними наслідками для продовольчої безпеки, засобів до існування, сталого розвитку та економічного зростання. Воно вимагає цілісного підходу, який враховує різноманітні потреби та виклики цього критично важливого сектору, визнаючи його важливість як у національному, так і в глобальному контекстах.

Сільськогосподарський сектор, будучи стрижнем глобального існування, стикається з низкою проблем і можливостей, які вимагають системного та стратегічного підходу до управління (рис. 1.3). Макрофактори, що включають зовнішні та всеосяжні впливи, відіграють ключову роль у формуванні імперативів управління в сільськогосподарських підприємствах. Економічна політика, ринкова динаміка, зміна клімату та геополітичні чинники разом утворюють структуру макрорівня, яка потребує дієвих управлінських заходів. Політика щодо субсидій, торговельних угод та екологічних норм значно впливає на процеси прийняття рішень у сільськогосподарських підприємствах.

На мікрорівні внутрішня динаміка сільськогосподарських підприємств формується такими факторами, як розподіл ресурсів, впровадження технологій, управління людським капіталом та операційна ефективність. Внутрішні тонкощі діяльності та організаційних структур на рівні сільськогосподарських підприємств вимагають прискіпливої уваги до деталей та ефективних стратегій управління для оптимізації продуктивності і забезпечення довгострокової стійкості.

Отже, підкреслюється взаємозв'язок макро- та мікрофакторів, наголошуємо на необхідності цілісного управлінського підходу. Так, зміна клімату на макрорівні вимагає коригування мікрорівня у виборі культур і зрошувальних методів. Подібним чином зміни в ринковій динаміці на макро-масштабі вимагають адаптації на мікрорівні в цінових стратегіях і управлінні ланцюгом поставок.

Необхідність сталого ведення сільського господарства ще більше підкреслює важливість ефективного управління. Збалансування економічної життєздатності, охорони навколишнього середовища та соціальної відповідальності вимагає управлінських рішень, які відповідають як глобальним цілям на макрорівні, так і конкретним умовам сільськогосподарського підприємства на мікрорівні. Поєднання макро- та мікрофакторів утворює складну систему, яка підкреслює імперативність управлінського втручання в сільськогосподарські підприємства.

На рис. 1.4 згруповано принципи управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств:

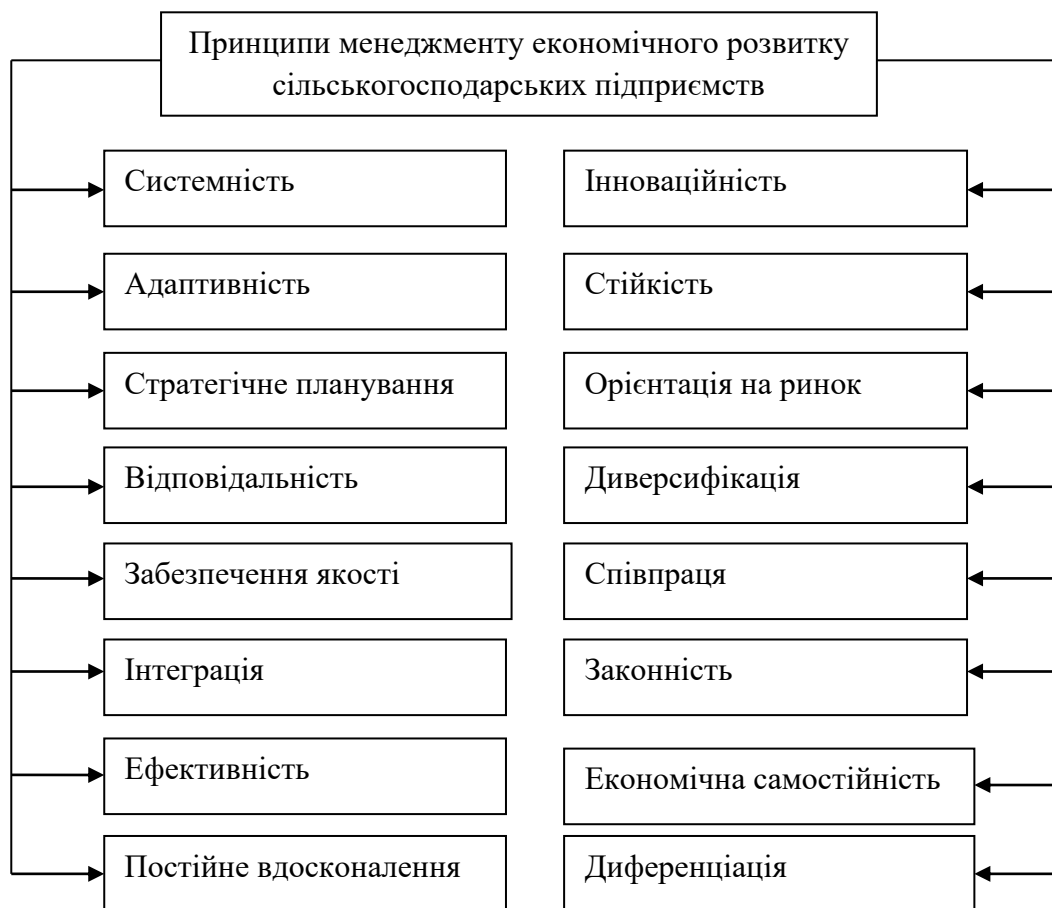

Рис. 1.4 Принципи менеджменту економічного розвитку сільськогосподарських підприємств

Джерело: адаптовано автором за [134; 156; 282]

Щоб забезпечити свій сталий розвиток і оптимальне функціонування, сільськогосподарські суб'єкти господарювання повинні орієнтуватися в

складній взаємодії зовнішніх впливів і внутрішніх складнощів за допомогою стратегічних, інформованих і адаптивних методів управління. Підкреслюється за інтегрований та багатовимірний підхід до управління сільським господарством, враховуючи різноманітні чинники, що діють у сучасному сільськогосподарському ландшафті. Для створення міцної методологічної бази управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств необхідно розглянути декілька ключових принципів та підходів:

1. Стратегічне планування: розробка комплексного стратегічного плану, який окреслює довгострокові цілі та завдання сільськогосподарського підприємства. Цей план повинен враховувати такі фактори, як ринкові тенденції, аналіз конкуренції та розподіл ресурсів.

2. Аналіз ринку: ретельне дослідження ринку, щоб визначити поточні та нові тенденції в аграрному секторі. Розуміння споживчих уподобань, попиту на конкретні продукти та динаміки ринку має вирішальне значення для прийняття рішень.

3. Фінансовий менеджмент: впровадження належних практик фінансового менеджменту, включаючи бюджетування, контроль витрат та фінансове прогнозування. Це забезпечує ефективний розподіл ресурсів та допомагає ефективно управляти грошовими потоками.

4. Управління ризиками: визначення та оцінка потенційних ризиків, які можуть вплинути на сільськогосподарську діяльність, такі як природні ризики, волатильність ринку та регуляторні зміни. Розробка стратегій зменшення ризиків для мінімізації впливу цих невизначеностей.

5. Впровадження технологій: пошук новітніх сільськогосподарських технологій та практик для підвищення продуктивності та ефективності. Інвестиції в сучасне сільськогосподарське обладнання, точне землеробство та сталі практики можуть призвести до кращих економічних результатів.

6. Управління людськими ресурсами: залучення та утримання кваліфікованого персоналу з досвідом у різних аспектах сільського господарства. Програми навчання та розвитку можуть покращити навички та знання робочої сили.

7. Сталі практики: впровадження сталих практик ведення сільського господарства, які не лише захищають навколишнє середовище, але й забезпечують довгострокову економічну життєздатність. Стале сільське господарство може зменшити витрати на виробничі ресурси та підвищити привабливість на ринку.

8. Управління ланцюгами поставок: оптимізація ланцюгів постачання, щоб мінімізувати транспортні витрати, зменшити втрати та забезпечити своєчасну доставку сільськогосподарської продукції на ринки. Ефективне управління ланцюгами поставок може підвищити прибутковість.

9. Диверсифікація: розгляд можливостей диверсифікації сільськогосподарської діяльності або продукції, щоб розподілити ризики та отримати доступ до кількох потоків доходів. Диверсифікація може включати сівозміну, тваринництво або переробку з доданою вартістю.

10. Державна політика та регулювання: вивчення державної політики, субсидій та нормативно-правових актів, які впливають на аграрний сектор. Співпраця з відповідними органами влади та галузевими асоціаціями для адвокації сприятливої політики.

11. Вимірювання ефективності: встановлення ключових показників ефективності (KPI) для відстеження прогресу сільськогосподарського підприємства. Регулярна оцінка результатів діяльності за цими KPI, щоб приймати рішення на основі даних.

12. Розвиток культури постійного вдосконалення в організації. Заохочення зворотного зв'язку від працівників та зацікавлених сторін, щоб визначити сфери для вдосконалення та інновацій.

13. Фінансовий аналіз: проведення фінансового аналізу, включаючи аналіз прибутковості, рентабельності інвестицій (ROI) та аналіз витрат і

вигод, щоб оцінити економічну життєздатність конкретних проектів чи ініціатив.

14. Співпраця з іншими сільськогосподарськими підприємствами, науково-дослідними установами та галузевими асоціаціями. Мережа може забезпечити доступ до цінних ресурсів, обміну знаннями та ринкових можливостей.

15. Адаптивність до мінливих обставин та ринкових умов. Економічний розвиток у сільському господарстві вимагає гнучкості та здатності змінювати напрямки діяльності за необхідності.

Впроваджуючи ці методологічні принципи в управління сільськогосподарськими підприємствами, можна створити міцний фундамент для сталого економічного розвитку та довгострокового успіху.

Фактори мікроекономічного бізнес-середовища не завжди можна безпосередньо контролювати, але на них завжди можна впливати. У цьому сенсі вони відрізняються від факторів макросередовища, які також впливають на підприємство, але не можуть контролюватися. Макросередовище складається із зовнішніх по відношенню до підприємства сил. Хоча ступінь впливу різний, ці сили впливають на всі галузі та підприємства, що в них конкурують. Завдання кожного підприємства полягає в скануванні, прогнозуванні та оцінці елементів кожної сили, щоб передбачити їхній вплив на нього. Ефективне сканування, прогнозування та оцінка є життєво важливими для зусиль підприємства розпізнавати тенденції та події, класифікувати їх як стратегічні фактори, а потім оцінювати як можливості та загрози.

На рис. 1.5 запропонована система аналізу трендів макро та мікросередовища в контексті менеджменту економічного розвитку сільськогосподарських підприємств.

Рис. 1.5 Система аналізу трендів макро та мікросередовища в контексті менеджменту економічного розвитку сільськогосподарських підприємств

Джерело: власна розробка автора

На економічний розвиток сільськогосподарських підприємств впливає широкий спектр факторів, які можна розділити на кілька категорій. Ці фактори взаємодіють один з одним і варіюють за своєю значимістю залежно від конкретного контексту та місця розташування. Нижче наведено розширену класифікацію ключових факторів, що впливають на економічний розвиток сільськогосподарських підприємств:

1. Природні фактори:

- клімат і погода: температура, кількість опадів та сезонні коливання можуть суттєво впливати на врожайність сільськогосподарських культур та продуктивність тваринництва.

- якість ґрунту: родючість, структура і склад ґрунту впливають на врожайність і можуть визначати типи культур, які можна вирощувати.

2. Технологічні фактори:

- технологічний прогрес: доступ до сучасної сільськогосподарської техніки, іригаційних систем та біотехнологій може підвищити продуктивність сільського господарства.

- дослідження і розробки: інвестиції в сільськогосподарські дослідження та розробки можуть призвести до виведення нових сортів сільськогосподарських культур та методів ведення сільського господарства.

3. Економічні фактори:

- доступ до капіталу: доступність кредитів, грантів та інвестиційних можливостей може вплинути на впровадження сучасних методів ведення сільського господарства.

- доступ до ринку: близькість до ринків та транспортної інфраструктури може впливати на можливість продавати продукцію та отримувати кращі ціни.

4. Політичні та регуляторні фактори:

- державна політика: політика, пов'язана з субсидіями, тарифами, землеволодінням та регулюванням сільського господарства, може суттєво впливати на сільськогосподарські підприємства.

- права власності: захищені права власності та системи землеволодіння мають важливе значення для довгострокових інвестицій у сільське господарство.

5. Людський капітал та робоча сила:

- освіта та навчання: кваліфікована та освічена робоча сила може підвищити ефективність та продуктивність сільськогосподарських операцій.

- наявність робочої сили: наявність робочої сили, як кваліфікованої, так і некваліфікованої, може впливати на масштаб і тип сільськогосподарської діяльності.

6. Екологічні фактори:

- практики сталого розвитку: сталі методи ведення сільського господарства та екологічні норми можуть впливати на довгострокову життєздатність сільськогосподарських підприємств.

- доступність ресурсів: доступ до водних ресурсів та відповідальне використання землі і води є критично важливими для сільського господарства.

7. Ринкові та споживчі тенденції:

- споживчі вподобання: зміна споживчих уподобань на користь органічних або місцевих продуктів може вплинути на вибір сільськогосподарського виробництва.

- ринковий попит: розуміння та реагування на ринковий попит на конкретні продукти може мати вирішальне значення для прибутковості.

8. Глобальні фактори:

- міжнародна торгівля: доступ до світових ринків та торговельні угоди можуть впливати на конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції.

- глобальні економічні умови: економічні тенденції та глобальні події можуть впливати на ціни на сировинні товари та динаміку ринку.

9. Інфраструктура та послуги:

- транспорт і логістика: ефективні транспортні мережі та логістична інфраструктура мають важливе значення для доставки продукції на ринки.
- доступ до послуг: наявність дорадчих служб, кредитних ресурсів та складських приміщень може сприяти розвитку сільського господарства.

10. Соціальні та культурні фактори:

- культурні практики: місцеві звичаї та традиції можуть впливати на методи ведення сільського господарства та вибір культур.
- підтримка громади: соціальні мережі та співпраця з громадою можуть забезпечити ресурси та обмін знаннями.

11. Управління ризиками та стійкість:

- страхування та зменшення ризиків: доступ до страхових продуктів та стратегій управління ризиками може допомогти сільськогосподарським підприємствам протистояти стихійним лихам, ринковим коливанням та іншим непередбачуваним викликам.
- диверсифікація: диверсифікація сільськогосподарських культур або поголів'я худоби може розподілити ризики та забезпечити буфер на випадок несприятливих умов.

Необхідно зазначити, що відносна важливість цих факторів може сильно відрізнятися від одного сільськогосподарського підприємства до іншого і від одного регіону до іншого. Успішний розвиток сільського господарства часто вимагає цілісного підходу, який враховує взаємодію цих факторів і відповідно адаптує стратегії. Отже, на економічний розвиток сільськогосподарських підприємств впливає складна взаємодія факторів, що охоплюють природні, економічні, соціальні та політичні виміри. Успішні стратегії розвитку сільського господарства передбачають цілісний підхід, який враховує ці фактори, визнаючи при цьому унікальний контекст і проблеми кожного сільськогосподарського підприємства та регіону. Співпраця між урядами, суб'єктами приватного сектору, організаціями громадянського суспільства та місцевими громадами часто має вирішальне

значення для сприяння сталому та інклюзивному розвитку сільського господарства.

Таким чином, на економічний розвиток сільськогосподарських підприємств впливає велика кількість факторів. По-перше, технологічний прогрес відіграє ключову роль, оскільки доступ до сучасної сільськогосподарської техніки, біотехнологій та сталих практик може значно підвищити продуктивність та прибутковість. По-друге, значний вплив має державна політика та регулювання. Політика підтримки, така як субсидії, безпека землеволодіння та торговельні угоди, можуть сприяти зростанню, в той час як надмірна бюрократія або непослідовне регулювання можуть перешкоджати прогресу. По-третє, доступ до фінансових ресурсів має вирішальне значення. Достатній капітал для інвестицій в інфраструктуру, дослідження та розвиток, а також оборотний капітал є необхідним для сталого зростання. По-четверте, необхідно враховувати екологічні фактори. Зміна клімату, доступність води та якість ґрунту можуть суттєво впливати на результати сільськогосподарської діяльності, і ними необхідно ефективно управляти. По-п'яте, ринкова динаміка, включаючи коливання попиту, волатильність цін і кон'юнктуру світового ринку, суттєво впливає на економічний розвиток сільськогосподарських підприємств. Нарешті, людський капітал є життєво важливим. Кваліфікована робоча сила, освіта та навчальні програми можуть підвищити ефективність та результативність сільськогосподарських операцій, що призведе до покращення економічних результатів підприємств.

Отже, економічний розвиток сільськогосподарських підприємств залежить від комбінації факторів, які охоплюють технології, фінанси, ринкову динаміку, державну підтримку, стійкість до кліматичних змін та кваліфіковану робочу силу. Цілісний підхід, що враховує ці фактори, може сприяти сталому зростанню та процвітанню в аграрному секторі.

Таким чином, проведений аналіз надав всебічний огляд основних принципів управління економічним розвитком сільськогосподарських

підприємств в Україні. Дослідження різних підходів до управління сільським господарством, обумовлює пріоритетність розгляду таких ключових аспектів, як стратегічне планування, фінансовий аналіз, ефективність виробництва та маркетингові стратегії. Розуміння цих аспектів є важливим для досягнення сільськогосподарськими підприємствами стабільності та конкурентоспроможності на ринку. Крім того, використання сучасних інформаційних технологій для підтримки прийняття рішень має першорядне значення. Інформаційні системи та аналітика надають підприємствам доступ до даних про доходи та витрати в режимі реального часу, що сприяє прийняттю більш точних та обґрунтованих управлінських рішень.

1.3. Критерії та етапи управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств в системі управління національної економіки

На управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств суттєво впливають кілька факторів. По-перше, ключову роль відіграє доступ до сучасних технологій та механізація. Впровадження передових методів ведення сільського господарства, техніки та цифрових інструментів може підвищити продуктивність і знизити операційні витрати, сприяючи таким чином економічному зростанню. По-друге, наявність та якість природних ресурсів, включаючи родючі землі, воду та кліматичні умови, суттєво впливають на розвиток сільського господарства. Практики сталого управління ресурсами мають вирішальне значення для довгострокової економічної життєздатності. По-третє, державна політика та регулювання, такі як субсидії, торговельна політика та системи землеволодіння, можуть як стимулювати, так і стримувати розвиток сільськогосподарських підприємств. Сприятлива політика може заохочувати інвестиції та інновації, а несприятлива - створювати перешкоди.

Ринкова динаміка, включаючи коливання попиту, волатильність цін та доступ до ринків, також впливає на сільськогосподарські підприємства. Диверсифікація продукції та налагодження надійних ринкових каналів можуть зменшити ризики та сприяти економічній стабільності. Нарешті, людський капітал та розвиток навичок є важливими факторами. Інвестиції в освіту, професійну підготовку та передачу знань серед сільськогосподарської робочої сили можуть призвести до підвищення ефективності та впровадження інновацій, що, зрештою, сприятиме економічному зростанню в цьому секторі.

Агробізнес охоплює широкий спектр діяльності, включаючи виробництво, переробку, пакування, дистрибуцію та маркетинг сільськогосподарської продукції. Використовуючи технології та інновації на всіх цих етапах, агробізнес має потенціал для значного підвищення продуктивності. Методи точного землеробства, такі як використання датчиків, дронів та аналітики даних, дозволяють сільськогосподарським товаровиробникам оптимізувати використання ресурсів, підвищити врожайність та знизити виробничі витрати. Інтегровані системи боротьби зі шкідниками та передові методи зрошення також сприяють сталому та ефективному веденню сільського господарства.

Застосування інновацій та технологій у сфері агробізнесу має ключове значення для подальшого розвитку сільськогосподарських підприємств. Точне землеробство використовує датчики, GPS та інші технології для збору даних про здоров'я рослин, стан ґрунту та інші фактори. Ці дані можуть бути використані для прийняття більш обґрунтованих рішень щодо управління вирощуванням й обробітком сільськогосподарських культур, зокрема, коли садити, зрошувати та збирати врожай. Точне землеробство може допомогти сільськогосподарським товаровиробникам збільшити врожайність, покращити якість та зменшити витрати.

Дрони можна використовувати для різних завдань у сільському господарстві, таких як моніторинг посівів, обприскування та внесення

добрих. Дрони можуть допомогти сільськогосподарським товаровиробникам заощадити час і гроші, а також підвищити точність рішень щодо управління посівами. Робототехніка, роботи можуть використовуватися для виконання різноманітних завдань у сільському господарстві, таких як збирання врожаю, доїння та пакування. Штучний інтелект використовується в сільському господарстві для вирішення різноманітних завдань, таких як ідентифікація культур, виявлення шкідників і прогнозування врожайності. Штучний інтелект може допомогти сільськогосподарським підприємствам приймати більш обґрунтовані рішення щодо управління врожаєм, а також підвищити ефективність сільськогосподарських операцій. Блокчейн - це технологія розподіленого реєстру, яка використовується в аграрному секторі для відстеження руху продуктів харчування від підприємства до користувача.

Підприємництво в сільському господарстві в сучасних умовах характеризується кількома ключовими організаційними та економічними особливостями. Ці особливості відображають еволюційний характер аграрного сектору та потребу в інноваціях, стійкості та адаптивності. Основні з них включають:

1. Диверсифікація діяльності: сучасні аграрні підприємці часто займаються диверсифікованою діяльністю, що виходить за рамки традиційного сільського господарства. Це включає переробку з доданою вартістю, агротуризм, виробництво відновлюваної енергії тощо. Диверсифікація допомагає зменшити ризики та збільшити потоки доходів.

2. Впровадження технологій: використання сучасних технологій сьогодні має вирішальне значення в сільському господарстві. Підприємці інвестують у точне землеробство, пристрої IoT (Інтернет речей), дрони та аналітику даних, щоб оптимізувати використання ресурсів, підвищити врожайність та зменшити вплив на навколишнє середовище.

3. Сталий розвиток є центральним питанням. Підприємці впроваджують практики сталого ведення сільського господарства, щоб мінімізувати деградацію навколишнього середовища, зберегти природні

ресурси та задовольнити споживчий попит на екологічно чисті продукти. Прикладами є органічне землеробство, сівозміна та зменшення використання хімікатів.

4. Орієнтація на ринок: сучасні сільськогосподарські підприємці орієнтовані на ринок. Вони аналізують споживчі вподобання, ринкові тенденції та попит, щоб адаптувати свої виробничі та маркетингові стратегії. Поширеними є продажі безпосередньо споживачам через фермерські ринки, CSA (сільське господарство, що підтримується громадою) та онлайн-платформи.

5. Глобалізація і торгівля: сільське господарство стає все більш глобалізованим. Підприємці повинні розуміти міжнародні ринки, торговельні правила та експортні можливості. Вони часто беруть участь у глобальних ланцюгах постачання, що може принести як переваги, так і ризики.

6. Доступ до фінансування: доступ до капіталу має вирішальне значення для сучасного сільського господарства. Підприємці шукають фінансування для впровадження технологій, придбання землі, розвитку інфраструктури та поповнення оборотного капіталу. Фінансові інструменти, такі як сільськогосподарські кредити, гранти та венчурний капітал, мають важливе значення.

7. Управління ризиками: сільськогосподарські підприємці стикаються з різними ризиками, включаючи невизначеність, пов'язану з погодними умовами, волатильність ринку та зміни в політиці. Стратегії управління ризиками, такі як страхування врожаю, хеджування та диверсифікація, є життєво важливими для захисту інвестицій.

8. Державна підтримка та регулювання: державна політика, субсидії та регулювання відіграють важливу роль у формуванні середовища для аграрного підприємництва. Підприємці повинні орієнтуватися в цій політиці та використовувати наявні програми підтримки.

9. Співпраця та мережування: співпраця всередині сільськогосподарської спільноти та мережування з іншими зацікавленими

сторонами, включаючи науково-дослідні установи, постачальників та покупців, є важливими для обміну знаннями та доступу до ресурсів.

10. Адаптація до зміни клімату: зміна клімату створює нові виклики для сільського господарства. Підприємці повинні адаптуватися до мінливих погодних умов, впроваджувати кліматично-стійкі практики та інвестувати у стаке управління водними ресурсами.

11. Поінформованість споживачів: споживачі все більше цікавляться походженням та якістю продуктів харчування. Підприємці інвестують у системи простежуваності, щоб надавати споживачам прозору інформацію та будувати довіру.

12. Управління трудовими ресурсами: наявність робочої сили та управління нею мають вирішальне значення, особливо у трудомісткому сільському господарстві. Підприємці можуть використовувати сезонну робочу силу, механізацію або автоматизацію для вирішення проблем, пов'язаних з робочою силою.

13. Прийняття рішень на основі даних: підприємці покладаються на дані та аналітику для прийняття обґрунтованих рішень. Вони збирають та аналізують дані про стан ґрунту, врожайність та ринкові тенденції, щоб оптимізувати свою діяльність.

Отже, економічна діяльність в сучасному сільському господарстві характеризується поєднанням інновацій, сталого розвитку, ринкової орієнтації та адаптивності. Щоб процвітати в сучасному аграрному секторі, аграрні підприємці повинні орієнтуватися в складному ландшафті, який включає мінливі споживчі вподобання, технологічний прогрес, екологічні проблеми та державну політику. Ґрунтуючись на результатах узагальнення сучасних тенденцій розвитку сільськогосподарського виробництва, на рис. 1.6 згруповано критерії та етапи менеджменту на основі виділених характеристик, елементів та закономірностей економічного розвитку сільськогосподарського підприємства.

Рис. 1.6 Критерії та етапи менеджменту на основі вивчення характеристик, елементів та закономірностей економічного розвитку сільськогосподарського підприємства

Джерело: власна розробка автора

Таким чином, згідно рис. 1.6 управління сільськогосподарським підприємством має передбачати різні етапи та критерії, які є важливими для його успішного функціонування та розвитку. До критеріїв менеджменту в сільському господарстві можна віднести: ефективне використання ресурсів та максимізацію виходу продукції з мінімальними витратами; впровадження практик, які забезпечують довгострокову життєздатність без виснаження природних ресурсів; досягнення фінансових прибутків з урахуванням ринкових коливань та ризиків; дотримання екологічних законів і правил, зменшення забруднення та збереження природних екосистем; сприяння добробуту місцевої громади, забезпечення зайнятості та сприяння соціальній гармонії.

Відповідно до умов продовольчого забезпечення, сільське господарство є основним джерелом продовольчого забезпечення всіх країн світу — слаборозвинених, тих, що розвиваються чи навіть розвинених. Через сильний тиск населення в слаборозвинутих країнах і країнах, що розвиваються, і його зростання, попит на продукти харчування зростає швидкими темпами. Якщо сільське господарство не в змозі задовольнити зростаючий попит на продукти харчування, це негативно впливає на темпи зростання економіки. Таким чином, збільшення пропозиції продовольства сільськогосподарським сектором має велике значення для економічного зростання країни. Для економічного розвитку необхідно мінімізувати як політичну, так і соціальну напругу.

Успішне сільськогосподарське підприємство має враховувати свої наявні ресурси, дотримуватися законів і нормативних актів, бути в курсі подій у галузі та адаптуватися до мінливих ринкових умов, забезпечуючи стійкість і соціальну відповідальність. На рис. 1.7 показано концептуальні підходи до побудови механізму економічного розвитку сільськогосподарського підприємства.

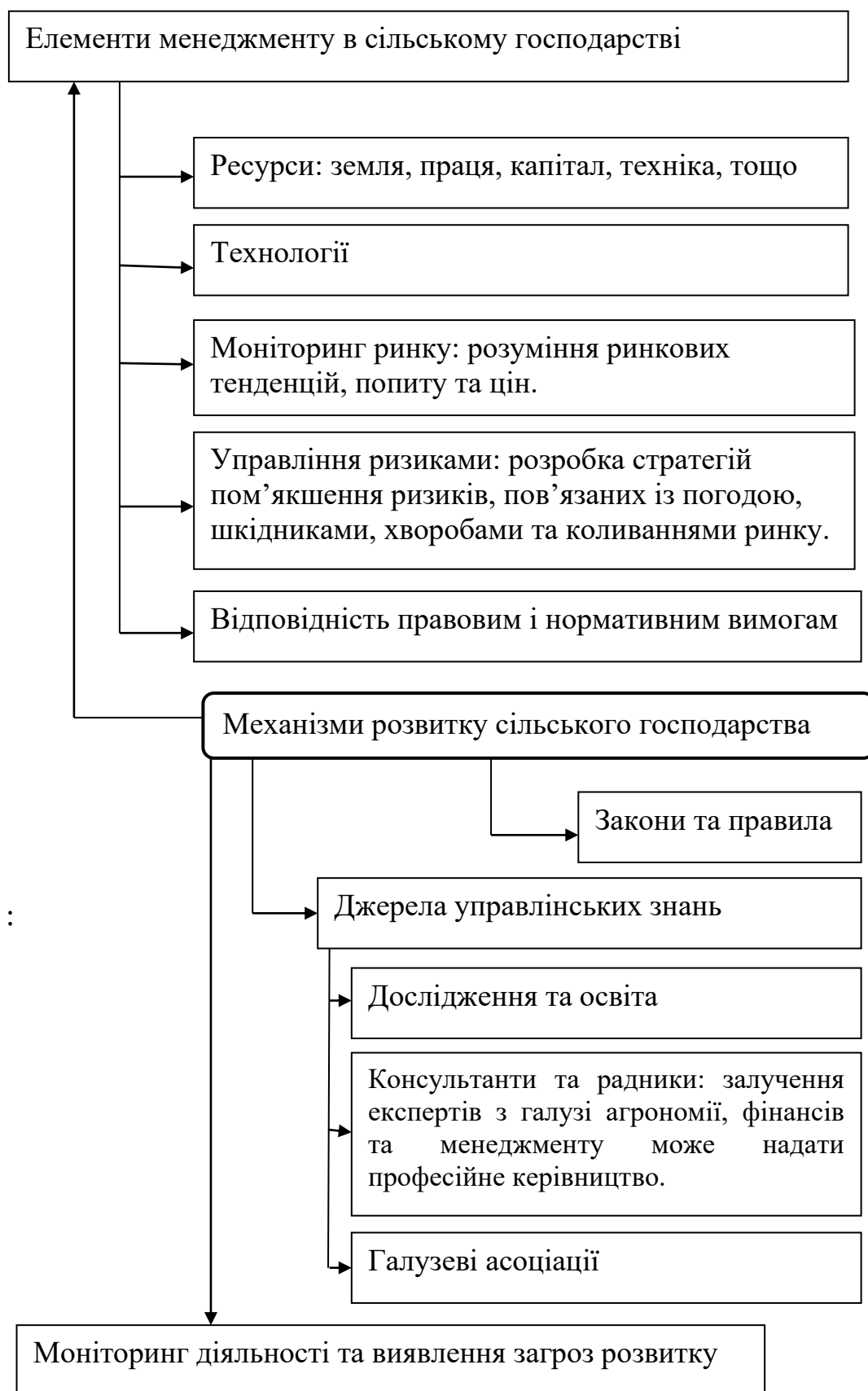

Рис. 1.7 Концептуальні підходи до побудови механізму економічного розвитку сільськогосподарського підприємства

Джерело: власна розробка автора

Удосконалення системи управління економічним розвитком підприємства часто зумовлене кількома ключовими передумовами, кожна з яких відіграє вирішальну роль у мотивації організації до вдосконалення стратегій економічного розвитку. Ці передумови можуть відрізнятися залежно від галузі, розміру компанії та її конкретних цілей, але деякі загальні фактори, які зазвичай слугують мотивуючими силами:

1. *Ринкова конкуренція.* Компанії працюють на висококонкурентних ринках, і ті з них, які мають ефективні системи економічного розвитку, можуть швидше адаптуватися до змін у вподобаннях клієнтів, ринкових тенденцій та конкурентного тиску. Удосконалення системи управління економічним розвитком може допомогти компанії випередити конкурентів.

2. *Прибутковість.* Однією з основних цілей будь-якого бізнесу є максимізація прибутковості. Ефективна система управління економічним розвитком може виявити можливості для економії витрат, спростити процеси та оптимізувати розподіл ресурсів, що сприятиме збільшенню прибутку.

3. *Дотримання нормативних вимог.* Компанії повинні відповідати різним місцевим, національним та міжнародним нормам. Надійна система управління економічним розвитком допомагає забезпечити відповідність, забезпечуючи прозорість, точну звітність та управління ризиками, зменшуючи ймовірність юридичних та фінансових санкцій.

4. *Ефективність використання ресурсів.*

Ефективний розподіл та використання ресурсів, включаючи капітал, робочу силу та матеріали, є важливим для мінімізації відходів та максимізації продуктивності. Удосконалена система управління економічним розвитком може підвищити ефективність використання ресурсів, що призведе до економії коштів.

5. *Пом'якшення ризиків.* Економічне середовище схильне до різних ризиків, включаючи економічні спади, перебої в ланцюгах постачання та геополітичну нестабільність. Добре керована система економічного розвитку

може виявити, оцінити та пом'якшити ці ризики, підвищуючи стійкість компанії.

6. *Прийняття стратегічних рішень.* Ефективне управління економічним розвитком надає точні та своєчасні дані для прийняття обґрунтованих рішень. Компанії можуть використовувати цю інформацію для розробки та виконання стратегічних планів, адаптації до мінливих ринкових умов та використання можливостей зростання.

7. *Довіра зацікавлених сторін.* Клієнти, інвестори та інші зацікавлені сторони все частіше вимагають прозорості та відповідального ведення бізнесу. Удосконалена система управління економічним розвитком може зміцнити довіру, демонструючи прихильність компанії до відповідального та сталого зростання.

8. *Інновації та адаптивність.* Щоб залишатися конкурентоспроможними, компанії повинні постійно впроваджувати інновації та адаптуватися до мінливих вимог клієнтів і технологічного прогресу. Ефективна система економічного розвитку може вивільнити ресурси та час для інноваційних ініціатив.

9. *Масштабованість.* Зі зростанням компаній їхні системи управління економічним розвитком повинні відповідно масштабуватися. Масштабовані системи можуть впоратися зі збільшенням складності та обсягів, гарантуючи, що практики економічного розвитку можуть підтримувати розширення.

10. *Довгострокова стійкість.* Практики сталого економічного розвитку не лише приносять користь компанії, але й сприяють оздоровленню довкілля та суспільства. Компанії, мотивовані довгостроковими цілями сталого розвитку, часто надають пріоритет вдосконаленню системи управління економічним розвитком, щоб зменшити свій вплив на навколишнє середовище.

11. *Залучення та утримання талантів.* Добре структурована система економічного розвитку може покращити робоче середовище, роблячи

компанію більш привабливою для найкращих талантів. Кваліфіковані та вмотивовані працівники мають важливе значення для досягнення цілей економічного розвитку.

12. *Задоволеність клієнтів.* Задоволені клієнти з більшою ймовірністю стануть лояльними та постійними клієнтами. Ефективна система економічного розвитку може допомогти задовольнити запити клієнтів і забезпечити позитивний клієнтський досвід.

Таким чином, вдосконалення системи управління економічним розвитком зумовлене сукупністю факторів, зокрема необхідністю залишатися конкурентоспроможними, максимізувати прибутковість, забезпечувати дотримання вимог законодавства, управляти ризиками, приймати обґрунтовані рішення, зміцнювати довіру зацікавлених сторін, сприяти сталому розвитку, а також залучати й утримувати талановитих працівників. Підприємства, які усвідомлюють ці передумови, краще підготовлені до адаптації та процвітання в сучасному динамічному бізнес-середовищі.

На рис. 1.8 запропоновано структурно-логічний підхід до оцінки ефективності інструментів управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств, що орієнтований на мінімізацію ймовірності розробки та реалізації неефективних управлінських рішень і проектів, оптимізацію часу на обґрунтування та реалізацію стратегії економічного розвитку підприємства, здійснення вибору найкращих альтернативних варіантів, забезпечення співставлення цілей економічного розвитку підприємства із загальною стратегією його розвитку тощо.

Запропонований підхід до оцінки ефективності управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств має на меті зменшити ймовірність створення та впровадження неефективних управлінських рішень та проектів. Він спрямований на оптимізацію часу, необхідного для обґрунтування та реалізації стратегії економічного розвитку підприємства.

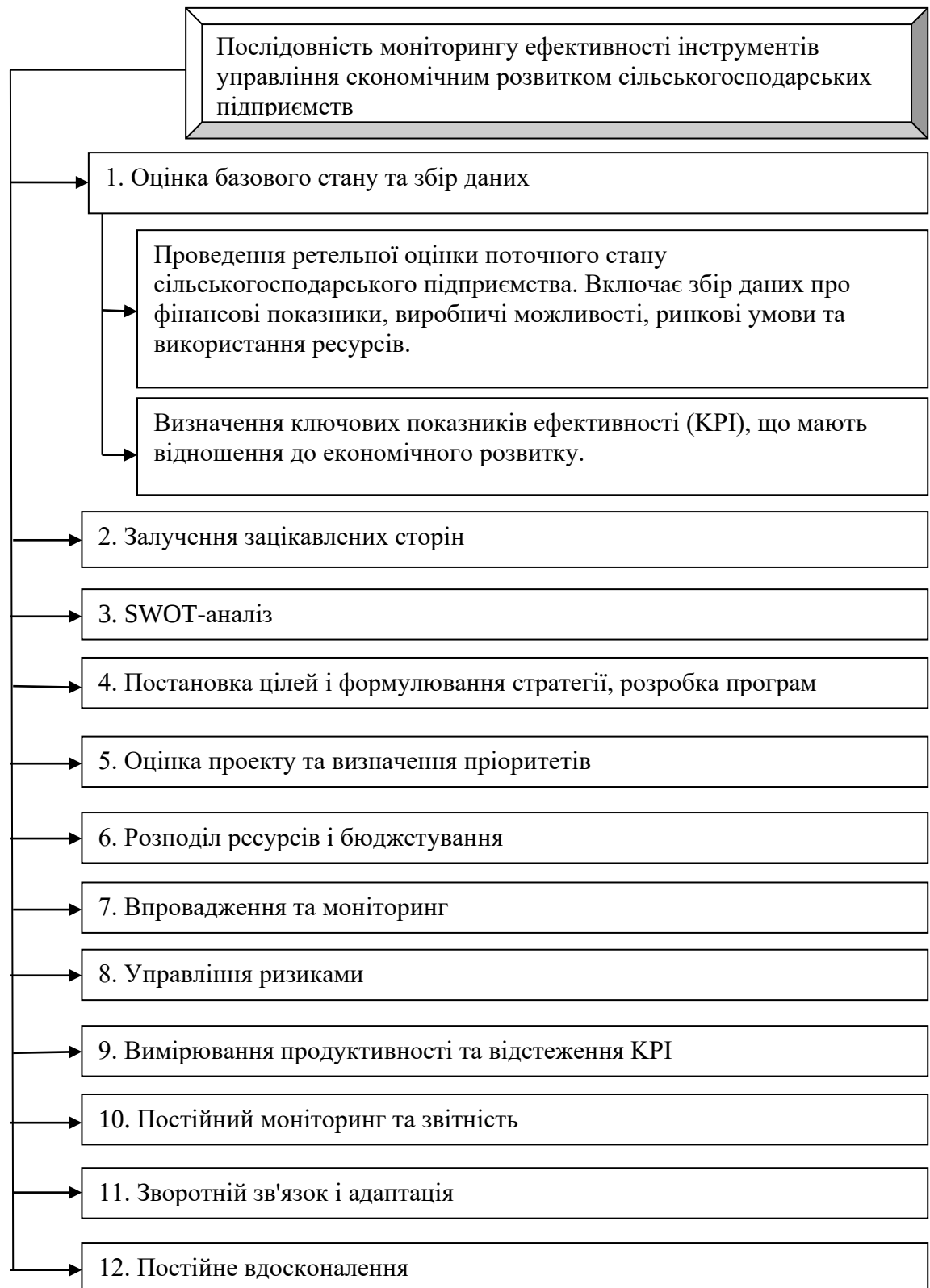

Рис. 1.8 Структурно-логічний підхід до оцінки ефективності інструментів управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств

Джерело: власна розробка автора

Запропонований підхід надає можливість вибирати найкращі альтернативні варіанти розвитку. Важливо відзначити, що він допомагає узгоджувати цілі економічного розвитку підприємства з його загальною стратегією розвитку. У підсумку, цей підхід сприяє ефективному управлінню сільськогосподарськими підприємствами та підвищенню їхньої конкурентоспроможності.

Крім того, цей підхід сприяє створенню системного підходу до управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств. Він дозволяє встановлювати чіткі критерії оцінки ефективності різних проектів та ініціатив, що сприяє більш обґрунтованим рішенням та вибору оптимальних напрямків розвитку. Цей підхід сприяє покращенню комунікації та співпраці між різними відділами та рівнями управління підприємства. Він робить можливим об'єднання зусиль всіх структурних підрозділів для досягнення спільних цілей економічного розвитку.

Ключовою перевагою цього підходу є можливість більш точного визначення пріоритетів та стратегічних завдань для підприємства, що допомагає ефективно реагувати на зміни в економічному середовищі та вирішувати важливі завдання для сталого розвитку сільськогосподарського сектору. Додатково, цей підхід акцентує на важливості аналізу ризиків та можливих перешкод у реалізації стратегії економічного розвитку. Він сприяє створенню плану дій для запобігання та вирішення проблем, що можуть виникнути під час впровадження нових ініціатив. Крім того, цей підхід сприяє підвищенню відповідальності та обліку перед усіма учасниками управлінського процесу. Кожен співробітник розуміє свою роль у досягненні загальних цілей економічного розвитку, що сприяє підвищенню мотивації та впровадженню кращих практик у роботу.

Враховуючи всі переваги цього підходу, його впровадження може стати важливим кроком у покращенні ефективності та стабільності сільськогосподарських підприємств. Він допомагає зробити управління економічним розвитком більш системним, обґрунтованим та спрямованим на

досягнення стратегічних цілей підприємства. Важливо відзначити, що цей методичний підхід до управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств сприяє більшій стійкості та адаптивності у сільському господарстві. Він дозволяє підприємствам більш ефективно реагувати на зміни в ринкових умовах, враховувати потреби споживачів та екологічні аспекти у своїй стратегії. Застосування цього методичного підходу також сприяє підвищенню інноваційності та конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Він допомагає впроваджувати нові технології та методи виробництва, що сприяє підвищенню продуктивності та якості сільськогосподарської продукції.

Висновки до розділу 1

1. На основі аналізу літературних джерел запропоновано власне, удосконалене визначення концепту «економічний розвиток сільського господарства». Отже, економічний розвиток сільського господарства є процесом, що передбачає збільшення виробництва сільськогосподарської продукції й формування умов для зростання добробуту сільського населення, надання свободи та можливостей реалізувати економічний й соціальний вибір. Цей процес включає в себе: підвищення продуктивності сільського господарства; модернізацію; диверсифікацію; покращення умов життя; сталість і екологічну безпеку. Економічний розвиток сільського господарства сприяє підвищенню добробуту сільських громад, зменшенню бідності та забезпеченню стійкого економічного зростання в сільських регіонах.

2. Запропонований структурно-логічний підхід до оцінки ефективності інструментів управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств, що орієнтований на мінімізацію ймовірності розробки та реалізації неефективних управлінських рішень і проектів, оптимізацію часу на обґрунтування та реалізацію стратегії економічного розвитку підприємства, здійснення вибору найкращих альтернативних варіантів,

забезпечення співставлення цілей економічного розвитку підприємства із загальною стратегією його розвитку тощо. Також, цей підхід сприяє ефективному управлінню сільськогосподарськими підприємствами та підвищенню їхньої конкурентоспроможності.

3. Вдосконалення системи управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств зумовлене сукупністю факторів, зокрема необхідністю залишатися конкурентоспроможними, максимізувати прибутковість, забезпечувати дотримання вимог законодавства, управляти ризиками, приймати обґрунтовані рішення, зміцнювати довіру зацікавлених сторін, сприяти сталому розвитку, а також залучати й утримувати талановитих працівників. Підприємства, які усвідомлюють ці передумови, краще підготовлені до адаптації та процвітання в сучасному динамічному бізнес-середовищі.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

2.1. Порівняльний аналіз розвитку сільського господарства в Україні та країнах-членах ЄС

Для виявлення тенденцій та розробки управлінських рішень, спрямованих на досягнення бажаного стану розвитку сільського господарства в Україні та країнах ЄС у майбутньому, необхідний комплексний підхід. Порівняльний аналіз розвитку сільського господарства в Україні та країнах-членах Європейського Союзу свідчить про багатогранну динаміку, сформовану історичними, географічними та соціально-економічними факторами. За останні десятиліття аграрний сектор в Україні зазнав значних трансформацій, перейшовши від централізованої планової економіки до ринкової системи, тоді як країни-члени ЄС долали складнощі Спільної аграрної політики та інтеграційні виклики.

З точки зору продуктивності сільського господарства, країни-члени ЄС загалом демонструють вищі показники врожайності та технологічного прогресу порівняно з Україною. Спільна аграрна політика, яку впроваджує ЄС, відіграє ключову роль у стимулюванні інновацій, сталих практик та забезпеченні стабільності доходів сільськогосподарських товаровиробників, сприяючи таким чином загальному зростанню аграрного сектору. Системи землеволодіння є помітною точкою розбіжності між Україною та країнами ЄС. Незважаючи на те, що Україна пережила земельну реформу і намагається створити функціонуючий ринок землі, складнощі, пов'язані з правом власності на землю, фрагментацією та неефективним використанням землі, залишаються проблемами. На противагу цьому, багато країн-членів ЄС створили добре регульовані земельні ринки, що сприяють ефективному

використанню землі та підвищують загальну конкурентоспроможність їхніх сільськогосподарських секторів.

Питання сільської інфраструктури також заслуговує на увагу в цьому порівняльному аналізі. Комплексна політика ЄС щодо розвитку сільських територій призвела до створення потужних інфраструктурних мереж, включаючи ефективні транспортні, іригаційні та складські об'єкти. В Україні, незважаючи на постійні зусилля, проблеми у розвитку сільської інфраструктури залишаються, що впливає на ефективність сільськогосподарської діяльності та доступність ринків.

Екологічна стійкість виділяється як критичний аспект у порівняльній оцінці. Країни-члени ЄС, керуючись суворими екологічними нормами та цілями сталого розвитку, досягли значного прогресу в інтеграції екологічно чистих практик у свої сільськогосподарські системи. На відміну від них, перед Україною стоїть завдання привести свою сільськогосподарську практику у відповідність до сучасних екологічних стандартів, вирішити проблеми, пов'язані з деградацією ґрунтів, і сприяти сталому управлінню земельними ресурсами.

Роль впровадження технологій у сільському господарстві є ще одним фактором, що відрізняє Україну від інших країн. Країни-члени ЄС впроваджують точне землеробство, сучасну техніку та цифрові технології для підвищення продуктивності та ефективності використання ресурсів. В Україні, незважаючи на зростаюче усвідомлення переваг сучасних технологій, їх широке впровадження стримується фінансовими труднощами та обмеженим доступом до технологічних ресурсів.

Для виявлення тенденцій та розробки управлінських рішень, спрямованих на досягнення бажаного стану сільськогосподарських підприємств в майбутньому, основні тренди країн ЄС згруповані в таблиці 2.1 та в додатку В.

Таблиця 2.1

Основні тенденції розвитку сільського господарства країн ЄС та перспективні управлінські рішення

Країна	Тенденції	Управлінські рішення
Україна	1. Зростання частки технологій точного землеробства. 2. Перехід до практики сталого та органічного землеробства. 3. Інтеграція цифрових рішень для управління фермерськими господарствами.	1. Інвестиції в дослідження та розробки для агротехнологічних інновацій. 2. Впровадження субсидій для сталого сільського господарства. 3. Сприяння розвитку освітніх програм для фермерів щодо сучасних сільськогосподарських практик.
Німеччина	1. Зростання попиту на органічні та локальні продукти. 2. Акцент на збереженні навколишнього середовища та біорізноманіття. 3. Інтеграція практик розумного землеробства для ефективного використання ресурсів.	1. Підтримка фермерів, які переходять на органічні та сталі методи. 2. Впровадження суворих правил для просування екологічного землеробства. 3. Співпраця з технологічними компаніями для розробки передових сільськогосподарських інструментів.
Франція	1. Зосередження на практиках агроєкології та агролісомеліорації. 2. Збільшення уваги до коротких ланцюгів постачання та місцевих ринків. 3. Інвестиції в дослідження для виведення стійких до зміни клімату сортів сільськогосподарських культур.	1. Стимули для фермерів, які застосовують агроєкологічні методи. 2. Створення фермерських кооперативів для кращого доступу до ринку. 3. Впровадження політики, спрямованої на подолання наслідків зміни клімату.
Нідерланди	1. впровадження вертикального землеробства та гідропоніки. 2. Впровадження точного землеробства для високотехнологічного сільського господарства. 3. Співпраця з технологічними стартапами для інноваційних рішень у сільському господарстві.	1. Підтримка ініціатив міського фермерства та вертикального сільського господарства. 2. Інвестиції в управління водними ресурсами та сталі системи зрошення. 3. Розвиток цифрових платформ для зв'язку між фермерами та споживачами.
Польща	1. Модернізація сільськогосподарської техніки та обладнання. 2. Диверсифікація сільськогосподарських культур для підвищення стійкості. 3. Інтеграція смарт-технологій для оптимізації фермерських господарств.	1. Державні субсидії для фермерів на оновлення обладнання. 2. Освітні програми для навчання фермерів диверсифікації сільськогосподарських культур. 3. Інвестиції в сільську інфраструктуру для кращого сполучення.

Джерело: власна розробка автора

Торговельні відносини та ринкова інтеграція сприяють подальшому розвитку порівняльного ландшафту. Країни-члени ЄС отримують вигоду від внутрішніх ринкових механізмів, яким сприяє Єдиний європейський ринок, стимулюючи торгівлю та забезпечуючи спільну регуляторну базу. Україна, з іншого боку, стикається з проблемами, пов'язаними з доступом до ринку та торговельними бар'єрами, які впливають на її здатність повною мірою реалізувати свій сільськогосподарський потенціал.

Зміна клімату, втрата біорізноманіття та дефіцит ресурсів є одними з найбільших загроз, з якими зіткнуться аналізовані країни в найближчі десятиліття, в тому числі для продовольчої безпеки. Тому потрібна система, яка забезпечить безпеку наявності та доступності продовольства для громадян, а також стабільність засобів до існування сільськогосподарських товаровиробників та економіки сільських територій. Потрібна система, яка забезпечує стійкість, захищаючи клімат, біорізноманіття та природні ресурси. І потрібна продовольча система, яка уможливорює солідарність з міжнародним співтовариством, щоб підтримувати глобальне постачання продовольства через торгівлю та співробітництво.

Будучи стратегічним елементом економіки та забезпечення продовольчої безпеки, сільське господарство має ряд особливостей, кожна країна розвиває специфічну структуру, але має схожість з певними групами країн залежно від різних показників ефективності. Хоча сільське господарство вже не є основним чинником економічного зростання країни, а його прямий вплив на макроекономічний рівень зменшується одночасно з соціально-економічним розвитком країн [78, 93], воно залишається невід'ємною сферою життєдіяльності для світу та людства.

Ефективність сільського господарства є результатом декількох детермінант і конкретних факторів, між якими встановлюються відносини обумовленості, взаємодоповнюваності або конкурентоспроможності. Отже, порівняльний аналіз розвитку сільського господарства в Україні та країнах-членах ЄС підкреслює складний взаємозв'язок історичних, економічних та

політичних факторів, що впливають на траєкторії розвитку цих секторів. У той час як країни-члени ЄС демонструють передові сільськогосподарські практики, стали політику та ринкову інтеграцію, Україна стикається з викликами, які вимагають стратегічних втручань для оптимізації свого сільськогосподарського потенціалу та приведення його у відповідність до світових стандартів. В таблиці 2.2 проаналізовано показники розвитку сільського господарства країн ЄС та України в середньому за 2000-2022 роки.

Таблиця 2.2

Показники розвитку сільського господарства країн ЄС та України в середньому за 2000-2022 роки

Країна	Сільськогосподарські угіддя (кв. км)	Сільськогосподарські угіддя (% земельної площі)	Сільськогосподарська техніка, трактори на 100 кв. км ріллі	Додана вартість сільського господарства, (% ВВП)	Додана вартість сільського господарства, (річний % ріст)
1	2	3	4	5	6
Австрія	26508	35,96	2118,23	4,56	-4,42
Бельгія	13036	47,03	1009,67	3,10	-6,74
Болгарія	49253	49,06	112,41	7,10	0,83
Хорватія	13029	28,65	67,03	5,53	21,99
Кіпр	1248	16,68	1079,16	4,12	-2,74
Чехія	34631	48,26	263,67	4,82	-3,17
Данія	25393	67,65	465,87	2,77	-3,29
Естонія	8918	24,88	576,34	5,58	-5,85
Фінляндія	21753	11,42	696,56	5,65	0,38
Франція	278192	54,83	602,82	5,18	-4,80
Німеччина	161096	50,25	-	5,45	5,83
Греція	68393	56,09	864,12	6,68	-2,03
Угорщина	52727	61,99	234,85	5,91	13,69
Ірландія	42608	66,08	1244,09	2,92	15,43
Італія	132769	48,40	1663,11	5,15	14,92
Латвія	17398	32,86	504,33	8,43	5,21
Литва	27480	47,45	564,69	6,57	1,43
Люксембург	1254	52,79	1024,21	2,03	-2,57
Мальта	99	34,31	990,75	3,36	8,06
Нідерланди	17982	57,24	1343,44	4,75	-1,15
Норвегія	9675	6,60	1347,91	5,05	0,66
Польща	146936	51,24	1049,49	5,51	53,20

Продовження таблиці 2.2					
1	2	3	4	5	6
Португалія	36073	43,25	986,03	4,67	2,59
Румунія	133366	61,86	181,32	8,20	3,85
Словаччина	18928	42,58	152,48	7,33	7,64
Словенія	5533	32,39	5483,78	4,37	5,57
Іспанія	264217	56,61	702,62	5,33	0,70
Україна	396456	72,61	113,27	11,66	-7,46
Світ	45968542	39,49	-	8,98	6,32
Швеція	29344	11,46	542,26	4,50	0,27

Джерело: розраховано автором за даними Світового банку

Таким чином, у наведеній таблиці представлені ключові сільськогосподарські показники для країн ЄС та України. Україна виділяється найбільшою площею сільськогосподарських угідь, які займають 72,61% від загальної площі країни. Країна також демонструє відносно високий відсоток доданої вартості від сільського господарства у ВВП, який становить 11,66%. Незважаючи на значні площі сільськогосподарських угідь, аграрний сектор України стикається з проблемами, про що свідчить від'ємний річний темп приросту доданої вартості (-7,46%). Це свідчить про необхідність стратегічних рішень та вдосконалень для підвищення ефективності та сталості сільськогосподарської діяльності в Україні.

Для порівняння, інші країни, наведені в таблиці, демонструють різноманітні тенденції в сільськогосподарських показниках. Так, Польща демонструє значні річні темпи зростання доданої вартості (53,20%), тоді як деякі країни, такі як Бельгія та Данія, мають від'ємні темпи зростання, що вказує на потенційні проблеми в їхніх сільськогосподарських секторах. Різниця в цих показниках підкреслює важливість врахування багатьох факторів, таких як сільськогосподарська практика, політика та економічні умови, при оцінці ефективності сільського господарства країни.

Крім того, дані виявляють цікаві закономірності у використанні сільськогосподарської техніки, що вимірюється кількістю тракторів на 100 квадратних кілометрів ріллі. Україна з показником 113,27 тракторів на 100 квадратних кілометрів перевершує багато інших країн у цьому аспекті,

демонструючи відносно інтенсивне використання сільськогосподарської техніки. Це може свідчити про механізований підхід до ведення сільського господарства в Україні, що може мати наслідки для ефективності, продуктивності та загальної сільськогосподарської практики.

У глобальному масштабі сільське господарство створює приблизно 8,98% світового ВВП, при цьому в окремих країнах спостерігається різноманітний діапазон значень. Цей аналіз надає цінну інформацію для отримання всебічного розуміння сільськогосподарського ландшафту в різних країнах, підкреслюючи необхідність розробки індивідуальних стратегій для вирішення конкретних проблем і використання можливостей в аграрному секторі.

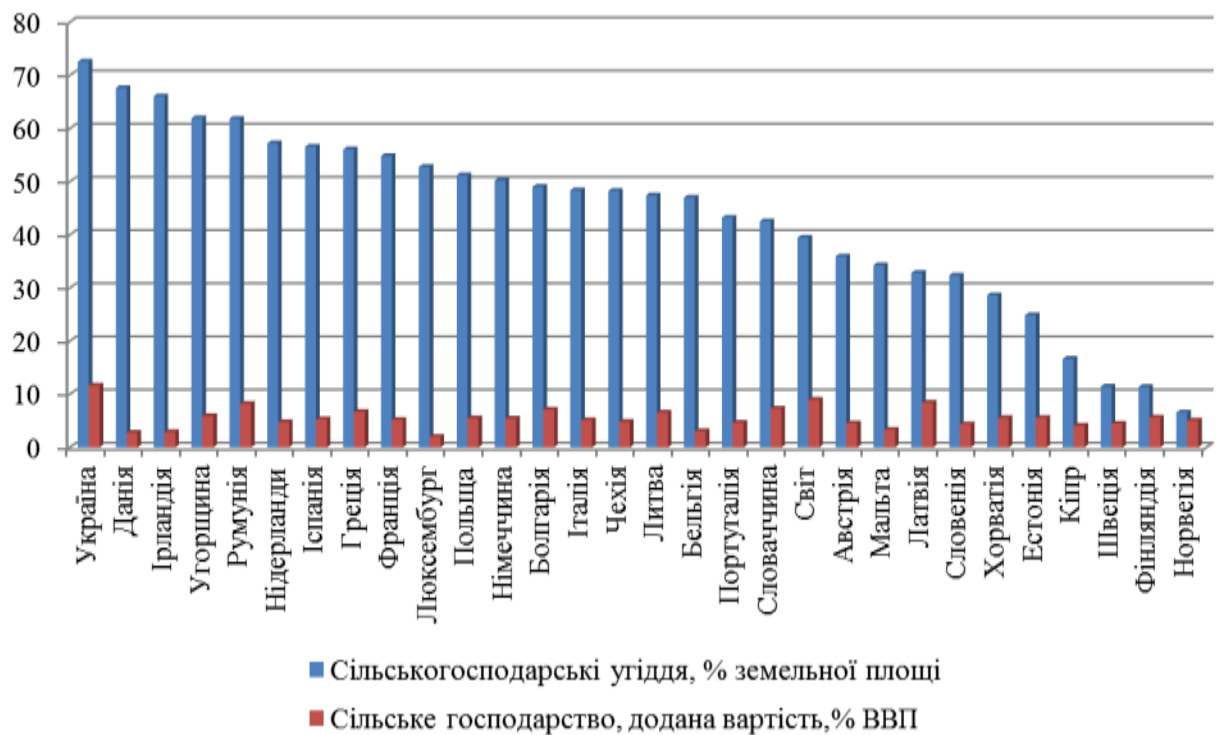

Рис. 2.1 Порівняння питомої ваги сільськогосподарських угідь у структурі земельної площі та доданої вартості сільського господарства у структурі ВВП країн ЄС та України, в середньому за 2000-2022 роки

Джерело: складено автором за даними Світового банку

Сільськогосподарські угіддя виробляють продовольство, і важливо розуміти їхню структуру і тенденції у зв'язку з продовольчою системою в цілому. Площа земель, придатних для вирощування продовольства, загалом зменшується, що ставить під сумнів спроможність сучасної сільськогосподарської системи забезпечити достатній доступ до продовольства [37; 112]. Посилення конкуренції стосується інших факторів, окрім виробництва продуктів харчування, де сільськогосподарські землі також використовуються для виробництва волокна та біоенергії, а також експлуатуються для будівництва споруд та доріг в епоху розростання міст. Втрата сільськогосподарських земель та її глобальний вплив стають все більш нестабільними з точки зору наслідків зміни клімату та триваючої деградації природних ресурсів [42, 203; 210]. Ефективне управління сільськогосподарськими угіддями є життєво важливим питанням для забезпечення населення продовольством та економічного розвитку сільськогосподарських підприємств.

Таблиця 2.3

Показники експорту, імпорту та впливу сільськогосподарської діяльності на екологію країн ЄС та України в середньому за 2000-2022 роки

Країна	Викиди метану в сільському господарстві, % від загального обсягу	Викиди закису азоту в сільському господарстві, % від загального обсягу	Експорт сільськогосподарської сировини, % від товарного експорту	Імпорт сільськогосподарської сировини, % від товарного імпорту
1	2	3	4	5
Австрія	65,41	68,04	4,61	4,86
Бельгія	69,52	59,29	4,01	3,31
Болгарія	32,12	73,88	2,70	4,04
Хорватія	49,25	68,61	7,93	3,82
Кіпр	33,97	68,72	6,98	3,23
Чехія	29,63	64,31	3,98	3,42
Данія	79,17	81,76	5,71	5,64
Естонія	56,83	90,22	9,72	6,58
Фінляндія	49,42	67,26	11,03	5,06
Франція	68,34	78,37	4,82	3,67
Німеччина	56,00	68,76	4,88	4,18

Продовження таблиці 2.3				
1	2	3	4	5
Греція	48,22	70,42	4,14	3,09
Угорщина	37,35	77,42	3,27	4,20
Ірландія	92,20	94,01	3,68	2,63
Італія	47,98	57,77	4,83	4,09
Латвія	56,19	90,78	15,92	8,01
Литва	59,23	57,05	5,47	5,19
Люксембург	74,85	75,89	6,12	8,43
Мальта	41,55	58,48	11,33	2,44
Нідерланди	60,89	69,21	6,57	4,79
Норвегія	52,45	65,10	2,93	3,71
Польща	35,36	72,97	3,95	4,79
Португалія	42,95	64,80	5,14	4,75
Румунія	38,64	71,35	3,02	5,96
Словаччина	34,15	47,60	2,95	3,97
Словенія	52,24	73,52	5,35	4,50
Іспанія	65,03	77,46	4,37	3,57
Україна	24,42	78,26	6,41	3,60
Світ	50,17	79,80	4,19	3,97
Швеція	62,37	77,21	7,78	3,77

Джерело: розраховано автором за даними Світового банку

Аналіз наведеної інформації таблиці 2.3 свідчить про значні відмінності у сільськогосподарських викидах, динаміці торгівлі та впливі на навколишнє середовище між європейськими країнами. Україна демонструє відмінні характеристики порівняно з іншими країнами. З точки зору викидів метану в сільському господарстві, Україна виділяється відносно низьким відсотком - 24,42% порівняно з середнім світовим показником у 50,17%. Це свідчить про порівняно більш ефективне управління викидами метану в аграрному секторі в Україні, що пов'язано з сільськогосподарською практикою та регуляторними заходами.

Однак, що стосується викидів закису азоту, то в Україні зафіксовано високий відсоток - 78,26%, що знаходиться майже на рівні з середнім світовим показником 79,80%. Що стосується динаміки торгівлі, то Україна демонструє значну залежність від експорту сільськогосподарської сировини, яка становить 6,41% від загального експорту товарів. Це свідчить про значну роль аграрного сектору в економіці України та підкреслює важливість сталих практик для підтримки екологічної рівноваги та сприяння економічному

зростанню. На противагу цьому, імпорт сільськогосподарської сировини в Україні становить помірні 3,60% від загального імпорту товарів. Це свідчить про певний рівень самодостатності в аграрному секторі, але ретельний розгляд екологічних наслідків, пов'язаних з імпортом сільськогосподарської продукції, є вкрай важливим.

Отже, сільськогосподарський ландшафт України демонструє поєднання позитивних і складних аспектів з точки зору впливу на навколишнє середовище та динаміки торгівлі. Хоча країна демонструє ефективність в управлінні викидами метану, існує потреба в цілеспрямованих зусиллях для вирішення проблеми високих викидів закису азоту. Крім того, слід сприяти впровадженню сталих сільськогосподарських практик, щоб збалансувати економічне зростання з охороною довкілля.

На рис. 2.2 графічно показано залежність викидів метану в сільському господарстві та експорту сільськогосподарської сировини від доданої вартості сільського господарства у ВВП країн з найбільшою питомою вагою сільськогосподарських угідь в загальній земельній площі.

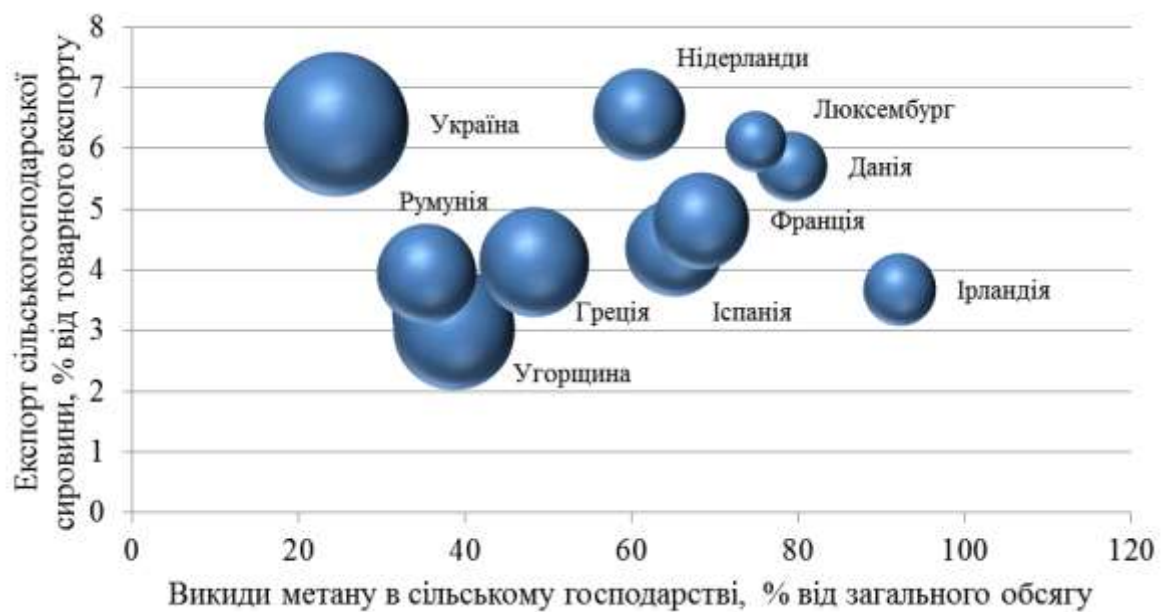

Рис. 2.2 Залежність викидів метану в сільському господарстві та експорту сільськогосподарської сировини від доданої вартості сільського господарства у ВВП країн

Джерело: розрахунки автора за даними Світового банку

До даної діаграми додано бульбашки питомої ваги експорту сільськогосподарської сировини, що допоможе проаналізувати аспект міжнародної торгівлі в сільському господарстві.

Трудовий потенціал суттєво впливає на виробничу спроможність суб'єктів господарювання та на ефективне функціонування галузі в цілому. В таблиці 2.4 розглянуто трудовий потенціал розвитку сільськогосподарських підприємств України та країн ЄС в середньому 2000-2022 роки.

Таблиця 2.4

Трудовий потенціал розвитку сільськогосподарських підприємств України та країн ЄС в середньому 2000-2022 роки

Країна	Сільське населення	Сільське населення, % від загальної кількості населення	Приріст сільського населення, річний %	Безробіття, загальне, % від загальної кількості робочої сили
Австрія	3524727	41,58	0,67	5,17
Бельгія	252977	2,32	-1,44	7,21
Болгарія	2025415	27,37	-2,26	9,72
Хорватія	1877746	44,48	-1,18	12,14
Кіпр	364849	32,42	1,50	7,83
Чехія	2749044	26,36	0,06	5,63
Данія	734693	13,18	-0,63	5,53
Естонія	419370	31,29	-0,15	8,60
Фінляндія	851825	15,87	-0,69	8,43
Франція	13842721	21,35	-0,70	8,95
Німеччина	19175185	23,33	-0,43	6,44
Греція	2553028	23,42	-1,53	15,50
Угорщина	3105871	31,17	-1,34	6,77
Ірландія	1721510	38,29	0,72	7,70
Італія	18322455	31,07	-0,49	9,38
Латвія	669555	31,99	-1,08	10,95
Литва	1014859	32,84	-1,14	10,19
Люксембург	58841	11,39	-1,30	4,84
Мальта	25976	6,00	-0,58	5,72
Нідерланди	2206261	13,33	-4,79	4,59
Норвегія	997666	20,28	-0,87	3,70
Польща	14907589	39,18	0,05	10,14
Португалія	4060203	38,93	-1,45	8,66
Румунія	9459384	46,34	-0,86	6,37
Словаччина	2448904	45,30	0,26	12,33
Словенія	961009	47,04	-0,20	6,59
Іспанія	9632542	21,32	-0,34	15,68
Україна	14395169	31,44	-1,55	8,67
Світ	3377181363	48,09	0,22	5,88
Швеція	1352589	14,25	-0,70	7,04

Джерело: розрахунки автора за даними Світового банку

Згідно даних таблиці 2.4 протягом аналізованого періоду в Україні спостерігалось щорічне скорочення сільського населення на 1,55%, що свідчить про поступовий зсув у бік урбанізації. Це скорочення можна пояснити такими факторами, як міграція до міст у пошуках кращих економічних можливостей, поліпшення умов життя або зміна професійних уподобань. На противагу цьому, деякі європейські країни, такі як Австрія, Хорватія та Ірландія, продемонстрували позитивні тенденції щодо сільського населення, темпи зростання якого становили від 0,06% до 1,50%. Це свідчить про різноманітну демографічну динаміку серед країн-членів ЄС, на яку, ймовірно, впливають економічні, соціальні та культурні чинники.

Важливим спостереженням є порівняно високий відсоток сільського населення в Україні - 31,44% від загальної кількості населення. Це підкреслює важливість сільського господарства в українській економіці та наголошує на необхідності ефективної політики, спрямованої на модернізацію та підвищення продуктивності аграрного сектору, забезпечення його стійкості та конкурентоспроможності. Рівень безробіття в досліджуваних країнах варіюється, при цьому в Україні рівень безробіття робочої сили становить 8,67%. Хоча цей показник вищий, ніж у деяких країнах ЄС, він відображає виклики, з якими стикається Україна в оптимізації свого ринку праці. Вирішення проблеми безробіття матиме вирішальне значення для сприяння економічному зростанню та соціальній стабільності.

Сільське господарство є критично важливим сектором економіки ЄС, що забезпечує продовольство, корми та біоресурси, які допомагають підтримувати життєдіяльність суспільства. Цей сектор, зокрема, перебуває в центрі викликів, пов'язаних зі зростанням населення, продовольчою безпекою, зміною клімату та дефіцитом ресурсів. За останні роки сільське господарство стало більш ресурсоємним, значною мірою покладаючись на наявність викопних ресурсів у вигляді синтетичних азотних і фосфорних добрив, агрохімікатів, отриманих з нафти, та викопного палива.

Таким чином, аналіз трудового потенціалу в аграрному секторі України та країн ЄС з 2000 по 2022 рік виявляє складні демографічні та економічні закономірності. Україна повинна зосередитися на стратегіях розвитку сільських територій, модернізації сільського господарства та вирішенні проблеми безробіття для забезпечення сталого та процвітаючого майбутнього. Розуміння цих тенденцій є важливим для дослідників як в Україні, так і в ЄС для прийняття обґрунтованих рішень, спрямованих на розвиток відповідних сільськогосподарських секторів.

Модель мультиномінальної логістичної регресії є найбільш придатною для вирішення поставлених завдань з оцінки рівня загального економічного розвитку України. Вибір цієї моделі (рівняння логістичної регресії) обумовлений необхідністю визначення сили зв'язку між змінними та дозволяє зробити висновки про напрямок і ступінь взаємного впливу між показниками. Для виявлення ступеня впливу різних факторів на темпи економічного зростання побудовано кореляційно-регресійну модель. За результативну ознаку було взято темп зростання ВВП (приріст ВВП, % річних) - Y . За результатами аналітичного дослідження були відібрані факторні ознаки, які визначають зміну темпів економічного зростання України:

x_1 - частка експорту товарів, %;

x_2 - витрати на НДДКР, % від ВВП;

x_3 - частка внутрішніх кредитів, наданих приватному сектору, у % від ВВП.

Для виявлення найбільш значущих з них проведено аналіз парних коефіцієнтів та індексів кореляції з оцінкою їх унікальності (значущості). Для цього було складено матрицю парних кореляційних коефіцієнтів, яка вимірює тісноту зв'язку між факторною та результативною ознаками. Вибрані фактори досліджувалися за період 2012-2023 років. Матриця коефіцієнтів парної кореляції представлена в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Матриця парних коефіцієнтів кореляції Y

	Y	x1	x2	x3
Y	1			
x1	0,6234	1		
x2	0,1043	0,3528	1	
x3	0,2040	0,4104	0,0051	1

Джерело: розрахунки автора

Досліджуваний фактор x1 має досить високий парний коефіцієнт кореляції з темпами зростання ВВП. Тіснота зв'язку між ознакою та факторами x2, x3 є слабкою, що підтверджується низькими значеннями коефіцієнтів кореляції. Тому факторні ознаки x2, x3 можна виключити з моделі. На основі даних таблиці 3, за результатами розрахунку коефіцієнтів парної кореляції та за допомогою програми R були отримані значення показників дисперсійного та регресійного аналізу (таблиця 2.6).

Таблиця 2.6

Показники регресійної статистики

Показник	Значення
Множинний R	0,793449
R- квадрат	0,623163
Нормований R-квадрат	0,597291
Стандартна похибка	2,046891
Спостереження	12

Джерело: розрахунки автора

Результати кореляційно-регресійного аналізу для оцінки впливу обраних для дослідження факторів на темпи економічного зростання підтверджуються наступними висновками:

- підтверджено залежність економічного зростання від збільшення обсягу експорту;
- встановлено, що вплив таких факторів, як витрати на НДДКР та банківські кредити, впливають на економічне зростання опосередковано залежно від зовнішньої та внутрішньої економічної та фінансової стабільності, рівня ризиків та відповідної регуляторної практики в країні.

Критичне переосмислення низки наукових концепцій у контексті сучасних умов взаємодії суб'єктів фінансового та інноваційного секторів економіки, які відрізняються частими циклічними коливаннями та загостренням суперечностей у взаємодії секторів, зумовило вибір методології дослідження на користь інструментарію теорії асиметрії інформації. Виявлено, що залежність темпів економічного зростання простежується, в тому числі, від результатів інноваційної складової реального сектору, яка, в свою чергу, значною мірою залежить від достатності НДДКР та витрат на них або доступності позикових коштів, які можуть надати фінансово-кредитні установи.

Стан, стабільність секторів та економіки в цілому, а також пріоритети, які ставить перед собою держава, як правило, визначають характер, якість та спрямованість процесу взаємодії суб'єктів фінансового та інноваційного секторів економіки залежно від інституційних змін у структурі економіки. При цьому поглиблення існуючих суперечностей та проблем у взаємодії суб'єктів цих секторів зумовлено неузгодженістю (асиметрією) макроекономічних ефектів, що базується на різноспрямованості цільових орієнтирів суб'єктів взаємодії, незадовільній якості інформації, полярності поведінкових стратегій, рівні автентичності регуляторних заходів, а також викривленням очікуваних результатів (ефектів) на мікро-, мезо- та макрорівнях. Виконання особливої ролі інституційного середовища для усунення асиметричних макроекономічних ефектів, на нашу думку, покликана забезпечити держава, яка повинна проводити виважену політику превентивного стимулювання та регулювання з урахуванням особливостей ключових стадій економічного циклу та асиметрії у взаємодії суб'єктів ключових секторів економіки. Зокрема, на стадії кризи і рецесії для України може бути використаний механізм всебічної підтримки інновацій, який передбачає, що ця стадія зазвичай характеризується пасивністю суб'єктів фінансового сектора, і, навпаки, активністю суб'єктів реального

(інноваційного) сектора, коли останні шукають фінансову підтримку для реалізації своїх ідей з метою забезпечення виходу з кризи.

Найбільш прийнятним варіантом у цьому випадку є, з одного боку, ініціювання державних програм підтримки інноваційного сектору, що передбачають систему стимулюючих заходів для банків, а з іншого - часткова участь фінансово-кредитних організацій залежно від складності етапів інноваційного процесу (можливо, спільно з державними банками спеціалізованого рівня) з урахуванням їх ресурсних можливостей та чинних нормативів регулювання. Навпаки, в період процвітання та економічного зростання доцільно використовувати механізм стимулювання зростання суб'єктів інноваційного сектору. Цей механізм передбачає створення мережі спеціалізованих галузевих та інноваційних банків, в яких концентрується ресурсний, кадровий, методологічний, технічний та технологічний потенціал, адекватний потребам різних галузей реального сектору.

Особливий статус цих банків передбачає застосування щодо них особливих заходів регулювання на основі принципу бюджетування, орієнтованого на результат: надання пакетних інструментів стимулювання з боку держави у сфері пруденційних нормативів, оподаткування, грошово-кредитної політики, антимонопольного законодавства тощо в жорсткій залежності від внеску кредитних установ у розвиток економіки (збільшення частки кредитів у ризикових, але пріоритетних галузях, участь у венчурному капіталі, розробка гнучких кредитних продуктів, орієнтованих на розвиток регіонів інноваційного сектору, тощо).

2.2 Сучасний стан та особливості економічного розвитку сільськогосподарських підприємств України

У сучасних умовах України економічний розвиток сільськогосподарських підприємств є ключовим компонентом національної економіки. Ці підприємства відіграють життєво важливу роль у забезпеченні

продовольчої безпеки, створенні робочих місць та значному внеску в загальний економічний результат країни. Перехід від централізованої планової до ринкової економіки в пострадянську епоху ознаменував глибокі зміни в структурі та функціонуванні українських сільськогосподарських підприємств. Політика приватизації та лібералізації, реалізована в 90-х роках, спричинила хвилю реструктуризації в аграрному секторі, що призвела до появи приватних фермерських господарств та агробізнесу. Незважаючи на ці зміни, проблеми залишаються, зокрема, фрагментарне володіння землею, застарілі технології виробництва та неадекватна інфраструктура. Різниця в розмірах та ефективності сільськогосподарських підприємств підкреслює необхідність цілеспрямованої політики, орієнтованої на створення більш справедливого та конкурентного середовища.

У таблиці 2.7 розглянуто рентабельність операційної та всієї діяльності підприємств за видами економічної діяльності за 2022 рік.

Таблиця 2.7

Рентабельність операційної та всієї діяльності підприємств за видами економічної діяльності за 2022 рік, %

Галузь народного господарства	Рівень рентабельності (збитковості) операційної діяльності підприємств	Рівень рентабельності (збитковості) всієї діяльності підприємств
1	2	3
Усього	3,7	-2,8
сільське господарство	20,3	13,6
промисловість	1,4	-4,7
будівництво	-2,4	-6,6
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	16,6	2,8
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	2,8	-3,6
тимчасове розміщування й організація харчування	-10,0	-19,0
інформація та телекомунікації	13,8	4,1
фінансова та страхова діяльність	-2,6	3,4
операції з нерухомим майном	-16,1	-27,1

Продовження таблиці 2.7		
1	2	3
професійна, наукова та технічна діяльність	-9,8	-12,6
діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0,9	-5,4
освіта	-0,4	-6,2
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	3,3	5,3
мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-10,0	-18,7
надання інших видів послуг	1,7	2,8

Джерело: складено автором за даними державної служби статистики України

Представлена таблиця 2.7 ілюструє рівні прибутковості (або збитковості) операційної та загальної діяльності підприємств різних секторів національної економіки. Комплексний аналіз дозволяє виявити відмінні закономірності між секторами і провести порівняльний аналіз з аграрним сектором. Загальна рентабельність у всіх секторах демонструє помірні показники: 3,7 % для операційної діяльності та від'ємне значення -2,8 % для загальної діяльності. На противагу цьому, сільськогосподарська галузь значно виділяється, маючи високий рівень операційної рентабельності 20,3 % та загальної рентабельності 13,6 %. Це свідчить про те, що сільськогосподарський сектор не лише працює зі значно вищою нормою прибутку порівняно з середнім показником по країні, але й здатен підтримувати цю позитивну тенденцію при розгляді всього спектру своєї діяльності. І навпаки, промисловий сектор, будівництво та операції з нерухомістю демонструють нижчі рівні прибутковості, а операційні та загальні показники стабільно нижчі за середні по країні. Це вказує на потенційні проблеми або неефективність у цих секторах, які можуть потребувати подальшого вивчення та стратегічного втручання. Сектори оптової та роздрібної торгівлі, ремонту транспортних засобів, а також інформації та телекомунікацій також демонструють помітні позитивні результати, перевищуючи середні показники по країні як за операційною, так

і за загальною прибутковістю. Ці сектори процвітають з точки зору фінансової прибутковості, демонструючи потенціал та економічну стійкість.

Окрім того, представлені дані висвітлюють різноманітні економічні ландшафти в різних галузях. Сільськогосподарська галузь демонструє високі показники, що свідчить про надійну та прибуткову операційну модель. Розуміння цих відмінностей має вирішальне значення для формування цільових стратегій сталого економічного зростання та розвитку. В таблиці 2.8 розглянуто чистий прибуток (збиток) підприємств за видами економічної діяльності за 2022 рік.

Таблиця 2.8

Чистий прибуток (збиток) підприємств за видами економічної діяльності за 2022 рік, млн. грн.

Галузь народного господарства	Чистий прибуток (збиток)	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
1	2	3	4	5	6
Усього	-240425,8	65,8	643236,7	34,2	883662,5
сільське господарство	87118,0	78,4	124651,7	21,6	37533,7
промисловість	-212298,8	64,3	206494,1	35,7	418792,9
будівництво	-19118,0	62,0	9813,8	38,0	28931,8
оптова та роздрібна торгівля	24148,8	70,5	136666,0	29,5	112517,2
транспорт, складське господарство	-22051,1	68,1	36473,9	31,9	58525,0
тимчасове розміщування й харчування	-8866,6	55,2	1352,3	44,8	10218,9
інформація та телекомунікації	12176,5	63,7	32095,2	36,3	19918,7
фінансова та страхова діяльність	7616,0	58,9	34024,4	41,1	26408,4
операції з нерухомим майном	-59540,4	54,3	19648,7	45,7	79189,1
наукова та технічна діяльність	-49464,1	58,2	14812,8	41,8	64276,9
діяльність у сфері адміністративного обслуговування	-6706,0	63,6	9169,2	36,4	15875,2

Продовження таблиці 2.8					
1	2	3	4	5	6
освіта	-369,8	63,0	481,0	37,0	850,8
охорона здоров'я	10787,6	66,4	15564,0	33,6	4776,4
мистецтво, спорт	-4003,2	47,8	1563,4	52,2	5566,6
надання інших видів послуг	145,3	63,4	426,2	36,6	280,9

Джерело: складено автором за даними державної служби статистики України

Представлені дані таблиці (табл. 2.8) надають комплексну картину чистого прибутку (збитку) підприємств, розподілених за видами економічної діяльності за 2022 рік. Дані свідчать про загальний чистий збиток у розмірі - 240 425,8 млн. грн., при цьому 65,8% підприємств отримали прибутки, а 34,2% зазнали збитків. Слід зазначити, що сільськогосподарська галузь виділяється чистим прибутком у розмірі 87118,0 млн. грн., що формують 78,4% підприємств цього сектору. На противагу цьому, промисловий сектор демонструє значний чистий збиток у розмірі -212 298,8 млн. грн., причому 35,7% підприємств стикаються з фінансовими проблемами.

Порівнюючи ці результати з даними по сільському господарству, можна констатувати, що сільське господарство було відносно успішним у генеруванні прибутків порівняно з іншими галузями національної економіки. Відсоток прибуткових сільськогосподарських підприємств (78,4%) перевищує загальний середній показник (34,2%), що свідчить про відносно стабільні фінансові показники в сільськогосподарській галузі. Це можна пояснити різними факторами, такими як сприятлива ринкова кон'юнктура, державна політика або ефективні управлінські практики в аграрному секторі.

З іншого боку, такі сектори, як промисловість, будівництво, інформація та телекомунікації, стикаються зі значними проблемами, де більший відсоток підприємств звітує про збитки. Також дані аналізу свідчать про різноманітність економічної ситуації з різним ступенем фінансової ефективності в різних секторах. Сільськогосподарський сектор є відносно стійким і прибутковим сегментом, тоді як інші сектори стикаються з більш вираженими фінансовими проблемами.

Інтеграція України до світових ринків створила як можливості, так і виклики для сільськогосподарських підприємств. Експортно-орієнтовані стратегії стають все більш важливими, оскільки країна позиціонує себе як великого гравця на світовому ринку зерна. Однак зовнішні фактори, такі як напруженість у міжнародній торгівлі та коливання цін на сировинні товари, мають значний вплив на економічну життєздатність українських сільськогосподарських підприємств.

Технологічний прогрес став інструментом підвищення продуктивності та сталості сільськогосподарських практик. Точне землеробство, діджиталізація та впровадження сучасної техніки сприяють оптимізації використання ресурсів і підвищенню загальної ефективності. Більше того, агроекологічні міркування набувають все більшого значення, оскільки зацікавлені сторони визнають важливість екологічно сталого ведення сільського господарства в умовах зміни клімату та еволюції споживчих уподобань. Державна політика та механізми підтримки відіграють вирішальну роль у формуванні траєкторії розвитку сільського господарства. Субсидії, стимули та нормативно-правова база безпосередньо впливають на конкурентоспроможність та стійкість сільськогосподарських підприємств. Досягнення балансу між стимулюванням ринкових реформ та забезпеченням соціальної й екологічної стійкості залишається делікатним завданням для політиків.

Диверсифікація сільськогосподарської діяльності, включаючи розвиток агропереробної промисловості, відкриває шляхи для підвищення економічної стійкості українських сільськогосподарських підприємств. Інновації в розробці продуктів, маркетингових стратегій та управлінні ланцюгами поставок стають необхідними для того, щоб скористатися новими можливостями та пом'якшити ринкові ризики.

Отже, сучасний стан економічного розвитку українських сільськогосподарських підприємств відображає складну взаємодію історичної спадщини, динаміки політичних рішень та глобальних ринкових

сил. Майбутня траєкторія розвитку даної галузі залежить від здатності вирішувати структурні проблеми, впроваджувати технологічні досягнення та орієнтуватися в мінливому ландшафті міжнародної торгівлі та міркувань сталого розвитку.

У таблиці 2.9 подано частку сільськогосподарських підприємств, які отримали збиток у розрізі регіонів за 2015–2022 роки.

Таблиця 2.9

Питома вага сільськогосподарських підприємств України, які отримали збиток, у загальній кількості підприємств, у розрізі регіонів за 2015–2022 роки, %

Регіони	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022 до 2015, %
Україна	15,5	11,3	11,8	13,5	13,5	16,7	17,1	11,3	72,90
Вінницька область	14,2	13,1	9,3	9,9	10,0	12,1	15,2	8,4	59,15
Волинська область	19,8	15,3	16,1	13,4	13,2	15,7	15,4	14,8	74,75
Дніпропетровська область	13,9	9,0	12,0	14,1	15,2	16,8	15,7	9,2	66,19
Донецька область	16,7	10,9	9,3	11,9	13,5	15,6	9,4	8,9	53,29
Житомирська область	28,7	26,1	24,1	23,8	22,2	26,6	22,9	20,0	69,69
Закарпатська область	9,5	6,8	7,8	8,3	8,7	9,6	14,2	15,8	166,32
Запорізька область	15,6	9,1	9,5	9,4	15,8	15,4	11,4	7,7	49,36
Івано - Франківська область	15,7	12,9	17,0	11,3	10,4	17,7	16,9	14,0	89,17
Київська область	17,3	15,3	14,8	18,5	15,9	18,9	20,2	14,6	84,39
Кіровоградська область	8,9	5,5	7,1	12,4	9,6	11,6	17,3	7,6	85,39
Луганська область	9,8	8,4	6,5	8,5	8,2	12,8	8,4	6,8	69,39
Львівська область	17,8	15,8	19,9	17,7	14,9	19,4	18,2	16,9	94,94
Миколаївська область	13,5	7,4	8,3	11,6	11,4	10,7	16,1	6,6	48,89
Одеська область	9,9	7,6	6,5	6,4	7,9	17,7	35,3	9,7	97,98
Полтавська область	16,1	9,3	10,2	15,7	11,7	16,9	11,2	10,1	62,73
Рівненська область	24,5	22,9	22,5	19,2	18,8	23,6	20,3	17,4	71,02
Сумська область	18,0	11,7	12,7	16,1	14,5	18,5	13,4	13,6	75,56
Тернопільська область	18,8	14,5	17,0	11,3	13,6	16,9	13,2	12,7	67,55
Харківська область	16,3	12,1	14,6	20,8	18,0	23,3	15,6	12,7	77,91
Херсонська область	21,5	11,7	12,9	12,8	14,5	16,5	14,8	8,9	41,40
Хмельницька область	13,9	12,5	11,5	10,0	9,9	12,6	10,3	7,0	50,36
Черкаська область	12,9	8,9	9,2	16,4	12,4	15,4	17,1	10,8	83,72
Чернівецька область	19,1	16,8	22,3	13,9	18,2	23,8	18,0	14,9	78,01
Чернігівська область	21,0	16,9	17,9	19,2	20,4	23,3	18,3	18,2	86,67
м. Київ	48,2	39,6	48,8	48,1	46,3	44,6	49,3	45,4	94,19

Джерело: складено автором за даними державної служби статистики України

На основі проаналізованих даних таблиці 2.9, можна стверджувати, що відсоток сільськогосподарських підприємств в Україні, які зазнали збитків, суттєво знизився за період з 2015 по 2022 рік, він зменшившись на 27,10%. Ця тенденція свідчить про пошук шляхів вирішення фінансових проблем та ефективних управлінських рішень, з якими стикається сільськогосподарська галузь та пошук можливостей реалізації потенціалу економічного розвитку сільськогосподарських підприємств.

Дніпропетровська область, незважаючи на коливання частки збиткових сільськогосподарських підприємств, продемонструвала загальне зниження на 33,81% у період з 2015 по 2022 рік. Це свідчить про відносну стабільність та стійкість фінансових результатів діяльності сільськогосподарських підприємств регіону протягом зазначеного періоду. Порівнюючи Дніпропетровську область з іншими регіонами, можна помітити, що в деяких областях, таких як Закарпатська, Івано-Франківська та Львівська, спостерігається вищий відсоток збиткових сільськогосподарських підприємств. І навпаки, Дніпропетровська область продемонструвала кращі результати, ніж Одеська, Херсонська та Миколаївська, з точки зору, оцінювання наслідків управління збитковістю в аграрному секторі.

Часовий аналіз показує, що у 2021 та 2022 роках відбулося зменшення частки збиткових сільськогосподарських підприємств у Дніпропетровській області, що свідчить про позитивну траєкторію фінансових результатів сільськогосподарського сектору в останні роки.

Таким чином, в той час як загальнонаціональна тенденція вказує на збільшення кількості збиткових сільськогосподарських підприємств, Дніпропетровська область продемонструвала відносно стабільні та кращі фінансові показники в аграрному секторі протягом аналізованого періоду. Цей нюанс регіональної перспективи є важливим для ефективної адаптації заходів інтервенцій та заходів підтримки.

У таблиці 2.10 проаналізовано прибуток до оподаткування сільськогосподарських підприємств у розрізі регіонів за 2014–2021 роки.

Таблиця 2.10

**Прибуток до оподаткування сільськогосподарських підприємств у
розрізі регіонів за 2014–2021 роки, млн. грн.**

Регіони	2014	2017	2018	2019	2020	2021	2021 до 2014, %
Україна	51749	88998,2	93557	115863	108121	246633	476,59
Вінницька область	3286,9	6208,4	6231,4	4270,3	4764,6	19057,6	579,80
Волинська область	579,3	1504,1	1713,7	1176,0	2191,3	4253,4	734,21
Дніпропетровська область	2665,7	4354,9	4343,0	3585,1	5486,6	12296,7	461,30
Донецька область	1457,9	2177,5	1091,7	1031,4	3027,9	5063,4	347,31
Житомирська область	926,5	2641,0	2854,2	2011,5	3330,6	6321,0	682,23
Закарпатська область	77,1	341,3	191,3	142,6	289,2	667,8	866,15
Запорізька область	1577,0	4223,1	2676,0	2338,5	4923,4	8213,2	520,80
Івано - Франківська область	1055,8	1288,9	897,1	746,8	1509,8	2858,3	270,73
Київська область	4198,2	7369,8	9011,4	6253,4	6190,5	17424,4	415,04
Кіровоградська область	3600,8	4252,2	4599,9	4975,8	4869,9	13455,9	373,69
Луганська область	847,7	2173,2	2072,8	1349,2	3010,2	4784,3	564,41
Львівська область	2726,4	1694,4	1903,5	1463,1	1972,6	5792,3	212,45
Миколаївська область	1644,5	3375,7	3490,5	3153,7	2871,4	9781,6	594,82
Одеська область	2105,4	5320,5	4571,6	1842,5	1173,1	9805,7	465,74
Полтавська область	5569,6	5889,3	6859,6	6676,8	8944,7	17725,5	318,25
Рівненська область	1699,6	1175,9	1330,8	805,4	1436,5	4496,3	264,54
Сумська область	2156,7	4069,3	5114,4	3695,3	10124,4	14928,4	692,19
Тернопільська область	1380,5	2848,7	2873,3	42315,9	4338,2	8887,4	643,78
Харківська область	3125,3	4648,7	6538,6	2950,2	8175,6	13932,8	445,81
Херсонська область	1800,8	3778,4	3379,1	2276,4	3605,1	10206,7	566,77
Хмельницька область	3305,9	6765,1	5649,9	5330,6	6991,3	17193,7	520,10
Черкаська область	3094,9	4581,6	6391,6	5703,4	5887,1	15311,3	494,72
Чернівецька область	422,3	543,6	310,3	334,6	867,2	1105,2	261,68
Чернігівська область	1846,4	5608,9	6667,1	6165,0	9467,7	17158,5	929,30
м. Київ	598,6	2163,7	2794,9	5270,0	2672,9	5912,6	987,75

Джерело: складено автором за даними державної служби статистики України

Аналіз даних таблиці 2.10, що деталізує прибуток до оподаткування сільськогосподарських підприємств за регіонами з 2014 по 2021 рік, свідчить про значні відмінності в показниках. Загальна тенденція по Україні свідчить про суттєве зростання прибутку до оподаткування майже у п'ять разів з 2014

по 2021 рік. Дніпропетровська область продемонструвала помітне зростання прибутку до оподаткування за ці роки, досягнувши значного приросту з 2014 по 2021 рік. Це зростання відображає позитивні зрушення в аграрному секторі регіону, на які вплинули різні фактори, такі як вдосконалення сільськогосподарських практик, технологічний прогрес та сприятливі ринкові умови.

Інші регіони, такі як Вінницька, Запорізька та Сумська області, також продемонстрували значне зростання (на 479,80%, 420,80% та 592,19% відповідно). Ці регіони впровадили ефективні стратегії підвищення продуктивності сільського господарства та використання ринкових можливостей. І навпаки, деякі регіони, такі як Чернівецька та Івано-Франківська області, продемонстрували більш помірне зростання, що вказує на потенційні сфери для покращення або фактори, які по-різному впливають на їхній сільськогосподарський сектор. Подальше дослідження регіональної політики, інфраструктури та економічних умов може допомогти з'ясувати ці відмінності. Насамкінець, аналіз підкреслює важливість врахування регіональної динаміки при оцінці результатів діяльності аграрного сектору. Значне зростання прибутку до оподаткування в Дніпропетровській області та інших регіонах підкреслює позитивну траєкторію розвитку сільськогосподарської галузі України, демонструючи її стійкість та адаптивність до мінливого економічного ландшафту. На рис. 2.3 подано групування сільськогосподарських підприємств, що отримали фінансовий результат до оподаткування – збиток, в розрізі кількості найманих працівників у 2021 році, у % до загального показника.

У таблиці 2.11 представлено зміни кількості діючих сільськогосподарських підприємств України з розподілом на великі, середні, малі за 2010–2021 роки. Протягом зазначеного періоду спостерігається помітне коливання загальної кількості сільськогосподарських підприємств.

Рис. 2.3 Групування фінансових результатів до оподаткування за кількістю найманих працівників сільськогосподарських підприємств у 2021 році, у % до загального показника

Джерело: складено автором за даними державної служби статистики України

У 2010 році налічувалося 49060 активних підприємств, після чого їхня кількість зросла до 48653 у 2018 році, а потім поступово зменшилася до 46 070 у 2021 році. Аналізуючи розподіл за різними категоріями розміру, можна помітити, що протягом усього періоду домінують малі підприємства, які становлять значну частку від загальної кількості. У 2010 році малі підприємства становили 93,7% усіх активних підприємств, поступово збільшуючись до 96% у 2021 році.

Таблиця 2.11

Кількість діючих сільськогосподарських підприємств України з розподілом на великі, середні, малі за 2010–2021 роки

Роки	Усього, одиниць	У тому числі					
		великі підприємства		середні підприємства		малі підприємства	
		одиниць	у % до загальної кількості діючих підприємств	одиниць	у % до загальної кількості діючих підприємств	одиниць	у % до загальної кількості діючих підприємств
2010	49060	13	0	3075	6,3	45972	93,7
2011	39951	15	0	2913	7,3	37023	92,7
2012	45923	26	0,1	2774	6	43123	93,9
2013	47826	27	0,1	2553	5,3	45246	94,6
2014	44180	28	0,1	2267	5,1	41885	94,8
2015	44897	29	0,1	2200	4,9	42668	95
2016	43359	20	0,1	2174	5	41165	94,9
2017	48311	18	0	2069	4,3	46224	95,7
2018	48653	23	0	1983	4,1	46647	95,9
2019	48325	34	0,1	1964	4	46327	95,9
2020	47752	36	0,1	1827	3,8	45889	96,1
2021	46070	49	0,1	1790	3,9	44231	96
Зміна,%	93,91	376,92	-	58,21	61,90	96,21	102,45

Джерело: складено автором за даними державної служби статистики України

Кількість великих підприємств за досліджуваний період також зросла майже у чотири рази. На противагу цьому, кількість середніх підприємств продемонструвала тенденцію до зниження за досліджуваний період. Відсотковий розподіл підприємств за розміром показує, що великі підприємства стабільно становлять невелику частку від загальної кількості. І навпаки, малі підприємства стабільно становлять більшість, складаючи від 93,7% до 96% від загальної кількості протягом усього періоду. Значне зростання кількості малих підприємств протягом багатьох років підкреслює адаптивність і стійкість цих сегментів в аграрному секторі України. Таким чином, наведені дані відображають складну динаміку розвитку аграрного сектору України з загальною тенденцією до зростання ролі малих

підприємств. Розуміння цих зрушень має вирішальне значення для формулювання цільових стратегій та механізмів підтримки сталого розвитку сільського господарства.

Таблиця 2.12

Капітальні інвестиції сільськогосподарських підприємств України з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства у 2012–2021 роках, тис. грн.

Роки	Капітальні інвестиції - усього			
	великі підприємства	середні підприємства	малі підприємства	з них мікропідприємства
2012	2882535	10849692	5163658	1322995
2013	2242264	10891481	5379979	1275009
2014	1711785	10642448	5821282	1525861
2015	3798294	14386221	10798599	2553443
2016	2696378	24887920	21913420	6006677
2017	4343313	31764346	27155280	6403224
2018	8110056	32825473	24624064	6071248
2019	10935956	29132388	19264587	3390065
2020	6830621	27392730	15922592	715601
2021	10762955	35067470	22190933	1506031
Зміна, %	373,39	323,21	429,75	113,83

Джерело: складено автором за даними державної служби статистики України

Наведена інформація в таблиці 2.12 ілюструє динаміку капітальних інвестицій в сільськогосподарські підприємства в Україні за період 2012-2021 рр., згрупованих за розміром підприємств, а саме: великі, середні, малі та мікропідприємства. Загальний обсяг капітальних інвестицій значно коливався протягом цього періоду, демонструючи різні тенденції серед різних типів підприємств.

Дані показують, що великі сільськогосподарські підприємства стабільно залучали найбільші капітальні інвестиції протягом усього періоду, з помітними коливаннями значень з 2012 по 2021 рік. Для середніх підприємств також властиві коливання, що вказують на певну мінливість їхньої структури капітальних інвестицій. З іншого боку, малі та мікропідприємства демонстрували чіткі тенденції, з помітним зростанням капітальних інвестицій, за яким послідувало подальше зниження. Таким

чином, аналіз наданих даних свідчить про динамічний ландшафт капітальних інвестицій в українські сільськогосподарські підприємства з різними тенденціями в різних масштабах. Ця інформація корисна для розуміння еволюції інвестиційних моделей в аграрному секторі протягом зазначеного періоду. В таблиці 2.13 проаналізовано обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів великого, середнього, малого підприємництва сільського господарства України у 2010-2021 роках.

Таблиця 2.13

Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів великого, середнього, малого підприємництва сільського господарства України у 2010-2021 роках

Роки	суб'єкти великого підприємництва, тис. грн.	у % до загального показника	суб'єкти середнього підприємництва, тис. грн.	у % до загального показника	суб'єкти малого підприємництва, тис. грн.	у % до загального показника
1	2	3	4	5	6	7
2010	11664534,8	11,3	65623196,4	63,3	26273509,5	25,4
2011	12553071,1	9,6	79090031,9	60,6	38961357,3	29,8
2012	19473189,5	11,6	94045102,8	56,2	53814268,4	32,2
2013	23440594,9	14,1	89137315,9	53,6	53699985,5	32,3
2014	31584645,2	14,3	117332717,7	53,3	71245966,9	32,4
2015	61214827,8	16,5	-	-	-	-
2016	53033751,7	12,8	206733464,4	49,8	155032687,9	37,4
2017	38879856,5	8,3	238158722,5	50,9	190597561,8	40,8
2018	54757921,9	10,1	272433684,3	50,4	213317765,7	39,5
2019	74131964,5	12,9	276092109,6	48,2	222524195,9	38,9
2020	78052150,3	12,5	-	-	-	-
2021	114806273,8	12,2	474561979,3	50,3	354121094,0	37,5
Зміна, %	984,23	107,96	723,16	79,46	1347,83	147,64

Джерело: складено автором за даними державної служби статистики України

Представлені дані таблиці 2.13 дають комплексну оцінку обсягів реалізованої продукції (товарів та послуг) сільськогосподарськими підприємствами України різного розміру протягом 2010-2021 років. Дані свідчать про значні коливання та тенденції всередині кожної категорії за вказаний період. Великі підприємства постійно демонстрували значне

зростання, з помітним збільшенням майже у 10 разів з 2010 по 2021 рік. Така висхідна траєкторія підкреслює здатність сектору до розширення та його ключову роль у загальному економічному ландшафті. Відсотковий внесок у загальний показник також відображає вплив великих підприємств, який досягне 12,2% до 2021 року.

Середні підприємства продемонстрували також високий темп зростання більше, ніж в сім разів, що свідчить про їхню стійкість та адаптивність. Незважаючи на зниження частки за період з 2010 по 2011 рік, ці підприємства неухильно відновлювали свої позиції і збільшили обсяги реалізованої продукції (товарів, послуг), що склала 50,3% від загальної кількості у 2021 році.

Найпомітніша тенденція спостерігається серед малих підприємств, обсяг реалізованої продукції яких за аналізований період зріс найсуттєвіше. Цей значний сплеск виробництва підкреслює життєво важливу роль, яку відіграють малі сільськогосподарські підприємства в загальному економічному розвитку. Незважаючи на те, що вони стартували з нижчої бази в абсолютних значеннях, їхній відсотковий внесок у загальний показник становив 37,5% у 2021 році, що є значним збільшенням порівняно з початковими 25,4% у 2010 році.

Загалом, виявлені тенденції підкреслюють динамічний та еволюційний ландшафт в аграрному секторі, де підприємства кожного розміру роблять значний внесок у загальний обсяг виробництва. Диверсифікація та зростання великих, середніх та малих підприємств підкреслюють стійкість та адаптивність аграрного сектору у відповідь на мінливі економічні умови.

Аналіз даних таблиці 2.14, що деталізує кількість зайнятих працівників у великих, середніх, малих та мікропідприємствах в аграрному секторі України з 2010 по 2021 рік, дозволив виявити кілька тенденцій.

Таблиця 2.14

Кількість зайнятих працівників у суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва в сільському господарстві України у 2010-2021 роках

Роки	суб'єкти великого підприємництва, осіб	у % до загального показника	суб'єкти середнього підприємництва, осіб	у % до загального показника	суб'єкти малого підприємництва, осіб	у % до загального показника	з них суб'єкти мікропідприємств а, осіб	у % до загального показника
2010	32880	4,1	515805	63,5	263037	32,4	143294	17,7
2011	39477	5,2	478058	63,7	233429	31,1	101617	13,5
2012	44486	5,9	448667	59,7	258287	34,4	114318	15,2
2013	38836	5,3	410778	56,6	276636	38,1	125274	17,2
2014	46646	6,4	389981	53,2	296757	40,4	141108	19,2
2015	48275	7,5	-	-	-	-	131503	20,5
2016	38072	5,8	359306	54,5	261343	39,7	137573	20,9
2017	27537	4,3	336509	53,0	271592	42,7	143248	22,5
2018	32779	5,2	324838	51,9	268455	42,9	143783	23,0
2019	43062	7,1	301997	49,5	265058	43,4	138033	22,6
2020	38584	6,7	-	-	-	-	134720	23,4
2021	43346	7,5	263443	45,7	269304	46,8	141597	24,6

Джерело: складено автором за даними державної служби статистики України

По-перше, кількість працівників на великих підприємствах постійно демонструвала відносно низький відсоток порівняно із загальною кількістю, коливаючись від 4,1% у 2010 році до 7,5% у 2021 році. Це свідчить про обмежений внесок великих підприємств у загальну зайнятість в аграрному секторі протягом усього досліджуваного періоду. По-друге, на середніх підприємствах постійно формувалась значна частка робочої сили - від 51,9% до 63,7% від загальної кількості. Це свідчить про значну роль середніх підприємств у забезпеченні стабільної зайнятості в аграрному секторі протягом багатьох років. По-третє, малі підприємства демонстрували коливання, але значні відсотки зайнятості, від 31,1% до 46,8%. Незважаючи на варіації, загальна тенденція вказує на значну залежність від малих підприємств у забезпеченні зайнятості в аграрному секторі. Мікропідприємства, що представляють найменші масштаби бізнесу, демонструють значні відсоткові показники, що варіюються від 13,5% до

24,6%. Тенденція до зростання, що спостерігається в останні роки, свідчить про зростаючу присутність і важливість мікропідприємств у забезпеченні робочою силою в сільському господарстві. Таким чином, розподіл зайнятих працівників між підприємствами різного розміру в українському аграрному секторі підкреслює диверсифіковану структуру робочої сили. Хоча середні підприємства незмінно відіграють центральну роль, стійкість і внесок малих і мікропідприємств підкреслюють важливість різноманітного та інклюзивного підходу до зайнятості в аграрному секторі. У таблиці 2.15 представлено обсяг реалізованої продукції (товарів та послуг) сільськогосподарських підприємств у розрізі регіонів за 2014-2021 роки. Дані свідчать про значні відмінності у виробництві в різних регіонах та підкреслюють загальне зростання виробництва на національному рівні.

Таблиця 2.15

**Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг)
сільськогосподарських підприємств у розрізі регіонів у 2014-2021 роках,
млн. грн.**

Регіон	2014	2018	2019	2020	2021	2021 до 2014, %
1	2	3	4	5	6	7
Україна	220163,3	540509,4	572748,3	624070,1	943489,3	428,54
Вінницька область	17 880,5	37032,9	39522,5	36952,0	57121,3	319,46
Волинська область	3 238,6	10136,5	9807,0	12384,7	15960,2	492,81
Дніпропетровська область	13 503,1	26985,2	27547,1	31592,3	43784,7	324,26
Донецька область	6 666,4	11223,3	12456,9	15383,5	18960,4	284,42
Житомирська область	5 624,3	16532,9	20839,4	21979,4	26803,2	476,56
Закарпатська область	1 016,9	3443,8	2890,9	3011,4	4267,9	419,70
Запорізька область	7 605,6	16574,8	18556,4	23473,9	29507,5	387,97
Івано - Франківська область	6 091,4	8903,1	9321,5	10527,4	11429,0	187,63
Київська область	18 462,8	47760,2	49873,7	48752,2	65462,1	354,56
Кіровоградська область	10 508,0	25958,7	30154,0	32328,0	41236,3	392,43
Луганська область	3 214,2	9038,3	9383,0	12021,0	13653,5	424,79
Львівська область	7 377,9	20395,9	22973,4	23635,3	29485,2	399,64
Миколаївська область	7 417,5	18772,4	20127,3	20488,5	31382,6	423,09
Одеська область	9 110,9	25921,7	23717,4	16138,2	33694,8	369,83
Полтавська область	17 277,6	36192,6	40470,9	45605,0	57111,8	330,55
Рівненська область	5 256,0	10068,9	10353,5	11465,9	18505,1	352,08
Сумська область	8 647,0	25443,4	28314,4	35302,5	44034,0	509,24

Продовження таблиці 2.15						
1	2	3	4	5	6	7
Тернопільська область	7 704,0	18375,6	19118,0	22588,5	30233,5	392,44
Харківська область	12 342,1	26882,7	28924,3	37250,1	45957,9	372,37
Херсонська область	7 699,1	18025,1	16678,7	20523,5	32507,9	422,23
Хмельницька область	12 174,7	30351,9	29270,7	32728,6	46706,0	383,63
Черкаська область	12 891,2	32351,9	34804,2	36035,3	48011,6	372,44
Чернівецька область	2 381,8	4166,1	4011,9	4687,7	5517,7	231,66
Чернігівська область	10 180,0	32705,2	36110,5	41532,9	162037,4	1591,7
м. Київ	5 892,0	27266,3	27520,8	27682,4	30118,1	511,17

Джерело: складено автором за даними державної служби статистики України

Загальнонаціональний аналіз демонструє значне зростання обсягів реалізованої продукції з 220 163,3 млн. грн. у 2014 році до 943 489,3 млн. грн. у 2021 році, що свідчить про значний темп зростання. Ця позитивна тенденція спостерігається в більшості регіонів, що свідчить про стійкість та розширення сільськогосподарського сектору.

Серед регіонів виділяються Вінницька, Дніпропетровська та Київська області зі значними темпами зростання 319,46%, 324,26% та 354,56% відповідно. Ці регіони досягли значних успіхів у сільськогосподарському виробництві, сприяючи загальній позитивній траєкторії, що виокремилась на національному рівні. Більше того, кілька областей, включаючи Чернігівську, Херсонську та Чернівецьку, продемонстрували значне зростання у відсотках - 1591,72%, 422,23% та 231,66%, відповідно. Однак важливо зазначити, що базові показники для цих регіонів у 2014 році були відносно нижчими порівняно з іншими регіонами, що вплинуло на відсоткову зміну.

Таким чином, отримані дані свідчать про потужний та динамічний сільськогосподарський сектор в Україні, зі значними регіональними відмінностями у зростанні виробництва. Позитивні тенденції як на регіональному, так і на національному рівнях підкреслюють потенціал вітчизняного сільського господарства.

Представлена інформація в таблиці 2.16 відображає рівні прибутковості сільськогосподарського виробництва в Україні, зокрема, виробництва різних сільськогосподарських культур за представлені роки.

Таблиця 2.16

Рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах України, %

Роки	Продукція сільського господарства	продукція рослинництва	зерно	насіння соняшнику	цукрові буряки (фабричні)	картопля	овочі відкритого ґрунту
1	2	3	4	5	6	7	8
1990	42,6	98,3	275,1	236,5	29,5	27,2	27,6
1991	56,2	114,6	166,2	307,6	59,9	150,4	60,3
1992	118,9	206,5	346,0	541,6	142,9	233,8	72,8
1993	116,2	214,6	361,1	505,6	143,5	68,6	39,4
1994	57,8	123,2	214,1	224,1	66,0	112,1	106,8
1995	13,6	55,5	85,6	170,9	31,2	34,3	12,8
1996	-11,7	29,7	64,6	53,0	3,8	6,4	-26,5
1997	-24,1	14,5	37,5	19,4	-10,4	-24,1	-37,4
1998	-29,5	-3,3	1,9	22,0	-12,0	-18,6	-25,2
1999	-22,1	8,0	12,0	54,5	-14,8	-12,5	-12,8
2000	-1,0	30,8	64,8	52,2	6,1	14,0	-1,7
2001	18,3	35,8	43,3	68,7	1,5	11,4	-0,8
2002	4,9	22,3	19,3	77,9	-8,6	24,2	8,9
2003	12,6	41,7	45,8	64,3	6,2	33,5	30,9
2004	8,1	20,3	20,1	45,2	-0,8	-0,7	-5,0
2005	6,8	7,9	3,1	24,3	4,8	17,8	16,1
2006	2,8	11,3	7,4	20,7	11,1	56,2	14,8
2007	15,6	32,7	28,7	75,9	-11,1	24,7	14,1
2008	13,4	19,6	16,4	18,4	7,1	7,9	11,1
2009	13,8	16,9	7,3	41,4	37,0	12,9	19,1
2010	21,1	26,7	13,9	64,7	16,7	62,1	23,5
2011	27,0	32,3	26,1	57,0	36,5	17,7	9,9
2012	20,5	22,3	15,2	45,8	15,7	-21,5	-6,8
2013	11,2	11,1	1,5	28,5	2,7	23,0	7,0
2014	25,8	29,2	25,8	36,5	17,9	9,2	16,7
2015	18,3	19,6	43,1	80,5	28,2	24,2	47,5
2016	4,9	16,9	37,8	63,0	24,3	-3,2	19,7
2017	12,6	26,7	25,0	41,3	12,4	10,0	15,6
2018	8,1	32,3	24,7	32,5	-11,4	6,8	16,7
2019	6,8	22,3	11,8	23,5	-15,4	15,4	7,0
2020	12,7	11,1	20,0	39,4	-13,5	11,0	8,3
2021	13,8	16,9	7,3	41,4	37,0	12,9	19,1

Джерело: складено автором за даними державної служби статистики України

Дані згруповані за окремою сільськогосподарською продукцією, включаючи зернові, насіння соняшнику, цукровий буряк, картоплю та овочі

відкритого ґрунту. Відсоткова зміна прибутковості розраховується порівняно з базовим 1990 роком. Аналізуючи тенденції, очевидно, що спостерігаються значні коливання прибутковості сільськогосподарського виробництва в Україні. Загальна прибутковість сільськогосподарського виробництва, як свідчить відсоткова зміна, знизилась до 13,8% за досліджуваний період.

Зокрема, певні культури зазнали помітних змін у прибутковості. Так рентабельність виробництва цукрових буряків значно зросла на 25,42% за досліджуваний період, що свідчить про суттєве підвищення прибутковості цієї культури. Рентабельність виробництва насіння соняшнику зазнало значних змін, знизилось на 52,57%, проте це не ставить під сумнів економічну життєздатність вирощування соняшнику. Отже, прибутковість сільськогосподарських культур демонструє різні тенденції. У той час як рентабельність виробництва зернових знизилась 97,35%, прибутковість картоплі знизилася на 82,49%. Ці коливання свідчать про вплив багатьох факторів, включаючи динаміку ринку, кліматичні умови та зміни в політиці.

Таким чином, представлені дані підкреслюють динамічний характер прибутковості сільського господарства в Україні, причому певні культури демонструють значні позитивні зміни, тоді як за іншими наявні проблеми. Подальший детальний аналіз необхідний для визначення основних факторів, що впливають на ці тенденції, що сприятиме прийняттю обґрунтованих рішень щодо управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств.

Представлена в таблиці 2.17 інформація ілюструє динаміку рівня рентабельності виробництва продукції тваринництва на сільськогосподарських підприємствах України за досліджуваний період. Рентабельність виражена у відсотках і класифікована за різними сегментами, включаючи виробництво м'яса великої рогатої худоби, свиней, овець та кіз, м'яса птиці, молока та яєць.

Таблиця 2.17

Рівень рентабельності виробництва продукції тваринництва в сільськогосподарських підприємствах України, %

Роки	продукція тваринництва	з неї					
		м'ясо великої рогатої худоби	м'ясо свиней	м'ясо овець та кіз	м'ясо птиці	молоко	яйця
1	2	3	4	5	6	7	8
1990	22,2	20,6	20,7	2,3	17,0	32,2	27,3
1991	33,9	43,9	36,0	29,3	2,6	21,7	47,1
1992	76,1	131,2	95,4	119,0	32,0	39,6	67,8
1993	56,7	88,0	67,0	84,7	13,4	42,0	75,1
1994	15,7	29,8	31,0	28,9	-2,3	-5,2	55,0
1995	-16,5	-19,8	-16,7	-31,9	-18,4	-23,2	36,5
1996	-39,7	-43,1	-42,1	-51,8	-32,8	-44,0	-2,4
1997	-54,3	-61,5	-57,4	-58,8	-44,9	-53,7	-5,5
1998	-49,9	-59,3	-47,4	-59,4	-43,4	-46,7	-1,3
1999	-46,6	-57,9	-51,0	-57,0	-45,5	-36,6	-0,7
2000	-33,8	-42,3	-44,3	-46,4	-33,2	-6,0	10,6
2001	-6,6	-21,4	-7,2	-24,9	-1,7	-0,8	25,1
2002	-19,8	-40,5	-16,9	-26,7	-1,1	-13,8	14,6
2003	-18,8	-44,3	-33,0	-37,8	11,0	9,9	18,5
2004	-11,3	-33,8	-14,4	-44,3	3,8	-0,4	15,2
2005	5,0	-25,0	14,9	-32,1	24,9	12,2	23,5
2006	-11,0	-38,4	-9,2	-34,3	12,1	-3,7	-6,8
2007	-13,4	-41,0	-27,6	-46,4	-19,0	13,8	9,1
2008	0,1	-24,1	0,3	-38,6	-11,3	4,1	13,0
2009	5,5	-32,9	12,1	-31,8	-22,5	1,4	13,1
2010	7,8	-35,9	-7,8	-29,5	-4,4	17,9	18,6
2011	13,0	-24,8	-3,7	-39,6	-16,8	18,5	38,8
2012	14,3	-29,5	2,0	-40,0	-7,2	2,3	52,6
2013	11,3	-43,3	0,2	-42,8	-10,0	13,6	47,6
2014	13,4	-35,9	5,6	-52,2	-15,4	11,0	58,8
2015	7,8	-17,9	12,7	-29,6	-6,1	12,6	60,9
2016	13,0	-24,8	-4,5	-35,2	5,0	18,2	0,5
2017	14,3	3,4	3,5	-39,6	7,0	26,9	-9,0
2018	11,3	-17,7	6,9	-16,6	5,7	16,1	5,4
2019	13,4	-27,1	4,7	-39,7	-3,7	20,6	-23,5
2020	7,8	-24,2	2,6	-39,4	-0,2	20,4	-19,2
2021	7,9	-35,9	-7,8	-29,5	-4,4	17,9	18,6
Зміна, %	35,59	-174,27	-37,68	-1282,6	-25,88	55,59	68,13

Джерело: складено автором за даними державної служби статистики України

Аналізуючи дані, очевидно, що протягом досліджуваного періоду спостерігалися значні коливання прибутковості виробництва продукції тваринництва. На початку 1990-х років, спостерігалось значне зростання прибутковості тваринництва. Однак, починаючи з середини 1990-х років, стала очевидною стійка негативна тенденція, яка досягла найнижчих показників на початку 2000-х років, особливо для м'яса птиці та яєць. Примітно, що сектор птахівництва зазнав різкого занепаду, причому м'ясо птиці та яйця зазнали особливо помітних негативних змін. На противагу цьому, інші сектори, такі як виробництво м'яса великої рогатої худоби та свиней, а також виробництво молока, продемонстрували різний ступінь відновлення в останні роки.

Загальна тенденція свідчить про складне економічне середовище для тваринницької галузі в Україні, а такі фактори, як економічна нестабільність, ринкові коливання та, можливо, структурні проблеми, посилюють виявлені тенденції. Подальший детальний аналіз і дослідження необхідні для визначення конкретних чинників, що стоять за цими тенденціями, а також для формулювання стратегій економічного розвитку сільськогосподарських підприємств в Україні.

Незважаючи на відносно невеликий економічну частку у ВВП, цей сектор має вирішальне значення для сільськогосподарських ланцюжків створення вартості на підприємствах та ефективного використання природних ресурсів.

Для цілей подальшого дослідження сільськогосподарське підприємство визначимо як підприємство, орієнтоване на сільськогосподарську діяльність або свідому діяльність, спрямовану на отримання прибутку від створення суспільно корисних благ в сільському господарстві. Успіх цієї діяльності залежить від оптимального технологічного вибору з точки зору виробництва, менеджменту, обліку та маркетингу.

Сільськогосподарські підприємства будь-якого розміру (мікро-, малі, середні та великі) є критично важливими для національної економіки. Внесок

сільського господарства має вирішальне значення для диверсифікації національних потоків доходів, підвищення конкурентоспроможності, та сприяння економічному розвитку. Крім того, ці підприємства підвищують адаптивність і стійкість інших галузей національної економіки, зокрема шляхом розвитку кластерів сільськогосподарського бізнесу [37]. Кластери дозволяють виробляти широкий асортимент продукції та послуг на базі групи підприємств. Крім того, кластери дозволяють управляти конкуренцією за рахунок ефективного використання часу і відстані у виробництві продукції. Згодом підприємство витрачає менше коштів на виробництво та маркетинг [46].

За сучасних умов економічного розвитку сільськогосподарські підприємства можуть розвиватися та покладатися на онлайн-технології, які доступні практично всім підприємствам, незалежно від їх розміру. Для сільськогосподарських підприємств є дві моделі адаптації до криз: короткострокова і довгострокові стратегії. Короткострокові стратегії включають фінансову допомогу, таку як пільгові позики або пряму грошову допомогу. Ці стратегії стосуються як державного, так і приватного секторів. Довгострокові стратегії передбачають прийняття та застосування цифрових технологій в аграрному бізнесі. Сільськогосподарські підприємства, які не мають доступу до кредитів та фінансування, більше схильні та вразливі до криз. Ця особливість пов'язана зі стратегією припинення діяльності.

Поширеними вважаються п'ять стратегій виживання в рамках цієї системи. Чотири з них є захисними стратегіями.

- стратегія диверсифікації;
- стратегія скорочення витрат;
- стратегія закриття бізнесу;
- стратегія зменшення та виведення активів.

П'ята, стратегія закриття, це стратегія бездіяльності. Стратегії виживання, які використовують сільськогосподарські підприємства, пом'якшують негативний вплив криз. Зокрема, ці стратегії включають наступні:

- дистанційне управління діяльністю;
- продаж у кредит;
- гнучкість і лояльність до постійних клієнтів;
- додаткова обробка товару для продовження терміну служби;
- орієнтація на базові продукти.

Стратегії цифрових технологій необхідні для підтримки виживання та безперервності бізнесу, а також для пом'якшення впливу криз. Необхідно глибоко проаналізувати конкретні стратегії та їх вплив, а також розширити дослідження охоплення різних регіонів і типів сільськогосподарських підприємств. Також важливо приділяти більше уваги вимірюванню успіху стратегії та розробці практичних рекомендацій для сільськогосподарських підприємств у складних умовах економічної нестабільності. Дане дослідження використовує доступні статистичні емпіричні дані. Проведено статистичний аналіз, який тягне за собою відхід від якісних показників до кількісних, з акцентом на Україні.

Узагальнення вищенаведених результатів проведеного структурування дозволяє провести статистичний аналіз, який враховує якісні та кількісні показники діяльності вітчизняних сільськогосподарських підприємств та має на меті виявити вплив криз на корпоративні стратегії сільськогосподарських підприємств та окреслити їхні потенційні наслідки; дослідити вплив криз на зміни стратегій економічного розвитку сільськогосподарських підприємств; надати економічний прогноз успішності стратегій економічного розвитку в умовах криз.

Методика дослідження передбачає реалізацію трьох етапів. На першому етапі проводиться моніторинг економічних результатів виробничих процесів сільськогосподарських підприємств. У центрі уваги другого етапу є вивчення стратегій підприємств. Третій етап використовує економічне прогнозування для визначення пріоритетних змін у стратегіях підприємств через кризи. Для прогнозування пропонується використовувати модель лінії тренду, створену в Excel за прогнозуванням значення показника на основі

попередніх даних (прогнозується результативність сільськогосподарських підприємств, що відображає ефективність реалізації стратегії підприємства). Прогнозування в цьому контексті відноситься до розширення поточних тенденцій протягом кількох періодів. Прогнозування є можливим, оскільки економічні явища є інерційними, що означає, що поточні тенденції мають властивість продовжуватися. Загалом, прогноз - це гіпотеза про природу залежності: показник функціонально залежить від періоду. Наближене значення R^2 може коливатися від 0 до 1. При виборі стратегій економічного розвитку сільськогосподарських підприємств інтервал від 0 до 1 у нечіткій логіці дозволяє моделювати відповідності між вхідними параметрами, такими як рівень ризику та заплановані цілі, та обраною стратегією розвитку. Значення в цьому інтервалі вказують на відношення до конкретних категорій або стратегій, забезпечуючи гнучкість і адаптивність моделі до реальних умов і невизначеностей. Цей підхід розкриває ризики та переваги різних стратегій і сприяє прийняттю ефективних рішень в умовах невизначеності. Пропонується до аналізу сім категорій стратегій.

- революційні стратегії;
- прогресивні стратегії;
- формувальні стратегії;
- стратегії подальшого розвитку;
- стратегії підтримки;
- стратегії зростання;
- стратегії скорочення.

Наведена система класифікації має ряд переваг перед існуючими. Вона класифікує стратегії за ступенем прогресивності інновацій та технологій, що відображають як ризик, так і успіх. Усі існуючі стратегії розвитку були узагальнені за допомогою єдиного цілісного критерію. Вибір у групах є альтернативою аналогічним варіантам стратегії, тоді як вибір між групами є важливим. Стратегії різних груп можливо реалізувати лише за наявності належного рівня потенціалу, зовнішнього середовища загалом і ринкових

тенденцій зокрема. Ще один важливий крок у запропонованому способі вибору стратегії розвитку сільськогосподарського підприємства є визначення параметрів моделі та оцінка підприємства.

Отже, перший підетап запропонованої методики передбачає вимірювання інтегрального показника розвитку сільськогосподарського підприємства. На цьому етапі використовується факторний аналіз та узагальнення критеріїв. На основі значень інтегральних показників розвитку можна проаналізувати його тенденції. Завершальним етапом запропонованого методичного підходу стала розробка моделі нечіткої множини для визначення стратегії економічного розвитку сільськогосподарського підприємства. Програмним середовищем для розробки слугував пакет інструментів Fuzzy Logic в пакеті MatLab. Цей інструментарій дозволяє підприємствам обирати відповідну стратегію економічного розвитку, застосовуючи встановлені евристичні правила. Ця програма підходить навіть для користувачів без досвіду роботи з нечіткими множинами чи інформатикою через зручний графічний інтерфейс, який використовується для обміну даними. У таблиці 2.18 наведено параметри нечіткої системи. Ці параметри дозволяють користувачам зрозуміти вхідні та вихідні дані системи, задані функції належності для нечітких змінних і правила системи.

Таким чином, система нечіткого виведення моделюється для семи стратегій сільськогосподарського підприємства, які служать вхідними змінними. На процес вибору стратегії впливають такі вихідні змінні:

- 1) поточний стан розвитку підприємства та заплановані цілі (P);
- 2) ризик, який приймає підприємство, використовуючи наявні фінансові ресурси (R);
- 3) здатність підприємства адаптуватися до зовнішнього середовища (A).

Крім того, необхідно подати пояснення до запропонованої класифікації стратегій розвитку сільськогосподарських підприємств. Ці пояснення

служують основою системи правил вибору та обґрунтування семи стратегій розвитку сільськогосподарських підприємств.

Таблиця 2.18

Параметри системи нечіткого виведення для вибору стратегії економічного розвитку сільськогосподарського підприємства

Параметри	Пояснення
Вхідні змінні	Показники, за якими обирається стратегія розвитку (значення змінюється від 0 до 1)
Вихідні змінні	Комплексні стратегії розвитку підприємства (значення змінюється від 0 до 1)
Тип функції належності	gaussmf (Гаусс) - для вхідних параметрів; trimf (трапецієподібна) - для вихідних параметрів
Кількість термів	3
Нечітка база знань	Дані експертного опитування
Правила бази знань	Правила типу Мамдані
Метод дефазифікації	Метод центру ваги

Джерело: власна розробка автора

Пропонований підхід виключає сценарій розвитку підприємства, при якому стрімке зростання тягне за собою високий рівень ризику; тобто ситуація, коли компанія стикається з кризою і стабільне зростання неможливе. Вагові коефіцієнти кожного правила дорівнюють 1. Логічна операція "якщо" (умова) пов'язує вхідні параметри (елементи нечітких правил).

Таблиця 2.19 містить детальне пояснення запропонованої бази нечітких правил для вибору комплексної стратегії розвитку. Критично важливим у запропонованому підході є прогноз ринкових тенденцій на основі аналізу часових рядів. Цей етап дозволяє більш комплексно та концептуально підійти до вибору стратегії розвитку сільськогосподарського підприємства серед певної групи інтегрованих стратегій.

Таблиця 2.19

База нечітких правил для адаптації стратегії розвитку сільськогосподарського підприємства

"Якщо" (умова)	"Тоді" (наслідок)
(P = високий), (R = низький) і (A = високий) або (P = високий), (R = прийнятний) і (A = високий)	Револьюційні стратегії
(P = високий), (R = низький) і (A = середній) або (P = високий), (R = прийнятний) і (A = середній)	Прогресивні стратегії
(P = середній), (R = низький) і (A = високий) або (P = середній), (R = прийнятний) і (A = високий)	Формувальні стратегії
(P = середній), (R = низький) і (A = середній) або (P = середній), (R = прийнятний) і (A = середній) або (P = низький), (R = низький) і (A = високий)	Стратегії подальшого розвитку
(P = середній), (R = низький) і (A = низький) або (P = середній), (R = прийнятний) і (A = низький) або (P = прийнятний), (R = прийнятний) і (A = низький) або (P = високий), (R = низький) і (R = низький); A = низький) або (P = середній), (R = високий) та (A = високий)	Стратегії підтримки
(P = низький), (R = низький) і (A = середній) або (P = низький), (R = прийнятний) і (A = середній) або (P = низький), (R = прийнятний) і (A = високий) або (P = низький), (R = прийнятний) і (A = низький) або (P = середній), (R = високий) і (A = середній)	Стратегії зростання
(P = низький), (R = високий) і (A = низький) або (P = середній), (R = високий) і (A = низький) або (P = низький), (R = високий) і (A = високий) або (P = низький), (P = високий) і (P = високий); A = середній) або (P = високий), (P = високий) і (A = високий) або (P = високий), (P = високий) і (A = середній) або (P = високий), (R = високий), (R = високий); високий) і (A = низький)	Стратегії скорочення

Джерело: власна розробка автора

Параметри нечіткої системи, що використовується для вибору стратегії розвитку сільськогосподарського підприємства є необхідними при використанні інструментарію нечіткої логіки (таблиця 2.20).

Таким чином, у дослідженні було запропоновано систему нечіткого виведення для моделювання стратегій розвитку сільськогосподарського підприємства. Для вибору стратегії розвитку відповідно до ринкових тенденцій пропонується використовувати такі вхідні змінні: розмір ринку; рівень конкуренції; життєвий цикл продукту.

Таблиця 2.20

Параметри системи нечіткого виведення для вибору стратегії розвитку сільськогосподарського підприємства

Параметри	Пояснення
1	2
Вхідні змінні	Показники, за якими обирається стратегія розвитку: - MS - розмір ринку (зростаючий, скорочуваний, стабільний ринок); - CL - рівень конкуренції (монополія, олігополія, монополістична конкуренція, вільна конкуренція); - PLC - життєвий цикл продукції (зародження, зростання, зрілість, спад).
Вихідні змінні	Стратегія розвитку підприємства: - R (революційна) - R1 (конгломератна диверсифікація у поєднанні зі зворотною вертикальною інтеграцією); - R2 (конгломератна диверсифікація у поєднанні з вертикальною інтеграцією); - R3 (конгломератна диверсифікація у поєднанні з горизонтальною інтеграцією); - P (прогресивна) - P1 (новий продукт, що постачається з нового виробництва, яке використовує нову технологію на існуючому ринку з іншою структурою); P2 (прогресивна диверсифікація) - P3 (новий продукт, що постачається з існуючого виробництва, яке використовує нову технологію на новому ринку з іншою структурою); P4 (новий продукт, що постачається з існуючого виробництва, яке використовує нову технологію на новому ринку з іншою структурою); - P4 (новий продукт, що постачається з існуючого виробництва, яке використовує нову технологію на новому ринку з іншою структурою); - P4 (новий продукт, що постачається з нового виробничого об'єкта, який використовує існуючу технологію на новому ринку (з іншою структурою); P5 (новий продукт, що постачається з нового виробничого об'єкта, який використовує існуючу технологію на новому ринку); - F (формувальна) - F1 (новий продукт на розвинутому ринку з існуючою структурою, що постачається з нового виробничого об'єкта, який використовує нову технологію); - F2 (новий продукт, що постачається з існуючого виробництва, яке використовує нову технологію і має нову структуру на існуючому ринку); F3 (новий продукт, що постачається з існуючого виробництва, яке використовує нову технологію і має нову структуру на існуючому ринку);- F3 (новий продукт на розвинутому ринку, що постачається з нового виробничого об'єкта з іншою структурою, який використовує нову технологію); - F4 (новий продукт на новому ринку, що постачається з існуючого виробництва з існуючою структурою, що використовує нову технологію); - F5 (новий продукт на новому ринку, що постачається з існуючого виробничого підприємства з іншою структурою, яке використовує існуючу технологію); - F6 (новий продукт на новому ринку, що постачається з нового виробничого об'єкта з існуючою структурою, який використовує існуючу технологію) - FD (подальший розвиток) - FD1 (новий продукт на новому ринку); - FD2 (новий продукт з іншою структурою); - FD3 (новий продукт, що постачається з нового виробництва); - FD4 (новий продукт, що використовує нову технологію); - FD5 (маркетинг існуючих продуктів на нових ринках у співпраці з інтеграцією);

Продовження таблиці 2.20	
1	2
	- S (підтримка) - S1 (розробка нового продукту); - S2 (розвиток нового ринку); - S3 (зворотна вертикальна інтеграція); - S4 (пряма вертикальна інтеграція); - S5 (горизонтальна інтеграція); - G (зростання) - G1 (стратегія розвитку основного продукту); - RE (спад) - RE1 (стратегія скорочення).
Тип функції належності	gaussmf (Гаусс) - для вхідних параметрів; trimf (трапецієподібна) - для вихідних параметрів
Кількість термів	3
Нечітка база знань	Дані експертного опитування
Правила бази знань	Правила типу Мамдані
Метод дефазифікації	Метод центру ваги

Джерело: власна розробка автора

Отже, зміни в стратегіях розвитку сільськогосподарських підприємств обумовлені змінами в зовнішньому середовищі. Ці зміни також корелюють зі змінами в потенціалі підприємств. Запропоновано методику визначення стратегії розвитку за допомогою дворівневої моделі прийняття рішень на основі інструментарію нечіткої логіки. Такий підхід дозволяє сільськогосподарським підприємствам обрати оптимальну стратегію розвитку при низьких витратах і в короткі терміни в умовах кризи. Виокремлення стратегій виживання та визначення їх впливу на сільськогосподарські підприємства розширює інструментарій управління економічним розвитком в нестабільному середовищі. Впровадження цифрових технологій у стратегічний менеджмент може стати ключовим елементом успіху та виживання сільського господарських підприємств в умовах невизначеності.

2.3. Побудова управлінських моделей економічного розвитку сільськогосподарських підприємств у контексті стабілізації національної економіки

Побудова управлінських моделей економічного розвитку сільськогосподарських підприємств відіграє вирішальну роль у контексті стабілізації національної економіки. Ці моделі дають комплексне розуміння динаміки розвитку аграрного сектору, враховуючи такі фактори, як врожайність, ринкові тенденції та використання ресурсів. Інтегруючи методи аналізу даних та прогнозування, ці моделі дозволяють приймати ефективні рішення як на оперативному, так і на стратегічному рівнях. Крім того, включення сталих практик у ці моделі є важливим для забезпечення довгострокової стійкості та екологічної відповідальності. Оскільки сільськогосподарські підприємства є ключовими учасниками національної економіки, результати їхньої діяльності безпосередньо впливають на загальну економічну стабільність. Тому розробка адаптивних моделей управління, що враховують зовнішні фактори, такі як зміна клімату та коливання світових ринків, є вкрай необхідною. Спільні зусилля між державними установами, зацікавленими сторонами в сільському господарстві та науково-дослідними установами мають важливе значення для вдосконалення та оновлення цих моделей відповідно до мінливих економічних та екологічних умов. Створення систем раннього попередження в рамках управлінських моделей дозволяє проактивно реагувати на потенційні виклики, мінімізуючи негативний вплив як на окремі підприємства, так і на економіку в цілому. Для досягнення сталого зростання ці моделі повинні надавати пріоритет диверсифікації, інноваціям та впровадженню технологій, сприяючи створенню динамічної та стійкої економіки. На рис. 2.4 представлено ефекти та обмежуючі умови побудови управлінських моделей економічного розвитку сільськогосподарських підприємств у контексті стабілізації національної економіки.

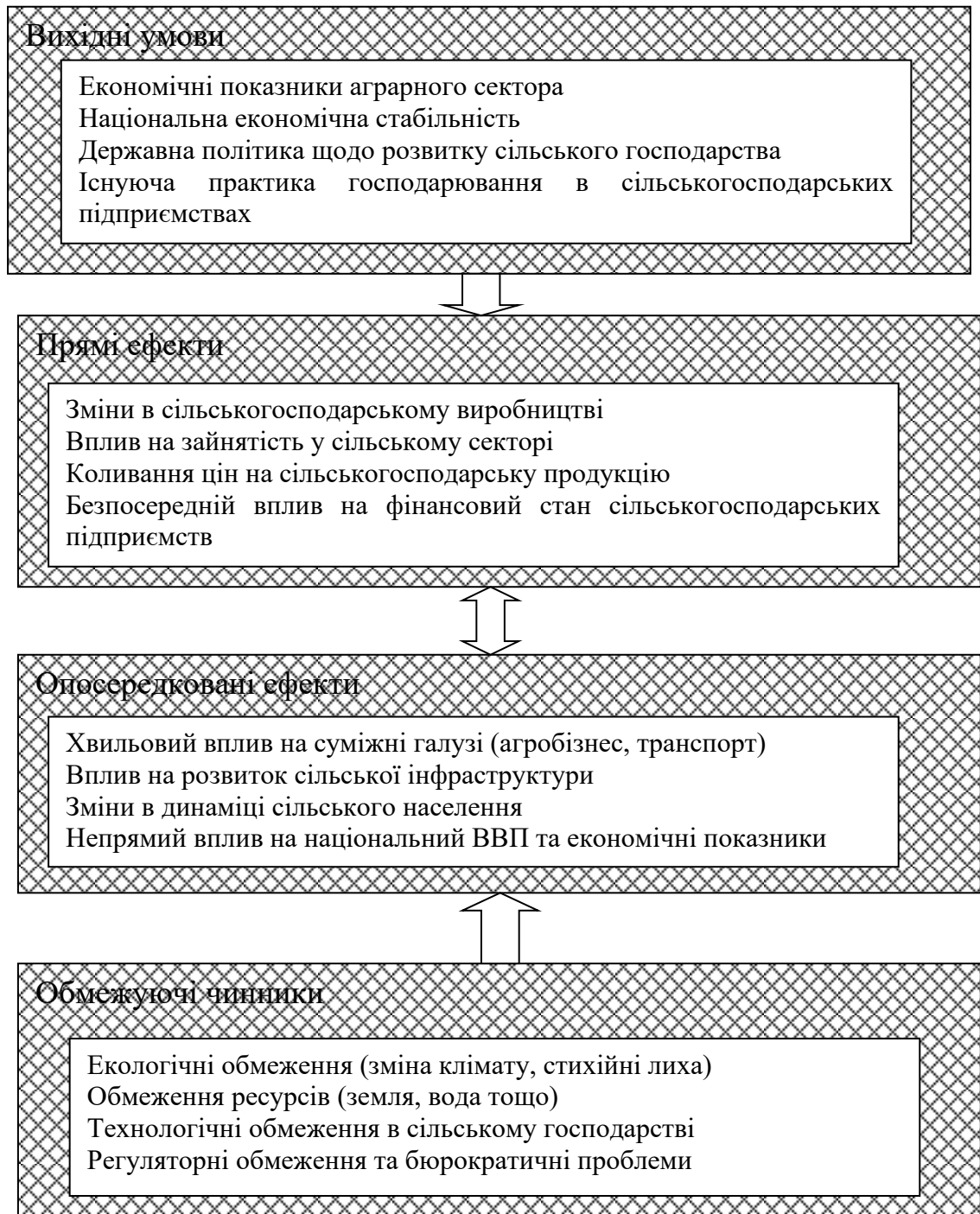

Рис. 2.4 Ефекти та обмежуючі умови побудови управлінських моделей економічного розвитку сільськогосподарських підприємств у контексті стабілізації національної економіки

Джерело: власна розробка автора

Ці блоки рис. 2.4 можуть забезпечити структуроване представлення факторів, що впливають на побудову моделей управління економічним

розвитком аграрних підприємств в контексті стабілізації національної економіки.

У контексті обґрунтування управлінського інструментарію, вважаємо за доцільне, проведення кореляційно-регресійного аналізу для визначення та аналізу впливу факторів на рівень економічного розвитку сільськогосподарського підприємства (Y). Моделювання дозволяє розглядати декілька факторних змінних. Ці фактори можна узагальнити, користуючись фінансовою звітністю підприємства. В таблиці 2.21 наведено 10 факторних змінних, які будуть включені до аналізу.

Таблиця 2.21

Факторні ознаки економічного розвитку сільськогосподарських підприємств

Показник	Значення
1	2
Загальний рівень рентабельності підприємства (ROA), % (Y)	узагальнений показник економічного розвитку. Чистий прибуток у відсотках від загальних активів. Цей коефіцієнт показує, наскільки добре використовуються активи для отримання прибутку.
Темп зростання доходу, % (X1)	процентне збільшення загального доходу за певний період. Це свідчить про зростання або падіння продажів підприємства.
Маржа прибутку, % (X2)	чистий прибуток у відсотках від загального доходу. Більший прибуток передбачає ефективне управління витратами.
Маржа грошового потоку, % (X3):	чистий грошовий потік від операційної діяльності у відсотках від загального доходу. Цей коефіцієнт дає уявлення про фактичні грошові кошти, отримані від основних бізнес-операцій.
Коефіцієнт операційних витрат, % (X4)	операційні витрати у відсотках від загального доходу. Нижче співвідношення вказує на кращу ефективність роботи.
Співвідношення заборгованості до власного капіталу, % (X5)	частка боргу відносно власного капіталу в структурі капіталу. Цей коефіцієнт оцінює фінансовий леверидж і ризик.
Коефіцієнт поточної ліквідності, % (X6)	оборотні активи у відсотках від поточних зобов'язань. Вищий коефіцієнт вказує на кращу короткострокову ліквідність.
Оборотність товарних запасів, % (X7)	собівартість реалізованої продукції у відсотках від середнього запасу. Це показник ефективності управління запасами.
Оборот активів, % (X8)	загальний дохід у відсотках від середніх загальних активів. Цей коефіцієнт показує, наскільки ефективно активи використовуються для отримання доходу.

Продовження таблиці 2.21	
1	2
Співвідношення капітальних витрат до доходу, % (X9)	капітальні витрати у відсотках від загального доходу. Цей коефіцієнт допомагає оцінити рівень інвестицій в активи відносно розміру бізнесу.
Коефіцієнт платоспроможності, % (X10)	загальні активи у відсотках від загальних зобов'язань. Цей коефіцієнт оцінює здатність компанії виконувати свої довгострокові зобов'язання.

Джерело: власна розробка автора

Наведені фінансові показники надають різноманітний набір факторів, які можна аналізувати, щоб зрозуміти їхній вплив на економічний розвиток сільськогосподарського підприємства. Кореляційно-регресійний аналіз допоможе кількісно визначити взаємозв'язок між кожним із цих факторів і загальною економічною ефективністю сільськогосподарського бізнесу.

Після того, як факторні змінні ідентифіковано та включено до кореляційно-регресійного аналізу, наступним кроком є вивчення статистичних зв'язків між кожним фактором та показником економічного розвитку (Y). Аналіз має на меті визначити силу та спрямованість зв'язків, щоб зрозуміти, які фактори мають значний вплив на економічні показники сільськогосподарського підприємства. До основних етапів аналізу відносяться: збір даних для кожної факторної змінної (X1 до X10) та індикатора економічного розвитку (Y) з фінансової звітності сільськогосподарських підприємств; кореляційний аналіз; регресійний аналіз (допомагає визначити внесок кожного фактора та загальну прогностичну силу моделі); перевірка гіпотези (перевірка того, чи є спостережувані зв'язки реальними чи вони могли виникнути випадково); оцінка моделі (загальна відповідність регресійної моделі та її здатність пояснити варіації показника економічного розвитку); інтерпретація результатів, з виділенням факторів, які суттєво впливають на економічний розвиток сільськогосподарського підприємства. Ця інформація може бути базою для прийняття стратегічних рішень і розподілу ресурсів.

При дотриманні цих кроків, кореляційно-регресійний аналіз забезпечує комплексне розуміння факторів, що впливають на економічний розвиток сільськогосподарських підприємств. Він надає особам, які приймають рішення, цінну інформацію для оптимізації операцій, управління ризиками та покращення загальних фінансових показників. Для проведення кореляційного аналізу використано мову програмування R і програмне середовище для статистичних обчислень, аналізу та зображення даних RStudio. До вибіркової сукупності включено 106 сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області (Додаток III).

Силу зв'язку оцінювали на основі аналізу парних коефіцієнтів кореляції для кожного з виділених факторів. У результаті встановлено, що маржа грошового потоку (X3); оборотність товарних запасів (X7) та коефіцієнт платоспроможності (X10) не впливають на рентабельність сільськогосподарських підприємств. Тому ці факторні атрибути слід виключити з подальшого аналізу.

З метою дослідження економічного розвитку сільськогосподарських підприємств проаналізовано 106 підприємств аграрного сектору Новомосковського, Царичанського та Магдалинівського районів Дніпропетровської області України. Досліджувані сільськогосподарські підприємства згруповано за різними ознаками, а для кожного окремого сільськогосподарського підприємства розроблено систему показників. Результати групування лягли в основу обґрунтування економічної інтерпретації всіх характеристик взаємозв'язків та дослідження їх практичного застосування. Усі розрахунки, необхідні для побудови моделі, виконано за допомогою Microsoft Excel. Модель лінійної регресії була використана для моделювання процесів даних:

$$y_i = \sum_{i=1}^k a_i x_i + a_0, \quad (2.1)$$

де y_i - результативна характеристика; a_i , - коефіцієнт, що фіксує вплив конкретних факторів на формування модельованого показника; x_i -

досліджуваний фактор; a_0 — коефіцієнт, що відображає вплив інших неврахованих факторів у моделі; $i = \overline{1, k}$ - кількість факторів, включених до моделі.

За результатами моделювання виявлені причинно-наслідкові зв'язки факторів, що впливають на економічний розвиток досліджуваних сільськогосподарських підприємств галузі (додаток III), а також для кожної сформованої групи підприємств. Побудовані економетричні моделі відображають процеси управління економічним розвитком для кожної групи досліджуваних підприємств сільського господарства (табл. 2.22).

Для дослідницьких цілей досліджувані сільськогосподарські підприємства Новомосковського, Магдалинівського та Царичанського районів Дніпропетровської області були згруповані за показником прибутку на гектар сільськогосподарських угідь. Сформовано три групи: сільськогосподарські підприємства, що отримали збитки у 2022 році (38 підприємств); сільськогосподарські підприємства, які отримали прибуток у 2022 році від 0,1 до 100 тис. грн (47 підприємств); та сільськогосподарські підприємства, які отримали прибуток у 2022 році понад 100 тис. грн (21 підприємство).

Отже, було проведено дослідження кореляційних зв'язків між результативною змінною та факторними ознаками, які, згідно з проведеними дослідженнями, мають значний внесок у варіацію результативною змінною економічного розвитку сільськогосподарського підприємства. Кореляційно-регресійний аналіз проводився за допомогою пакета аналізу електронних таблиць MS Excel, зокрема опцій «Кореляція» та «Регресія». Пакет аналізу дозволив розрахувати коефіцієнти кореляції, що вказують на щільність і напрямок факторного зв'язку з продуктивністю, провести дослідження методами лінійної регресії та розрахувати коефіцієнти лінійних рівнянь. Побудовані моделі характеризують процеси економічного розвитку для кожної з груп сільськогосподарських підприємств (табл. 2.22).

Таблиця 2.22

Моделі залежностей результативного показника від факторів економічного розвитку сільськогосподарських підприємств

Підприємства	Рівняння регресії	Коефіцієнт детермінації
Групування за величиною прибутку на 1 га сільськогосподарських угідь	1 група $Y=4,15942X_1+0,42681X_2+1,19243X_4-1,23457X_5++2,02481X_6+0,15684X_8+1,02698X_9$ (2.2)	$R^2 = 0,68$
	2 група: $Y=2,82016X_1-0,93106X_2+2,09517X_4-1,23407X_5+3,20192X_6+0,29814X_8+1,09631X_9$ (3)	$R^2 = 0,88$
	3 група: $Y=3,30752X_1-2,92016X_2+1,30275X_4-1,05632X_5+2,21942X_6+3,04529X_8+2,30657X_9$ (4)	$R^2 = 0,95$

Джерело: розрахунки автора

У таблиці 2.22 разом із економетричними моделями наведено коефіцієнти детермінації (R^2), які вказують на те, що варіація економічного розвитку сільськогосподарського підприємства залежить на 67,5 %, 88,3% та 94,6% від змін пояснювальних змінних відповідно для кожної з аналізованих груп. Мультиколінеарність відсутня: $\det r = 0,89$.

Рівняння (2-4) показують залежність між економічним розвитком сільськогосподарського підприємства та темпом зростання доходу, маржою прибутку, коефіцієнтом операційних витрат, співвідношенням заборгованості до власного капіталу, коефіцієнтом поточної ліквідності, оборотом активів та співвідношенням капітальних витрат до доходу, для підприємств згрупованих за прибутком на гектар сільськогосподарських угідь. Наведено економічну значущість отриманих характеристик взаємозв'язку для першої групи підприємств (тих, що зазнали збитків у 2022 році).

Дане рівняння є рівнянням регресії, що представляє економічний зв'язок між залежною змінною Y (загальна рентабельність активів - ROA) і кількома незалежними змінними, визначеними вище. Кожен коефіцієнт, приєднаний до незалежних змінних (4,15942; 0,42681; 1,19243; -1,23457; 2,02481; 0,15684; 1,02698) вказує на вплив зміни на одну одиницю відповідної незалежної змінної на залежну змінну.

Отже, збільшення зростання доходу (X_1) на 1% призводить до збільшення ROA на 4,15942. Збільшення маржі прибутку (X_2) на 1% призводить до збільшення ROA на 0,42681. Збільшення коефіцієнта операційних витрат (X_4) на 1% призводить до зростання ROA на 1,19243. Збільшення співвідношення заборгованості та власного капіталу (X_5) на 1% призводить до зниження ROA на 1,23457. Збільшення коефіцієнта поточної ліквідності (X_6) на 1% призводить до зростання ROA на 2,02481. Збільшення оборотності активів (X_8) на 1% призводить до зростання ROA на 0,15684. Збільшення співвідношення капітальних витрат і доходу (X_9) на 1% призводить до збільшення ROA на 1,02698.

Це рівняння (2.2) дає зрозуміти, як зміни в різних фінансових показниках впливають на загальну прибутковість (ROA) підприємства. Даний аналіз показує, що зростання доходу, норми прибутку та коефіцієнта поточної ліквідності має позитивний вплив на загальну рентабельність активів, у той час як збільшення операційних витрат, відношення боргу до власного капіталу та співвідношення капітальних витрат до доходу має негативні наслідки. Коефіцієнти визначають величину цих ефектів.

Далі опишемо економічну інтерпретацію отриманих коефіцієнтів для другої групи підприємств аграрного сектору (підприємства, які отримали прибуток у 2022 році від 0,1 до 100 тис. грн.). Збільшення темпів зростання доходів на 1% (X_1) відповідає зміні загальної рентабельності активів (Y) на коефіцієнт 2,82016. Зміна прибутку на 1% (X_2) призводить до зміни Y на коефіцієнт -0,93106. Аналогічно, інші змінні (X_4 , X_5 , X_6 , X_8 , X_9) мають коефіцієнти, що вказують на їх вплив на Y у заданому рівнянні.

Для третьої групи підприємств сільськогосподарської галузі (сільськогосподарські підприємства, які отримали прибуток у 2022 році понад 100 тис. грн) економічний зміст отриманих характеристик зв'язку показує наступне. Y , загальна рентабельність активів, залежить від різних факторів, представлених коефіцієнтами в рівнянні. Позитивний коефіцієнт для X_1 (темп зростання доходу) передбачає, що збільшення відсотка

загального доходу з часом позитивно впливає на загальну рентабельність активів. Це вказує на те, що компанії, які мають більш високий приріст доходу, як правило, мають кращу віддачу від своїх активів. X_2 , норма прибутку, також відіграє вирішальну роль. Позитивний коефіцієнт для X_2 означає, що вищий відсоток чистого прибутку по відношенню до загального доходу позитивно впливає на загальну рентабельність активів.

Це підкреслює важливість ефективного управління витратами та максимізації прибутку; X_4 , коефіцієнт операційних витрат, має від'ємне значення, тобто існує зворотній вплив, що виявляється в тому, що нижчий відсоток операційних витрат по відношенню до загального доходу позитивно впливає на загальну рентабельність активів. Це підкреслює важливість операційної ефективності та контролю над витратами для досягнення вищих прибутків. X_5 , відношення заборгованості до власного капіталу, має від'ємний коефіцієнт, який вказує на те, що нижча частка боргу відносно власного капіталу позитивно впливає на загальну рентабельність активів. Це підкреслює важливість підтримки збалансованої структури капіталу для зменшення фінансового ризику. X_6 , коефіцієнт поточної ліквідності з позитивним коефіцієнтом означає, що вищий відсоток поточних активів по відношенню до поточних зобов'язань позитивно впливає на загальну прибутковість активів. Це відображає позитивний вплив високої короткострокової ліквідності на загальні фінансові результати. X_8 , оборотність активів, має позитивний коефіцієнт, підкреслюючи, що вищий відсоток загального доходу по відношенню до середніх загальних активів позитивно впливає на загальну рентабельність активів. Це свідчить про те, що ефективне використання активів має вирішальне значення для досягнення кращих прибутків. X_9 , відношення капітальних витрат до доходу, має позитивний коефіцієнт, який вказує на те, що вищий відсоток капітальних витрат по відношенню до загального доходу позитивно впливає на загальну рентабельність активів. Це підкреслює важливість стратегічних інвестицій в активи для довгострокової прибутковості. Таким чином, рівняння регресії

надає кількісну основу для розуміння взаємодії різних фінансових показників та їх впливу на загальну прибутковість активів, пропонуючи цінну інформацію для оцінки та оптимізації фінансової діяльності сільськогосподарського підприємства.

Економічний зміст рівнянь (3-4) дозволяє сформулювати рекомендації відносно того, що сільськогосподарським підприємствам другої та третьої груп необхідно орієнтуватися на зростання сукупних оборотних активів та збільшення частки залучених джерел фінансування. Побудовані рівняння і виявлені взаємозв'язки можуть бути використані для формування управлінських стратегій й обґрунтування управлінського інструментарію щодо економічного розвитку сільськогосподарського підприємства. Прогноз потенційного зниження рівня рентабельності через певну суму операційних витрат дозволяє реалізувати управлінські рішення щодо мінімізації втрат доходу на одиницю ресурсів, оптимізації структури ресурсів та створення резервного фонду, якщо це необхідно.

Результати проведеного аналізу дозволяють врахувати негативні тенденції в динаміці ефективності використання ресурсів в аграрному секторі досліджуваної групи підприємств. Тоді зусилля можна спрямувати на пом'якшення цих тенденцій, одночасно розвиваючи та посилюючи тенденції, які сприяють підвищенню ефективності використання ресурсів, зростанню, фінансовому зміцненню, підвищенню конкурентоспроможності та загальному розвитку сільськогосподарського підприємства.

Проведений кореляційно-регресійний аналіз і запропоновані рівняння зв'язку сприяють прогнозуванню змін у середньо- та довгостроковій перспективі. Це, у свою чергу, сприяє розробці системи стратегічних альтернатив та фундаментальних стратегій економічного розвитку сільськогосподарських підприємств, узгоджуючи їх із сучасними умовами.

При розробці ефективної системи управління економічним розвитком підприємств в аграрному секторі визначено фундаментальні критерії та параметри, що характеризують конкретний етап розвитку. Серед ключових

критеріїв, широко досліджених у роботі, визначено ступінь ефективності використання поточних ресурсів, який можна виразити через величину грошових надходжень на одного середньооблікового працівника. При формуванні прогнозів для досліджуваних підприємств аграрного сектору за орієнтир для кожної групи брали середній рівень групи з вищим рівнем розвитку. На основі кореляційно-регресійної моделі розраховано кількісні параметри факторних ознак, необхідні для досягнення запланованого рівня рентабельності. Отримані результати дозволяють оцінити необхідні дії з точки зору глибини, характеру та інтегрованості в межах визначеної стратегії розвитку аграрного сектору України. Врахування часового чинника має особливе значення при виборі стратегії розвитку, що характеризується життєвим циклом кожного окремого підприємства аграрного сектору. Даний підхід демонструє методологію формування системи управління економічним розвитком сільськогосподарського підприємства. Так, при капіталомісткому довгостроковому розвитку значні обсяги ресурсів витрачаються на реалізацію довгострокових програм розвитку, характерних для інноваційних проектів.

В таблиці 2.23 наведено характерні особливості економічного розвитку сільськогосподарських підприємств на основі аналізу визначених показників.

Таблиця 2.23

Характерні особливості економічного розвитку сільськогосподарських підприємств на основі аналізу відібраних показників

Характеристики	Низьке економічне зростання	Помірне економічне зростання	Високе економічне зростання
1	2	3	4
Загальний рівень прибутковості	Низький	Помірний	Високий
Темп зростання доходу	Повільний	Стабільний	Швидкий
Маржа прибутку	Низька	Середня	Висока
Маржа грошового потоку	Низька	Адекватна	Висока
Коефіцієнт операційних витрат	Високий	Помірний	Низький
Коефіцієнт відношення боргу до власного капіталу	Високий	Помірний	Низький

Продовження таблиці 2.23			
1	2	3	4
Коефіцієнт поточної ліквідності	Низький	Середній	Високий
Оборотність запасів	Повільна	Середня	Швидка
Оборот активів	Низький	Помірний	Високий
Відношення капітальних витрат до доходу	Високий	Помірний	Низький
Коефіцієнт платоспроможності	Низький	Помірний	Високий

Джерело: власна розробка автора

Проте необхідно зазначити, що таблиця 2.23 містить основу для розуміння того, як різні економічні сценарії можуть впливати на фінансові характеристики сільськогосподарських підприємств.

В таблиці 2.24 окреслено особливості сільськогосподарських підприємств за різних сценаріїв економічного розвитку.

Таблиця 2.24

**Особливості фінансово-економічної діяльності
сільськогосподарських підприємств за різних сценаріїв економічного
розвитку**

Характеристики	Сценарій 1: Економічне зростання	Сценарій 2: Економічна стабільність	Сценарій 3: Економічний спад
1	2	3	4
Інвестиції та розширення	Високий рівень інвестицій та проектів розширення. Збільшення впровадження сучасних технологій.	Помірні інвестиції, зосереджені на підтримці існуючих операцій. Обмежені плани розширення.	Обмежені інвестиції, заходи щодо скорочення витрат. Скорочення проектів розширення.
Продуктивність і ефективність	Акцент на високу продуктивність і ефективність. Впровадження передового досвіду ведення сільського господарства.	Стабільний рівень продуктивності з акцентом на підтримку ефективності.	Намагання підтримувати базову продуктивність, потенційне зниження через обмеження ресурсів.
Фінансова стабільність	Сильний фінансовий стан, регулярне надходження грошових коштів. Доступ до кредитів для розвитку та зростання.	Відносно стабільне матеріальне становище. Достатній запас готівки.	Фінансові труднощі, можливі боргові проблеми. Боротьба за покриття операційних витрат.

Продовження таблиці 2.24			
1	2	3	4
Впровадження технологій	Широке впровадження передових сільськогосподарських технологій. Інтеграція методів точного землеробства.	Постійне використання існуючих технологій, обмежені інвестиції в нові інновації.	Мінімальні інвестиції в технології, опора на традиційні методи ведення господарства.
Орієнтація на ринок	Диверсифікація продуктів і ринків. Активно шукає нові ринкові можливості.	Зосередженість на збереженні існуючих ринків. Обмежене вивчення нових ринків. Боротьба за конкуренцію на існуючих ринках.	Скорочення ринку може призвести до зниження прибутковості.
Робоча сила	Кваліфікована робоча сила з постійними програмами навчання. Залучення талантів через конкурентну оплату праці.	Стабільна робоча сила з мінімальною плинністю. Обмежені інвестиції в навчальні програми.	Скорочення робочої сили, обмежений набір. Можливе зниження або заморожування зарплати.
Практики сталого розвитку	Акцент на методах сталого ведення сільського господарства. Реалізація екологічно чистих ініціатив.	Помірне впровадження практик сталого розвитку. Деякі екологічні міркування.	Обмежена увага до сталого розвитку, пріоритет скорочення витрат над екологічно чистими практиками.
Державна підтримка	Отримання державних стимулів і субсидій для розвитку сільського господарства.	Помірна державна підтримка, стабільна політика.	Зменшення державної підтримки, потенційне скорочення субсидій. Невизначеність політики, що впливає на діяльність.

Джерело: адаптовано автором

Проаналізуємо фактори, що впливають на ефективність і стійкість досліджуваних сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області. Важливо відзначити, що ефективність стосується здатності сільськогосподарського підприємства управляти ресурсами та використовувати їх, тоді як стійкість пов'язана зі здатністю

сільськогосподарського підприємства конкурувати та адаптуватися. Нижче буде проаналізовано, які фактори сприяють тому, що сільськогосподарське підприємство є ефективним. Модель регресії пояснює залежну змінну, а саме ефективність E (Y) і незалежні змінні, а саме коефіцієнт ефективності використання капіталу (CAR), прострочена кредиторська (дебіторська) заборгованість (NPL), рентабельність активів (ROA), операційні витрати до операційного доходу ($OCOI$), співвідношення кредитів і власного капіталу (LDR), загальний власний капітал (TE) і загальні активи (TA).

Результатами дослідження опрацьовано наступну регресійну модель і проведено її аналіз.

$$Y_{it} = a_{it} + CAR \cdot x_{1it} + NPL \cdot x_{2it} + ROA \cdot x_{3it} + OCOI \cdot x_{4it} + LDR \cdot x_{5it} + TE \cdot x_{6it} + TA \cdot x_{7it} + e_{it}$$

Де Y_{it} = Ефективність; a_{it} = Константа; x_{nit} = Коефіцієнт регресії;

e = помилка

Залежною змінною є ефективність E (Y), яка отримана за допомогою підходу аналізу охоплення даних. Тим часом незалежні змінні складаються з: коефіцієнту ефективності використання капіталу (CAR), який відображає, скільки прибутку заробляє підприємство на гривню сукупного капіталу, вкладеного в його активи. Прострочена кредиторська (дебіторська) заборгованість (NPL), яка відображає проблемні кредити. Вона вимірюється відношенням загальної суми проблемних кредитів до загальної суми кредитів. Рентабельність активів (ROA) визначається співвідношенням загального прибутку до загальної суми активів. Цей коефіцієнт свідчить про прибутковість сільськогосподарського підприємства. Операційні витрати до операційного доходу ($OCOI$) розраховуються шляхом ділення загальних операційних витрат на загальний операційний дохід підприємства. Це відображає економічну ефективність використання. Співвідношення кредитів до власного капіталу (LDR) є приблизним показником рівня розширення позик і ліквідності підприємства. Співвідношення можна отримати шляхом поділу загальної суми кредитів на загальну суму власного капіталу.

Загальний капітал відобразимо за допомогою натурального логарифма загального капіталу, а загальні активи – за допомогою натурального логарифма загальних активів. Використання регресійного аналізу із узагальненим методом найменших квадратів дозволило отримати наступні значення показників (таблиця 2.25).

Таблиця 2.25

Результати регресії між змінними характеристик фінансово-господарської діяльності сільськогосподарського підприємства та його ефективністю

Змінна	Коефіцієнт	Ймовірність
C	0,088676	0,830811
CAR	-0,24088	0,130611
NPL	-0,90581	0,169911
ROA	0,137413	0,882511
ROE	0,161659	0,202511
OCOI	-0,12537	0,011811
LDR	0,101799	0,014611
LOG(TE)	0,044542	0,253711
LOG(TA)	-0,002524	0,903211
R-квадрат	0,964955	
Скоригований R-квадрат	0,951162	

Джерело: розрахунки автора

На підставі наведених вище результатів можна стверджувати, що:

1) якщо всі коефіцієнти незалежної змінної дорівнюють нулю (0), то залежна змінна дорівнює 0,088676, допускаючи припущення за інших рівних умов.

2) є лише 2 змінні, які суттєво впливають на ефективність, а саме змінна OCOI та змінна LDR, а інші змінні не мають істотного впливу на змінну ефективності.

3) кожна зміна незалежної змінної (OCOI) на 1 одиницю призведе до зменшення залежної змінної на -0,12537 одиниці при інших рівних умовах. Кожна зміна незалежної змінної (LDR) на 1 одиницю збільшить залежну змінну на 0,101799 одиниць, при інших рівних умовах.

Загалом, залежна змінна може бути пояснена одночасно незалежними змінними на 96%, а решта 5% пояснюється іншими змінними поза моделлю.

$$Y = 0,088676 - 0,24088CAR - 0,90581NPL + 0,137413ROA + 0,161659ROE - 0,12537OCOI^{***} + 0,101799LDR^{***} + 0,044542TE - 0,002524TA$$

Примітка: *** при рівні статистичної значущості 1%.

Модель чітко показує зв'язок між незалежними та залежними змінними, що в цілому вказує на відповідність зроблених припущень, що стосуються економічного розвитку сільськогосподарських підприємств. CAR повинен мати позитивний зв'язок з ефективністю, де, чим вища рентабельність капіталу, тим більше CAR підвищить ефективність. У наведеному вище рівнянні можна побачити негативний зв'язок, який у цьому випадку вказує, що CAR у досліджуваних сільськогосподарських підприємствах вже високий, тому з високим CAR, оскільки капітальні витрати вищі, ніж кредитні ресурси, це стає тягарем для досягнення ефективності (Y). Іншими словами, сільськогосподарські підприємства можуть використовувати власні активи для оптимізації та досягнення кращої ефективності.

Вищий рівень NPL знизить рівень ефективності фінансово-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, на що вказує негативний знак при коефіцієнті в рівнянні моделі. З високим рівнем проблемних кредитів зросли операційні витрати. Крім того, з високим рівнем проблемних кредитів потенціал сільськогосподарських підприємств для розширення діяльності буде обмежений, навіть якщо кредит є основним активом, який генерує прибуткові активи. Сільськогосподарські підприємства мають бути обережним з проблемами NPL, тому що високий рівень NPL свідчить про неспроможність сільськогосподарських підприємств щодо ефективності управління кредитами.

Коефіцієнт прибутковості має позитивний знак на змінних ROA та ROE. Це означає, що збільшення ROA та ROE призведе до підвищення ефективності сільськогосподарського підприємства. Ефективність фінансово-

господарської діяльності може підвищити рентабельність підприємства. Зі збільшенням рентабельності підприємство зможе розширити різноманітні види діяльності, як основну діяльність, так і збільшити інші види діяльності, які принесуть дохід. Удосконалення в управлінні активами та пасивами підприємства, яке покращить управління та збільшить дохід за рахунок більш ефективного використання ресурсів, може підвищити рівень ефективності фінансово-господарської діяльності сільськогосподарського підприємства.

ОСОІ має негативний знак коефіцієнта, що вказує на те, що високий ОСОІ призведе до зниження ефективності фінансово-господарської діяльності сільськогосподарського підприємства. Аграрні підприємства можуть підвищити ефективність шляхом зниження витрат і збільшення прибутку. Діяльність, яка зменшить витрати, повинна бути здійснена та впроваджена якнайшвидше, а діяльність, яка збільшить дохід, також повинна бути здійснена якнайшвидше, щоб сільськогосподарські підприємства мали високу ефективність і хорошу конкурентоспроможність.

Коефіцієнт загального власного капіталу (TE) має знак позитивного коефіцієнта, який відрізняється від загальних активів (ТА), це може означати, що власний капітал у сільськогосподарських підприємств все ще занадто малий, щоб його включити. На відміну від загальних активів, де ТА має негативний знак. Загальні активи можуть бути показником розміру підприємства, чим більші загальні активи, тим більше вони впливатимуть на прибутковість сільськогосподарського підприємства. Хоча необхідно враховувати ефективність загальних активів, де знак коефіцієнта є від'ємним, це показує, що сільськогосподарські підприємства повинні мати можливість оптимізувати свої активи, щоб їх дохід збільшувався. Від'ємний знак вказує на те, що наразі активи, що належать сільськогосподарським підприємствам, повинні мати можливість підвищити ефективність, але натомість фактично зменшують ефективність.

Іншими словами, досліджувані сільськогосподарські підприємства Дніпропетровської області не змогли скористатися перевагами економії на

масштабі, коли активи зростають, сукупність операційних витрат зменшується, що в кінцевому підсумку підвищить ефективність. За показниками діяльності і результатами моделювання по аналізованих сільськогосподарських підприємствах вищезазначеної гіпотези не було доведено.

За результатами проведеного аналізу та моделювання можна зробити наступні висновки:

1. Показники ефективності сільськогосподарських підприємств демонструють позитивну динаміку, хоча в умовах досить гострої конкуренції.

2. Покращення кількох запроваджених коефіцієнтів сприятиме підвищенню ефективності, якої здатні досягти досліджувані сільськогосподарські підприємства (зокрема, два фактори, які забезпечують значний вплив на результуюче рівняння моделі, а саме LDR і OCOI). Окрім того, важливо враховувати напрям зміни коефіцієнтів при факторах, таких, що відображають CAR і TA і мати на увазі, що сільськогосподарські підприємства потребують збільшення власного капіталу.

На основі отриманих результатів можемо зробити кілька пропозицій і рекомендацій для досліджуваних суб'єктів економічної діяльності, зокрема:

1. Менеджменту сільськогосподарських підприємств пропонується враховувати низку внутрішніх факторів, які можуть покращити ефективність фінансово-господарської діяльності, включаючи LDR та OCOI, які, як доведено, можуть впливати на ефективність. Збільшення LDR і зменшення OCOI, доводить, що подібні дії здатні підвищити ефективність сільськогосподарського підприємства.

2. Для менеджменту підприємств рекомендується формувати політику, яка сприяла б підтримці діяльності сільськогосподарських підприємств України. Окремі рекомендації, пов'язані з результатами цього дослідження, доводять, що управлінські дії мають передбачати розширення кредитування, беручи до уваги рівень стягнення заборгованості відповідно до значного

позитивного зв'язку між LDR та ефективністю та негативного зв'язку між NPL та ефективністю.

У динамічному економічному середовищі сільськогосподарські підприємства стикаються з необхідністю приймати обґрунтовані рішення щодо траєкторій свого розвитку. Це вимагає комплексної оцінки потенційних стратегій у порівнянні з очікуваними темпами зростання. Щоб задовольнити цю потребу, можемо запропонувати матрицю, яка дозволяє надати оцінку трьом рівням очікуваного зростання (низький, помірний і високий) – у поєднанні з конкретними стратегіями, спрямованими на покращення економічних перспектив діяльності.

Матриця включає чотири стратегічні виміри, що відображають ключові аспекти розвитку сільського господарства: розширення придатних для обробітки земель, впровадження нових культур, модернізація обладнання та технологій, а також диверсифікація в агробізнес з продуктами з доданою вартістю. Кожен вимір оцінюється за шкалою від негативного до позитивного, що означає ступінь узгодженості з відповідним рівнем зростання.

Рівні очікуваних темпів зростання	Стратегічні напрями економічного розвитку			
	Розширення оброблюваних земель	Впровадження нових культур, диверсифікація сівозмін	Модернізація обладнання та технології	Диверсифікація в агробізнес (переробка, продукти з вищою доданою вартістю)
низький	+	+	-	-
помірний	+	++	+++	+++
високий	+	+++	+++	+++

Рис. 2.5 Матриця прийняття рішень щодо напрямів економічного розвитку сільськогосподарського підприємства в залежності від темпів його очікуваного зростання

Джерело: власна розробка автора

Запропонована матриця сприятиме систематичному аналізу потенціалу розвитку та сумісності між різними стратегіями й очікуваними темпами зростання. Слід зазначити, що розширення площі орних земель отримує позитивні оцінки на всіх рівнях зростання, що підкреслює його універсальну актуальність, але тут важливо врахувати показник рівня розораності, адже вітчизняне агропромислове виробництво відрізняється високим значенням даного показника, що в світі вважають негативним чинником. І навпаки, модернізація обладнання та технології демонструє різний вплив, із сильнішою позитивною кореляцією на вищих рівнях зростання. Впровадження нових культур і диверсифікація в агробізнесі демонструють поступове збільшення позитивних показників, що вказує на їхню важливість у стратегіях для формування сценаріїв середнього та високого зростання.

Представлена матриця прийняття рішень є цінним управлінським інструментом для сільськогосподарських підприємств, які прагнуть узгодити свої стратегії розвитку з очікуваними темпами зростання. Забезпечуючи структурований підхід до прийняття рішень, ця матриця допомагає у виборі стратегій, які оптимізують економічний потенціал сільськогосподарських підприємств. Передбачається, що матриця сприятиме сталому та розвитку сільськогосподарських підприємств у різноманітних економічних ландшафтах завдяки більш обґрунтованому прийняттю управлінських рішень.

Менеджмент сільськогосподарських підприємств стикається з новими проблемами через глобальне середовище, яке постійно змінюється і є джерелом ризику та невизначеності, і в якому минулого досвіду недостатньо, щоб оцінити ймовірність майбутніх негативних подій. На рис. 2.6 показана послідовність формування концепції економічного розвитку сільськогосподарських підприємств національної економіки.

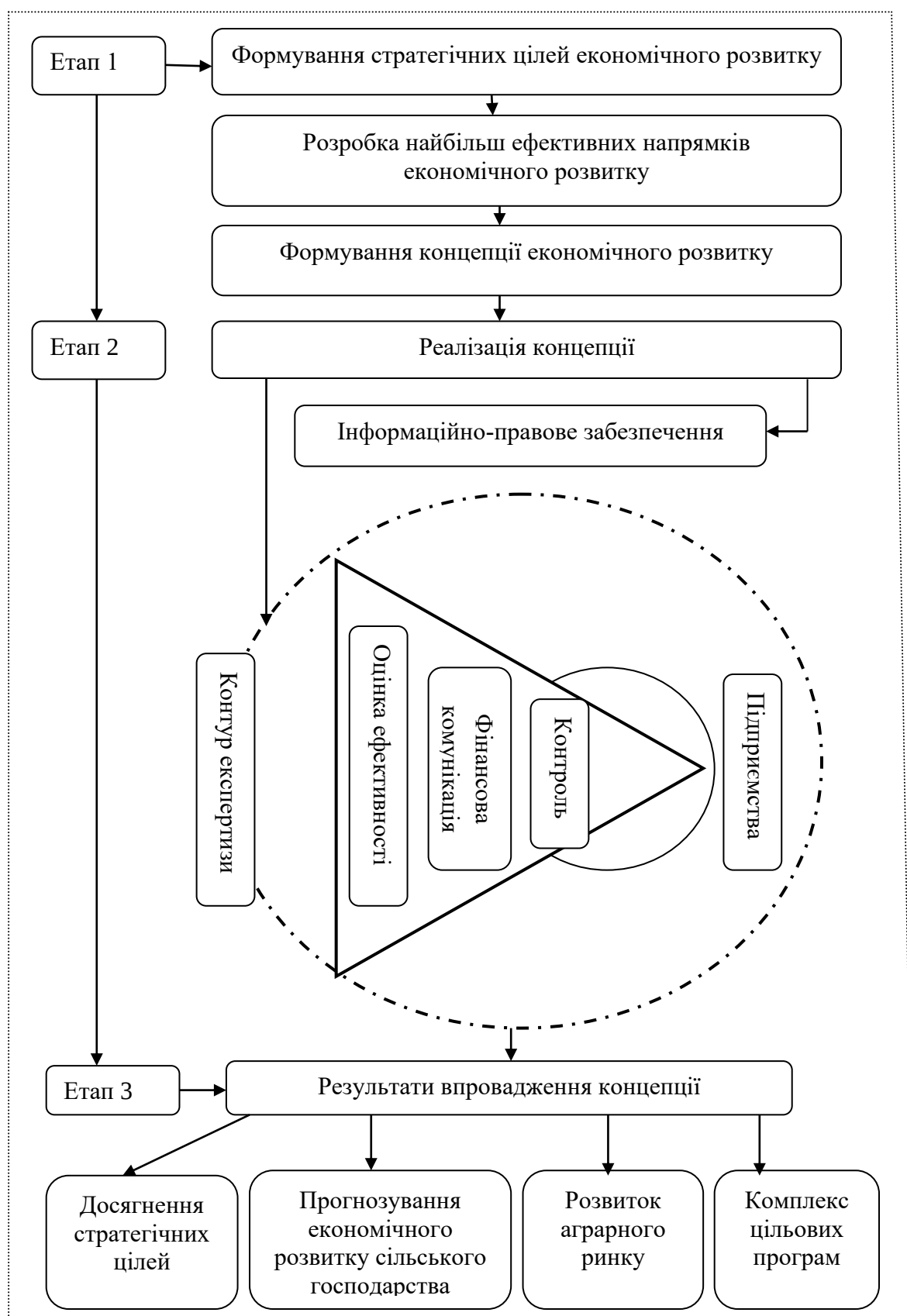

Рис. 2.6 Послідовність формування концепції економічного розвитку сільськогосподарських підприємств національної економіки

Джерело: власна розробка автора

Щодо ризику, сільськогосподарські товаровиробники наражаються на виробничий ризик переважно через кліматичні умови, ринковий ризик, який впливає на ціни на сировину та продукцію, а також інституційний ризик через сільськогосподарські, екологічні та санітарні норми. Сільськогосподарські товаровиробники також можуть зіткнутися з невизначеністю через рідкісні події, які впливають, зокрема, на робочу силу, виробничий капітал і екстремальні кліматичні умови, які ускладнюють виробництво сільськогосподарської продукції та вимагають перегляду поточної практики виробництва. Щоб залишатися конкурентоспроможними, у сільськогосподарських товаровиробників немає іншого вибору, окрім як адаптувати та коригувати свою щоденну практику управління.

Багаторічна традиційна парадигма розвитку сільського господарства призвела до дисбалансу «економіка-ресурси-екологія». Підвищення ефективності та оптимізація розподілу ресурсів стали основними компонентами сталого сільськогосподарського розвитку. Крім того, система управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств має терміново стати більш стійкою до потрясінь від невідомих небезпек, щоб розсіяти та поглинути ці порушення. Однак зосередження виключно на ефективності шкодить сталому розвитку сільського господарства та не може впоратися зі складними змінами зовнішнього середовища. Подібним чином, надмірно вузький акцент на економічній стійкості сільського господарства призведе до надлишкових виробничих ресурсів і повільного економічного зростання.

Враховуючи, що суттєвого прориву сільськогосподарських технічних інновацій важко досягти в короткостроковій перспективі, очікуваним є те, що «синергія» економічної та екологічної ефективності зменшить тиск структурного уповільнення, вивільнить потенціал економічного зростання, сприятиме економічній стійкості та екологічній ефективності одночасно, сформує ендогенний механізм зростання взаємної вигоди та взаємовигідної співпраці та сприятиме динамічному зрушенню у економічного розвитку

сільського господарства. На рис. 2.7 подано круговий контур управління розвитком сільськогосподарських підприємств на основі ефекту синергії у контексті стабілізації національної економіки.

Рис. 2.7 Круговий контур управління розвитком сільськогосподарських підприємств на основі ефекту синергії у контексті стабілізації національної економіки

Джерело: власна розробка автора

Таким чином, за реалістичних умов обмеженості сільськогосподарських ресурсів і погіршення екологічного середовища, синергетичне поєднання економічної та екологічної ефективності є важливим для сприяння сталому розвитку сільського господарства, відродженню сільських районів і навіть гарантуванню національної продовольчої безпеки України.

Кругообіг інвестицій та інновацій нерозривно пов'язаний з економічним розвитком. Цей динамічний цикл передбачає безперервний обмін інвестиціями та інноваціями, що сприяє зростанню та прогресу в економіці. Коли кошти інвестуються в інноваційні підприємства, вони стимулюють економічну діяльність, створюючи ефект пульсації, що сприяє загальному розвитку економіки. Цей взаємопов'язаний процес не лише стимулює технологічний прогрес, але й створює можливості для працевлаштування, підвищує продуктивність і, зрештою, відіграє вирішальну роль у сталому економічному зростанні.

Сільськогосподарські інновації мають бути пріоритетом для досягнення сталого зростання продуктивності та вирішення глобальної продовольчої проблеми. Різноманітні зв'язки між різними стадіями інновацій та взаємодії між різними учасниками інноваційного процесу можуть призвести до отримання знань і взаємного обміну знаннями, що зміцнює інноваційний потенціал сільського господарства.

Висновки до розділу 2

1. Результати компаративного аналізу дозволили встановити, що сільське господарство є критично важливим сектором економіки ЄС та України, який забезпечує продовольчу безпеку, кормову базу та біоресурси, що допомагають підтримувати життєдіяльність суспільства. Аналіз аграрного сектору України та країн ЄС за період 2000 по 2022 рік виявив складні демографічні та економічні проблеми і дозволив констатувати наявні

тенденції. Вітчизняне сільське господарство виділяється найбільшою площею сільськогосподарських угідь (72,61% від загальної земельної площі), але демонструє відносно низький відсоток доданої вартості від у ВВП (11,66%). Україні необхідно зосередитися на стратегіях розвитку сільських територій, модернізації сільського господарства та вирішенні проблеми безробіття для забезпечення сталого майбутнього. Розуміння цих тенденцій є важливим як в Україні, так і в ЄС для прийняття обґрунтованих рішень, спрямованих на розвиток сільськогосподарських підприємств.

2. Удосконалено інструментарій та розроблене теоретико-методичне забезпечення прийняття управлінських рішень й обґрунтування стратегії економічного розвитку за допомогою дворівневої моделі прийняття рішень на основі інструментарію нечіткої логіки. Такий підхід дозволяє сільськогосподарським підприємствам обрати оптимальну стратегію розвитку при низьких витратах і в короткі терміни в умовах кризи. Виокремлення стратегій виживання та визначення їх впливу на сільськогосподарські підприємства розширює розуміння управління економічним розвитком в нестабільному середовищі. Інтегруючи невизначеність і неточність, притаманні процесам прийняття рішень в аграрному секторі, запропонований підхід до прийняття управлінських рішень й обґрунтування стратегії економічного розвитку підвищує здатність підприємств орієнтуватися в турбулентних економічних умовах.

3. Деталізація аналізу й оцінка поточних та потенційних викликів сприяли удосконаленню методичних підходів до оцінки та практичних рекомендації до розробки управлінського інструментарію розвитку інноваційного процесу в сільському господарстві та підвищення інноваційної активності сільськогосподарських підприємств, що сприятиме підвищенню темпів економічного зростання національної економіки. Надані обґрунтування побудовані на результатах функціонування інноваційної складової реального сектору, яка, в свою чергу, значною мірою залежить від достатності НДДКР (науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт)

та витрат на них або доступності позикових коштів, які можуть надати фінансово-кредитні установи. Такий комплексний аналіз дозволив виявити фактори, що сприятимуть створенню необхідних умов для сільськогосподарських підприємств, полегшать реалізацію заходів з підтримки їх економічного розвитку та виходу з передкризових ситуацій. Отримані результати підтверджують динамічний характер розвитку аграрного сектору, підкреслюючи важливість адаптивності та проактивних заходів.

4. Встановлено, що динамічність економічного середовища сільськогосподарських підприємств обумовлює прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо траєкторій їх розвитку. Для комплексної оцінки потенційних стратегій з урахуванням очікуваних темпів зростання запропоновано матрицю оцінювання рівнів зростання (низький, помірний і високий), що сприятиме систематичному аналізу потенціалу розвитку та сумісності між різними стратегіями й очікуваними показниками зростання. Матриця прийняття рішень являє собою цінний управлінський інструмент для сільськогосподарських підприємств, адже структурований підхід до прийняття рішень сприятиме вибору стратегій розвитку, які орієнтовані на оптимізацію економічного потенціалу сільськогосподарських підприємств.

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

3.1. Функціональна система управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств

Потужна аграрна економіка сприяє соціально-економічному прогресу завдяки підвищенню продуктивності, зайнятості та доходів. Сільськогосподарське виробництво є основним рушієм розвитку більшості сільських територій. В Україні та світі зростає попит на основні продукти харчування, сільськогосподарську сировину і перероблені продукти харчування. Щоб задовольняти зростаючі потреби, необхідно модернізувати сільськогосподарську галузь. Сталий економічний розвиток обумовлює соціальний прогрес через створення робочих місць і доходів, а також інтеграцію й залучення бідних верств населення, молоді та безробітних. Ринки потребують державної підтримки та регулювання. Економіка організована локально й регіонально та поєднує ланцюги доданої вартості, оскільки точкою відліку для всієї економічної діяльності є продукти та ринки, на яких вони продаються. Ланцюги доданої вартості є системами, в яких економічні суб'єкти співпрацюють для виробництва продукції, що користується попитом та обслуговування ринків. Доступ до ринку для економічно слабких мікропідприємств здійснюється через їх інтеграцію в ланцюги доданої вартості.

Стрімкий технологічний розвиток протягом останніх кількох років радикально змінив робоче середовище в сільськогосподарському секторі. Сільське господарство вступило в нову еру, в якій ключем до успіху є доступ до своєчасної інформації та прийняття продуманих рішень. Сучасний і кваліфікований керівник сільськогосподарського підприємства має вибирати між різними варіантами виробництва з використанням останніх досягнень у галузі досліджень і технологій. Функціональна система управління

економічним розвитком сільськогосподарських підприємств, як правило, включає різні взаємопов'язані компоненти та процеси (таблиця 3.1)

Таблиця 3.1

Складові функціональної системи управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств

Функція	Опис функції
Стратегічне планування	Розробка довгострокових цілей і завдань сільськогосподарського підприємства. Визначення стратегій для досягнення сталого економічного зростання.
Фінансовий менеджмент	Моніторинг та управління фінансовими ресурсами, включаючи бюджетування, бухгалтерський облік та фінансовий аналіз. Забезпечення економічної ефективності та прибутковості.
Операційний менеджмент	Контроль поточних операцій, включаючи вирощування сільськогосподарських культур, управління тваринництвом та використання техніки. Оптимізація процесів для підвищення ефективності.
Аналіз ринку	Проведення досліджень ринкових тенденцій, попиту та конкуренції. Визначення можливостей та загроз на сільськогосподарському ринку.
Управління ланцюгами поставок	Оптимізація ланцюгів поставок для закупівлі ресурсів, виробничих процесів та дистрибуції сільськогосподарської продукції. Забезпечення своєчасної та економічно ефективної логістики.
Інтеграція технологій	Впровадження сучасних сільськогосподарських технологій, такі як точне землеробство, пристрої Інтернету речей та аналітика даних, для підвищення продуктивності та ефективності.
Управління людськими ресурсами	Набір, навчання та управління кваліфікованим персоналом. Створення сприятливого робочого середовища для забезпечення вмотивованої та продуктивної робочої сили.
Управління ризиками	Визначення та зменшення потенційних ризиків, такі як погодні умови, ринкові коливання та спалахи хвороб. Розробка планів на випадок надзвичайних ситуацій, щоб мінімізувати збої в роботі.
Практики сталого розвитку	Впровадження сталих та екологічно безпечних практик в сільськогосподарську діяльність. Забезпечення відповідності нормативним актам і сертифікатам, пов'язаним зі сталим веденням сільського господарства.
Взаємодія з державними установами	Вивчення змін політики, нормативних актів та субсидій, що впливають на аграрний сектор.
Дослідження та розвиток	Інвестиції в дослідження для вивчення інноваційних методів ведення сільського господарства, сортів сільськогосподарських культур та методів селекції. Знаходження в авангарді досягнень в аграрній науці.
Забезпечення якості	Встановлення та підтримка стандартів якості сільськогосподарської продукції. Впровадження заходів контролю якості протягом усього виробничого процесу.
Взаємодія з громадою	Розвиток позитивних практик й відносин з місцевими громадами. Участь у проектах та ініціативах з розвитку громад. Сприяння соціальній відповідальності та сталому розвитку в громаді.

Джерело: адаптовано автором

Таблиця 3.1 містить складові й характеристики ключових функцій в управлінні економічним розвитком сільськогосподарських підприємств.

З метою покращення іміджу компанії, досягнення цільових показників прибутку або впливу на фінансовий стан підприємства реалізуються заходи управління прибутком. Практика управління прибутком може впливати на стійкість зростання компанії і може зашкодити інтересам стейкхолдерів. Одним із факторів, який може вплинути на управління прибутком є рівень боргового навантаження компанії. Леверидж може стимулювати менеджмент до маніпулювання прибутком, щоб задовольнити інтереси компанії та зобов'язання з виплати боргу.

Компанії, які переживають період зростання, можуть бути більш схильними до управління прибутком, щоб створити позитивне враження на стейкхолдерів, особливо інвесторів та аналітиків. На додаток до вищезазначених факторів, розмір компанії також може виступати проміжною змінною, яка опосередковує вплив фінансового важеля, належного корпоративного управління та зростання компанії і її прибутку. Розмір компанії може відбивати операційну складність, організаційну структуру та рівень внутрішнього контролю, що може впливати на схильність компанії до участі в управлінні прибутком. Завдяки цьому дослідницькому підходу, це дає змогу з'ясувати, як зазначені фактори взаємодіють один з одним і як вони впливають на практику управління прибутками. Подальші розрахунки сприятимуть розуміння внутрішньої динаміки підприємств, а також може надавати інформацію регуляторам, інвесторам та бізнес-практикам в управлінні ризиками, пов'язаними з управлінням прибутком.

Для моделювання врахуємо наступні змінні та умови:

1. Вплив змінної фінансового важеля (X_1) на розмір підприємства (Z).
2. Вплив змінної стабільного управління економічним розвитком, що виражається через коефіцієнт рентабельності активів (X_2) на розмір компанії (Z).
3. Вплив змінної зростання компанії (X_3) на розмір компанії (Z).

4. Вплив фінансового важеля (X_1) на управління прибутком (Y).
5. Вплив ефективного управління економічним розвитком, що виражається через коефіцієнт рентабельності активів (X_2) на управління прибутком, що виражається через коефіцієнт прибутковості підприємства (Y).
6. Вплив зростання компанії (X_3) на управління прибутком (Y)
7. Вплив розміру компанії (Z) на управління прибутком (Y).
8. Прямий вплив фінансового важеля (X_1) на управління прибутком (Y) через розмір компанії (Z) як проміжну змінну.
9. Прямий вплив ефективного управління економічним розвитком (X_1) на управління прибутком (Y) через розмір компанії (Z) як проміжну змінну.
10. Прямий вплив між зростанням компанії (X_3) на управління прибутком (Y) через розмір компанії (Z) як проміжну змінну.

Лeverидж у фінансовому контексті означає використання різних інструментів або позикового капіталу для збільшення потенційного прибутку або доходу від інвестиції чи операції. Іншими словами, лeverидж дозволяє особі або компанії використовувати невелику кількість власного капіталу або коштів і об'єднати його з великою кількістю позикових коштів, щоб збільшити загальний розмір інвестицій. Існує кілька форм лeverиджу, включаючи фінансовий лeverидж, операційний лeverидж, торговий лeverидж. Хоча лeverидж може збільшити потенційний прибуток, проте він також може збільшити ризик втрат. Якщо інвестиції або торгівля йдуть не так, як очікувалося, лeverидж може призвести до більших втрат, ніж якщо використовувати лише власний капітал. Тому для приватних осіб і компаній важливо, використовувати лeverидж з обережністю та розуміти ризики перед тим, як приймати фінансові рішення.

Основна мета належного управління економічним розвитком (GCG) - є створення довгострокової цінності для власників та всіх залучених сторін, включаючи працівників, клієнтів, постачальників та широкої громадськості. Деякі загальні принципи належного управління економічним розвитком

(GCG) включають прозорість, підзвітність, інтереси власників. Належне управління економічним розвитком (GCG) підкреслює важливість залучення та захист інтересів власників, а також надання їм справедливих і рівних прав. Впровадження принципів належного управління економічним розвитком (GCG), як очікується, допоможе запобігти несприятливій поведінці, покращити результати діяльності компанії та зміцнити довіру з боку власників і громадськості до в цілому.

Існують керівні принципи та настанови з належного управління економічним розвитком (GCG), щоб допомогти компаніям впроваджувати ці найкращі практики. Зростання компанії означає збільшення масштабу, обороту, активів та/або прибутку компанії з плином часу. Це зростання можна виміряти за допомогою різних показників, залежно від цілей та фокусу компанії. Зростання компанії може бути досягнуте за допомогою кількох стратегій та факторів, серед яких збільшення продажів і доходів, географічне розширення, диверсифікація продуктів або послуг, інновації, стратегічні партнерства, операційна ефективність, розвиток людських ресурсів. Важливо зазначити, що зростанням компанії має відбуватися з мінімізацією ризиків та забезпечити довгострокову стійкість. План зростання повинен відповідати з баченням та місією компанії, а також враховувати ринкові умови, конкуренцію та економічні зміни.

Сукупність заходів з управління прибутком може включати зміну облікової політики, затримку визнання доходів або витрат, або використання методів обліку, які можуть тимчасово збільшити або зменшити чистий прибуток. Існує два основних типи управління прибутком, а саме позитивне управління прибутком (згладжування прибутку) та неефективне управління прибутком. Хоча не всі методи управління прибутком вважаються законними, деякі дії можуть створити хибне враження про фінансовий стан компанії та завдати шкоди власникам та іншим особам, які покладаються на точну фінансову інформацію. Деякі компанії можуть мати вагомі причини для коригування своїх фінансових звітів при зміні економічних умов або

реструктуризації бізнесу. Однак прозорість і відкритість є ключовими для побудови та збереження довіри користувачів звітності.

Розмір компанії можна виміряти різними способами і різні фактори можуть бути основою для визначення розміру компанії. Деякі загальні критерії використовуються для вимірювання розміру компанії, а саме дохід (виручка, кількість працівників, загальні активи, вартість продукції або вартість вироблених товарів та послуг), ринкова капіталізація (вартість підприємства), кількість філій та відділень. Важливо пам'ятати, що розмір компанії не завжди відображає складність або успішність бізнесу. Менша або середня компанія може залишатися дуже успішною у своєму бізнесі, в той час як велика компанія може зіткнутися з викликами або мати внутрішні проблеми. Тому врахування різних показників та міркувань є більш цілісним підходом до оцінки розміру та фінансового стану компанії.

В дослідженні будемо використовувати кількісний підхід для вимірювання та аналізу взаємозв'язків між змінними. Період проведення дослідження – 2019-2023 року. Генеральна сукупність: сільськогосподарські підприємства Дніпровського, Магдалинівського та Новомосковського районів, що становило 106 підприємств, які є об'єктом дослідження. Вибірка складає 106 сільськогосподарських підприємств помножена на 5 (п'ять), оскільки період дослідження становить 5 років. Таким чином, загальна кількість склала 530 вибірок підприємств за період 2019-2023 рр.

Незалежними змінними цього дослідження є леверидж, ефективне управління та зростання компанії, а проміжними змінними - розмір компанії та залежна змінна - управління прибутком (що виражається через коефіцієнт прибутковості підприємства). Дані для цього дослідження були отримані з фінансової звітності досліджуваних сільськогосподарських підприємств. Модель аналізу в цьому дослідженні - це регресійний аналіз для вивчення впливу незалежних змінних на проміжні змінні та залежні змінні, а також медіація для оцінки того, якою мірою розмір компанії опосередковує взаємозв'язок між незалежними та залежними змінними.

Рівняння регресії розраховано таким чином:

$$Y = -2.659 + 0.770(X1) - 0.712(X2) + 0.279(X3) - 0.798(Z) + e$$

1. Рівняння регресії показує, що константа дорівнює -2,659: це означає, що якщо леверидж (X1), ефективність управління розвитком (X2), темпи зростання компанії (X3) та розмір компанії ігноруються або оцінюються як (0), то управління прибутком (оцінюється через коефіцієнт прибутковості підприємства у відсотках) (Y) дорівнює -2,659.

2. Коефіцієнт регресії змінної леверидж (X1) становить 0,770: якщо леверидж (X1) збільшити на одиницю за умови належного управління економічним розвитком (X2), зростання компанії (X3) та розмір компанії (Z) ігноруються або оцінюються (0), тоді управління прибутком (оцінюється через коефіцієнт прибутковості підприємства у відсотках) (Y) дорівнює 0,770.

3. Коефіцієнт регресії змінної "Ефективне управління економічним розвитком" (X2) дорівнює -0,712: якщо показник ефективного управління економічним розвитком (X2) збільшується на одну одиницю за умови, що леверидж (X1), зростання компанії (X3) та розмір компанії (Z) ігноруються або оцінюються (0), то управління прибутком (оцінюється через коефіцієнт прибутковості підприємства у відсотках) (Y) оцінюється на рівні -0.712.

4. Коефіцієнт регресії змінної зростання компанії (X3) дорівнює 0,279: якщо зростання компанії (X3) збільшується на одиницю за умови, що леверидж (X1), Ефективне управління економічним розвитком (X2) та Розмір компанії (Z) ігноруються або оцінюються (0), то управління прибутком (оцінюється через коефіцієнт прибутковості підприємства у відсотках) (Y) оцінюється на рівні 0,279.

5. Коефіцієнт регресії для змінної «Розмір компанії» (Z) становить 0,798: якщо розмір компанії (Z) збільшується на одну одиницю за умови, що леверидж (X1), Ефективне управління економічним розвитком (X2) та Зростання компанії (X3) ігноруються або оцінюються (0), то управління

прибутком (оцінюється через коефіцієнт прибутковості підприємства у відсотках) (Y) оцінюється на рівні 0,798.

Шляхом проведення статистичної перевірки гіпотез можна вирішити, чи гіпотези можуть бути прийняті або відхилені. Тест t призначений для перевірки статистичної значущості впливу незалежних і залежних змінних. У цьому тесті є 2 способи порівняння. Якщо статистична значущість є нижчою від 0,05 або значення $t_{\text{count}} > t_{\text{табличного}}$, то існує вплив між змінними X і Y. Якщо статистична значущість перевищує 0,05 або значення $t_{\text{count}} < t_{\text{табличного}}$, тоді немає впливу між змінними X і Y. Результати обробки аналізованих даних представлені в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

t-тест до рівняння множинного лінійного регресійного аналізу

Коефіцієнти	t	Статистична значущість
(Constant)	95,270	0,000
Лeverидж (X1)	-5,373	0,001
Ефективне управління економічним розвитком (X2)	3,695	0,001
Зростання компанії (X3)	-1,921	0,056
Залежна змінна: розмір підприємства (Z)		

Джерело: розрахунки автора

На основі обробки за допомогою MS Excel результатів тестування, отримано t-критерій для:

1. Змінна плече важеля (X1) -5,373 є меншою за $t_{\text{табл.}}$ 1,96832; використовуючи межу статистичної значущості 0,05 зі значенням статистичної значущості 0,001.

2. Змінна ефективне управління економічним розвитком (X2) 3,695 є більшою за t-критерій 1,96832; використовуючи межу статистичної значущості 0,05 зі значенням статистичної значущості 0,001.

3. Змінна зростання компанії (X3) -1,921 є меншою ніж t-критерій 1,96832; використовуючи межу статистичної значущості 0,05 зі значенням статистичної значущості 0,056.

Таким чином, результати аналізу показують, що: кредитне плече впливає на розмір компанії із статистичною значущістю від 0,000. Належне управління економічним розвитком суттєво впливає на розмір підприємства (статистична значущість 0,001). Зростання підприємства не має впливу на розмір компанії зі статистичною значущістю 0,056. Кредитне плече частково впливає на управління прибутком зі статистичною значущістю 0,001. Належне управління економічним розвитком частково впливає на управління прибутком зі статистичною значущістю 0,001. Зростання компанії не впливає на управління прибутком зі статистичною значущістю 0,000. Розмір компанії не впливає на управління прибутком зі статистичною значущістю 0,001. Немає прямого впливу між кредитним плечем на управління прибутком через розмір компанії як інтервенційна змінна. Є прямий вплив між ефективним управлінням економічним розвитком та управлінням прибутком через розмір компанії як проміжної змінної. Відсутній прямий вплив між зростанням компанії та управлінням прибутком через розмір компанії як проміжної змінної.

Економічна інтерпретація результатів моделювання полягає в наступному: виявлено, що зростання розміру компанії само по собі не є визначальним фактором підвищення ефективності управління економічним розвитком підприємства. Тому важливо враховувати взаємодію розміру компанії як фактора, що може пом'якшити чи підсилити вплив кредитного плеча на управління економічним розвитком підприємством. З урахуванням того, що зростання компанії само по собі не впливає на управління прибутком, фокус на розширенні має бути збалансованим та враховувати ефективність управління економічним розвитком. Отже, конкретні пропозиції можуть включати оптимізацію стратегій кредитного управління, вдосконалення процесів економічного розвитку та підвищення ефективності управління прибутковістю з урахуванням розміру компанії як важливого фактора взаємодії.

Для забезпечення сталого зростання сільськогосподарських підприємств важливо запровадити ефективні системи управління, спрямовані як на економічний розвиток, так і на прибутковість. Функціональна система управління економічним розвитком охоплює ряд заходів, включаючи стратегічне планування, розподіл ресурсів, впровадження технологій і позиціонування на ринку. Ці елементи разом сприяють загальному розвитку та конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Інтеграція сучасних технологій, стійких методів сільського господарства та ефективних ринкових стратегій є ключовими компонентами надійної системи управління економічним розвитком.

Управління рентабельністю сільськогосподарських підприємств передбачає комплексний підхід до оптимізації отримання доходів, контролю витрат і використання ресурсів. Такі фактори, як вибір культур, стратегії ціноутворення, ефективність ланцюга постачання та управління ризиками, значно впливають на фінансові показники цих підприємств. Прийняття стратегічних рішень у цих сферах безпосередньо впливає на кінцевий результат і довгострокову стійкість бізнесу.

Успішність управління прибутковістю тісно пов'язана з ефективністю системи управління економічним розвитком. Так, впровадження передових сільськогосподарських технологій через систему управління економічним розвитком може підвищити продуктивність, знизити собівартість виробництва та, зрештою, сприяти підвищенню прибутковості. Подібним чином стратегічне позиціонування на ринку та ефективний розподіл ресурсів під управлінням економічного розвитку можуть безпосередньо впливати на матрицю прибутковості сільськогосподарських підприємств.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що функціональна система управління економічним розвитком є ключовою у формуванні прибутковості сільськогосподарських підприємств. Вважаємо, що сучасні умови господарювання потребують цілісного та інтегрованого підходу до розробки й реалізації функціональної системи управління економічним розвитком

сільськогосподарських підприємств, що узгодить цілі економічного розвитку з цілями прибутковості.

3.2. Використання інструментарію економіко-математичного моделювання для прогнозування ймовірностей фінансових криз на сільськогосподарських підприємствах

Прийняття обґрунтованих рішень є важливим аспектом в управлінні сільськогосподарськими підприємствами. Основою для прийняття рішень є наявність своєчасних високоякісних даних. Однак поточна ситуація в українському сільському господарстві полягає в тому, що більшість джерел даних та інформації є фрагментованими, розпорошеними, їх використання складне та займає багато часу. Це свідчить про те, що весь потенціал таких даних та інформації використовується не повністю. Очікується, що інтеграція просторових і часових історичних даних, даних про сільськогосподарські підприємства в реальному часі, джерел знань, дотримання законодавчих норм, рекомендацій щодо охорони здоров'я та безпеки, рекомендацій щодо навколишнього середовища, економічних моделей тощо в узгоджену інформаційну систему управління має виправити цю ситуацію.

Підприємства можуть зазнавати фінансових невдач через свою внутрішню структуру або ринкові умови економіки, а іноді мають труднощі з оптимальним управлінням своїми ризиками. З цієї причини сільськогосподарські підприємства повинні мати можливість аналізувати свою поточну фінансову ситуацію, передбачати свої невдачі та вживати коригувальних заходів. У розроблених статистичних моделях, бухгалтерські та економічні дані, фінансові коефіцієнти здебільшого використовуються як інструменти. Фінансові коефіцієнти, що використовуються в цих розроблених моделях, були проаналізовані за допомогою Z-моделі Альтмана, дискримінантного аналізу, logit-моделей, дерев рішень та нейронних мереж.

Штучні нейронні мережі (Artificial neural networks - ANN) отримати перевагу в аналізі фінансових показників через їх гнучку структуру, широку сферу використання та високу продуктивність порівняно з іншими лінійними методами. Небанкрутство підприємств залежить від багатьох фінансових і нефінансових критеріїв, але визначити небанкрутство чи банкрутство можна за допомогою фінансових коефіцієнтів. У цьому контексті, серед фінансових коефіцієнтів, найбільш прийнятними є 25 фінансових коефіцієнтів і 2 нефінансові змінні, зібрані з наукових джерел для точного прогнозування незбанкрутілих і збанкрутілих сільськогосподарських підприємств. Оцінка фінансових труднощів стає ще більш важливою після врахування впливу зовнішніх і внутрішніх чинників. Кількість досліджень, що базуються на оцінці фінансових проблем, ще більше зростає. У цьому дослідженні ANN моделі та моделі дерева рішень, які здатні передбачати фінансову неспроможність, були розроблені шляхом моделювання окремо для підприємств галузі сільського господарства. Таким чином, розроблено модель, яка має вищу прогностичну силу.

Відповідно до Z-моделі Альтмана, компанії з показником вище 2,99 класифікуються до безпечної зони, компанії з показником від 1,81 до 2,99 - до сірої зони, а компанії з показником нижче 1,81 - до зони високого ризику. Z-модель Альтмана змогла правильно класифікувати компанії на 95% за один рік до банкрутства і 72% за два роки до банкрутства.

При розробці моделі дерева рішень доцільно використовувати алгоритм CHAID (Chi Squared Automatic Interaction Detection). CHAID - це метод аналізу взаємодії величин, який використовує критерій Хі-квадрат для автоматичного виявлення взаємодій між змінними. Цей метод є ефективним інструментом у статистичному аналізі для виявлення складних зв'язків між категоріальними змінними. Використання CHAID може допомогти в розумінні взаємодій та створенні моделей, що відображають складні структури в даних. І хоча точність моделі дерева рішень в класифікації

небанкрутілих підприємств є вищою, проте модель, створена за допомогою алгоритму CHAID, виявилася більш точною.

Таблиця 3.3

Фінансові коефіцієнти, використані в дослідженні

Напрямок аналізу	Фінансовий коефіцієнт
Ліквідність	RATE_CR: Коефіцієнт поточної ліквідності RATE_ATR: Коефіцієнт швидкої ліквідності RATE_CSHR: Коефіцієнт абсолютної ліквідності RATE_RITA: Відношення запасів до загальних активів RATE_RSTRTA: Відношення короткострокової дебіторської заборгованості до загальних активів
Фінансова структура	RATE_FL: Фінансовий важіль RATE_RSTLTL: Відношення короткострокових зобов'язань до загальних зобов'язань RATE_RLTLTL: Відношення довгострокових зобов'язань до загальних зобов'язань RATE_RLTLCC: Відношення довгострокових зобов'язань до власного капіталу RATE_RFAE: Відношення основних засобів до власного капіталу RATE_RCATA: Співвідношення поточних активів до загальних активів
Оборотність	RATE_DTS: Швидкість обороту активів RATE_ITR: Коефіцієнт оборотності запасів RATE_RTR: Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості RATE_CATR: Коефіцієнт оборотності поточних активів RATE_FATR: Коефіцієнт оборотності основних засобів RATE_ETR: Коефіцієнт оборотності власного капіталу RATE_TATR: Коефіцієнт загальної оборотності активів
Рентабельність	RATE_RE: Рентабельність власного капіталу RATE_RPBITS: Відношення прибутку до сплати відсотків та податків до загальних ресурсів RATE_RA: Рентабельність активів RATE_OPM: Маржа операційного прибутку RATE_GPM: Маржа валового прибутку RATE_NPM: Маржа чистого прибутку RATE_RFENS: Відношення фінансових витрат до чистого доходу

Джерело: адаптовано автором

Отже, основним завданням аналізу постала розробка моделі оцінки фінансової неспроможності 106 сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області, за допомогою методів ANN (штучних нейронних мереж) та DT (дерева рішень). На рис. 3.1 показана блок-схема ANN-моделі.

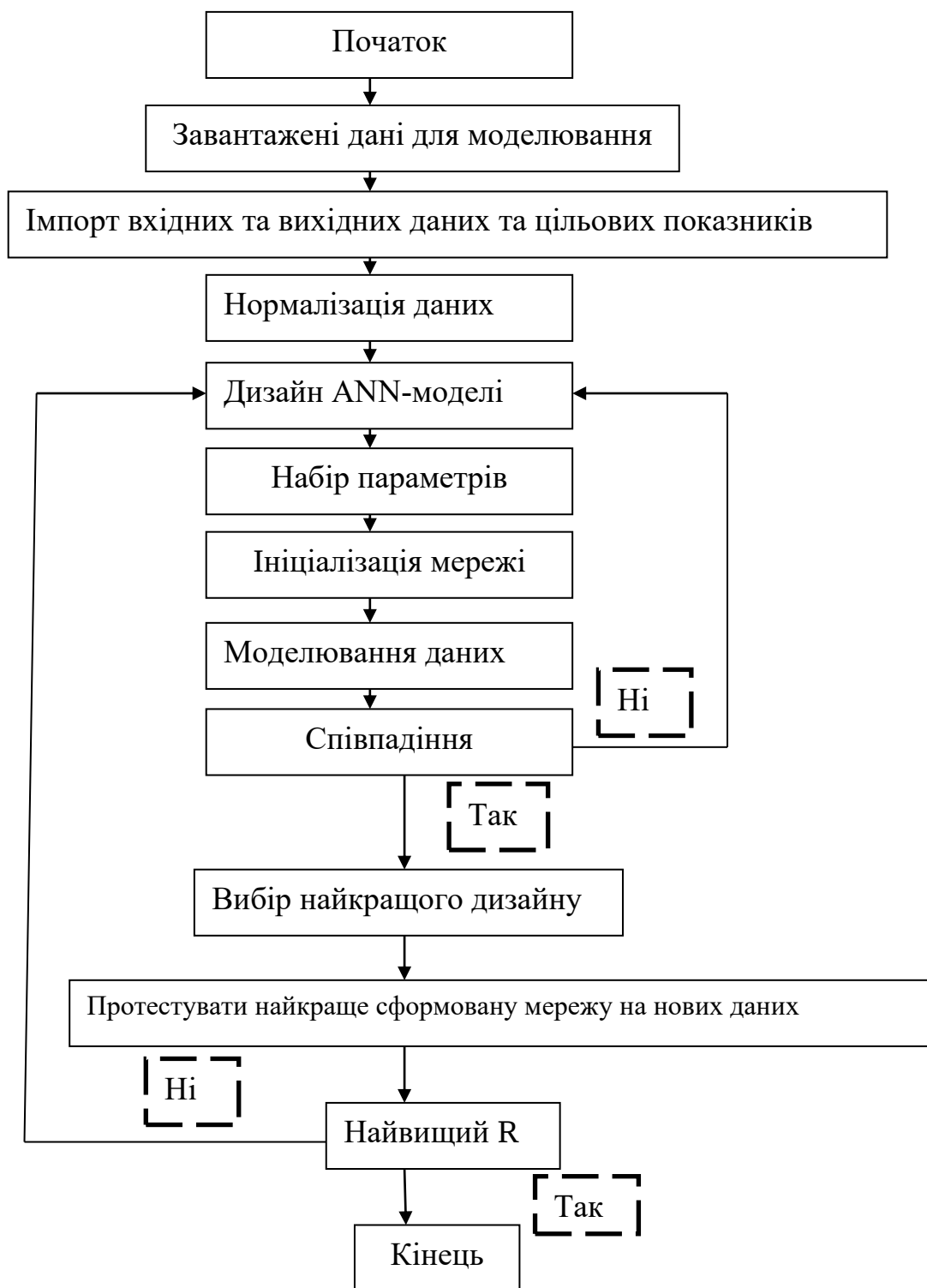

Рис. 3.1 Блок-схема ANN-моделі аналізу

Джерело: адаптовано автором

Таблиця 3.4**Зведена таблиця параметрів ANN-моделі досліджуваних сільськогосподарських підприємств**

Підсумки обробки кейсів		Кількість	Відсоток
Вибірка	Навчання	84	75,6
	Тестування	22	24,4
Валідні		106	100,0
Виключено		0	
Всього		106	

Джерело: розрахунки автора

Після того, як залежні змінні сільськогосподарських підприємств були оцінені, проведено відбір незалежних змінних. Фінансові коефіцієнти підприємств були детально проаналізовані. Крім того, припускаючи, що тривалість діяльності та кількість працівників у галузі можуть мати вплив на банкрутство, період діяльності та кількість працівників були додані як змінні. Загалом було використано 27 змінних, 25 фінансових коефіцієнтів та 2 нефінансові змінні в дослідженні.

Причиною використання фінансових коефіцієнтів в якості даних для оцінки фінансової неспроможності є те, що фінансові коефіцієнти узгоджуються з визначенням банкрутства, яке краще відображає погіршення стану підприємств, ніж прості цифри у фінансовій звітності, і є більш змістовним вираженням. Фінансові коефіцієнти корисні не лише для оцінки минулого та поточного фінансового стану підприємств, але й для виконання функцій планування та контролю. З цієї причини використання коефіцієнтів є досить поширеним у дослідженнях фінансової неспроможності.

Було надано перевагу 25 фінансовим коефіцієнтам, які широко використовуються і легко обчислюються, які є загальноприйнятими в науковій літературі й експертному середовищі. Кожен коефіцієнт, з наведених в таблиці 3.3 розкриває різноманітні фінансові та економічні перспективи бізнес-операцій.

Таблиця 3.5

Вихідні дані ANN-моделі

№	Кількість прихованих шарів	Кількість нейронів	Швидкість навчання	Імпульс	Похибка навчання	Помилка тестування
1	1	1	0,1	0,5	7755	3291
2	1	1	0,1	0,7	6064	6821
3	1	1	0,2	0,2	10232	2139
4	1	1	0,2	0,5	5072	6355
5	1	1	0,3	0,2	7335	2239
6	1	1	0,3	0,5	8426	3690
7	1	1	0,3	0,9	6637	3091
8	1	1	0,4	0,2	5034	4452
9	1	1	0,4	0,5	8153	4121
10	1	1	0,4	0,9	6432	3712
11	2	2	0,1	0,5	7024	4463
12	2	2	0,1	0,7	4042	2958
13	2	2	0,2	0,2	7787	4272
14	2	2	0,2	0,5	8028	4500
15	2	2	0,3	0,2	8890	2055
16	2	2	0,3	0,5	4832	5077
17	2	2	0,3	0,9	9254	4432
18	2	2	0,4	0,2	7793	1935
19	2	2	0,4	0,5	5490	4794
20	2	2	0,4	0,9	8150	1966

Джерело: розрахунки автора

У дослідженні використані фінансові дані (баланс, звіт про фінансові результати та інші форми фінансової звітності) та дані про кількість працівників 106 сільськогосподарських підприємств. Дані були сформовані з фінансової звітності підприємств за 2020, 2021, 2022 роки. Було обрано фінансові дані за останні роки, щоб підвищити застосовність та актуальність результатів, а використання даних з різних років дозволить врахувати вплив інфляції на фінансову звітність.

У наукових джерелах можна побачити, що строк, який використовується для експертизи іноді розглядається як фінансова неспроможність, а іноді як банкрутство. Банкрутство визначається як невдалий бізнес, реструктуризація компанії, припинення діяльності, принаймні щонайменше на 2/3 зменшення власного капіталу, на 10%

зменшення загальних активів або два чи більше збитків протягом двох років поспіль. Подібний виробник на третій рік вважається банкрутом.

Таблиця 3.6

Похибки ANN-моделі для сільськогосподарських підприємств

Резюме моделі		
Навчання	Сума квадратичних похибок	8150
	Середньоквадратична похибка	9,12%
	Відсоток невірних прогнозів	11,7%
	Використане правило зупинки	1 послідовний крок(и) без зменшення похибки
	Час навчання	0:00:00,04
Тестування	Сума квадратичних похибок	1966
	Відсоток невірних прогнозів	6,8%.
Залежна змінна: підприємство не-банкрут		

**Обчислення помилок базуються на тестовій вибірці
Джерело: розрахунки автора*

Таблиця 3.7

**Показники еталонної класифікації ANN-моделі
сільськогосподарських підприємств**

Класифікація				
Вибірка	Досліджувані підприємства	Прогнозовані		
		Підприємства-небанкрути	Підприємства-банкрути	Відсоток правильних прогнозів
Навчання	Підприємства-небанкрути	70	14	94,8%
	Підприємства-банкрути	8	27	78,1%
	Загальний відсоток	69,7%	32,2%	88,9%
Тестування	Підприємства-небанкрути	18	3	89,5%
	Підприємства-банкрути	0	11	100,0
	Загальний відсоток	58,6%	41,4%	93,1%
Залежна змінна: Підприємство не-банкрут				

Джерело: розрахунки автора

Згідно з науковими джерелами, показники двох і більше років поспіль вважаються критеріями для визначення банкрутства. Компанії класифікуються як успішні та неуспішні відповідно до цього критерію. Рік, в

якому підприємство відповідає цим критеріям, вважається початковим роком фінансових проблем. Компанії, які відповідають одному з цих критеріїв, класифікуються як банкрути і позначаються цифрою "1", а ті, що не відповідають жодному з цих критеріїв, класифікуються як небанкрути і позначаються цифрою "0".

Таблиця 3.8

Розрахункові коефіцієнти DT класифікації компаній-виробників продукції сільського господарства

Досліджувані підприємства	Класифікація		
	Прогнозовані		
	Підприємства-небанкрути	Підприємства-банкрути	Відсоток правильних прогнозів
Підприємства-небанкрути	58	19	75,3%
Підприємства-банкрути	0	42	100,0
Загальний відсоток	48,7%	51,3%	84,0%

Метод аналізу : CHAID, Залежна змінна: Підприємство_не-банкрут.

Джерело: розрахунки автора

Розподіл даних здійснювався за методами ANN і DT, що використовуються в дослідженні, набір даних поділяється на групи, щоб зробити результати статистично значущими. Це групування було названо навчальною та тестовою множинами. Навчальна вибірка – це набір даних, на якому будується модель, а тестовий набір - це набір даних, на якому оцінюються результати навчальної вибірки: 70% даних було виділено для навчальної вибірки і 30% для тестової вибірки.

Нормалізація даних враховувала те, що оскільки ANN моделі є нелінійними і не мають постійних рівнянь, дані повинні бути нормалізовані. У модулі Multilayer Perceptron (MLP) є модуль Adjusted Normalized, який дозволяє нормалізувати значення, взяті з фінансових і нефінансових змінних, вибирається так, щоб бути в діапазоні між [-1, 1]. Цей варіант нормалізації обрано тому, що дані, які виражають коефіцієнт, можуть бути меншими за нуль.

Перевага обраного інструментарію в тому, що нейромережева модель не потребує жодних припущень, здатна моделювати як лінійні та нелінійні структури, має високу прогностичну здатність і простоту використання. Крім того, моделювання за допомогою ANN моделі для прийняття рішень є одним з найнадійніших способів, що використовуються в інтелектуальному аналізі даних, особливо через простоту застосування та можливості отримання надійних результатів, які можуть бути інтегровані з базами даних. Оскільки Multilayer Perceptron (MLP) алгоритм є одним з найефективніших алгоритмів у дослідженнях та має здатність моделювати як лінійні, так і нелінійні структури для оцінки небанкрутства, він також застосовується в цьому дослідженні. Навчена за допомогою Supervised Learning, мережа вивчає дані моделі навчальної вибірки і робить прогнози на тестових даних, які вона ніколи не використовувала раніше. Було проведено численні випробування для визначення кількості проміжних шарів між вхідним і вихідним шарами та кількості нейронів у проміжному шарі (рис. 3.1).

Моделювання сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області за допомогою моделі ANN передбачало, що багатошарова модель Перцептрона (Multi-Layer Perceptron model (MLP)) була створена для 106 досліджуваних підприємств сільського господарства в програмі SPSS Statistics 20 (таблиця 3.4). Було проведено численні випробування для визначення кількості проміжних шарів між вхідним та вихідним шарами та кількості нейронів у проміжних шарах. Архітектура ANN та результати пов'язані з цими помилками показані в таблиці 3.5. Модель з двома прихованими шарами, з 2 нейронами в кожному прихованому шарі, є моделлю з найнижчою похибкою. Крім того, модель ANN, побудована для досліджуваних сільськогосподарських підприємств, показана в додатку ІІІ, а показники похибок вище – у таблиці 3.6.

При створенні моделі дерева рішень використовувалася техніка перехресної перевірки для навчання на наборі даних. Дані були розділені на 10 рівних частин за допомогою методу перевірки k-cross (перехресна

перевірка) і кожна частина була використана в навчальній та тестовій вибірках. Таким чином, відхилення та помилки, спричинені дисперсією та фрагментацією зводяться до мінімуму. Цей метод дає ефективні результати в моделях з низькою та середньою кількістю даних. В якості одного з методів моделі дерева рішень був використаний метод CHAID. Цьому методу надається перевага через його особливості, такі як формування однорідних груп і створення декількох дерев (допускає більше двох номерів гілок) і дозволяє моделювати неперервні та категоріальні змінні одночасно. Крім того, поділ дерева в цьому методі ґрунтується на критерії χ^2 (критерій узгодженості Пірсона), який вимірює взаємозв'язок незалежних змінних, а математична побудова моделей на основі тестування χ^2 забезпечує значну узгодженість.

Значення суми квадратів помилок має бути близьким до 0. При класифікації ANN моделі, побудованої для оцінки підприємств, що працюють у сільськогосподарській галузі від 1 року, видно, що частота помилкових класифікацій на тестовій множині нижча, ніж на навчальній (таблиця 3.7). Так, зокрема, успішна оцінка збанкрутілих підприємств для банку та надання кредитів збанкрутілим підприємствам призведе до високих витрат як для банку, так і для самого підприємства.

Далі було проведено моделювання досліджуваних підприємств, що працюють у сільському господарстві, за допомогою дерева рішень. Відповідно до моделі дерева рішень, побудованого для сільськогосподарських підприємств, змінні RATE_RE, RATE_RLTLTL та RATE_RPBITTS утворили гілки (дод. ІІІ). Значення змінної успішності RATE_RE відображає скільки прибутку можна отримати з капіталу бізнес-партнерів. Коли змінна RATE_RE менша за -0.10421, 96,3 % фірм зазнають банкрутства. Якщо змінна RATE_RE знаходиться в діапазоні від -0,10421 до 0,06932, то компанія є успішною на 50%. Якщо змінна RATE_RE більша за 0,06932, то компанія є успішною на 89,2%. Якщо змінна RATE_RE більша за 0.06932, створюється нова гілка і формується новий коефіцієнт оцінки

успішності або формується новий коефіцієнт оцінки успіху або невдачі відповідно до змінної $RATE_RLTLTL$. Якщо $RATE_RLTLTL$ менше або дорівнює 0,36246, підприємства класифікуються як успішні на 95,3%. Однак, коли змінна $RATE_RLTLTL$ збільшується і перевищує 0,36246, до 63,6%, підприємство класифікується як неуспішне. Успішні 96,2% підприємств ($RATE_RE > 0,06671$ та $RATE_RLTLTL < 0,35423$) були перекласифіковані відповідно до того, чи змінна $RATE_RPBITTS$ більша за 0,05932. Оскільки $RATE_RPBITTS > 0,05932$, то 100% успішних підприємств оцінюються правильно.

Коли розглядаються розраховані класифікаційні коефіцієнти досліджуваних підприємств, що працюють у сільськогосподарській галузі (таблиця 3.8), то рівень правильних прогнозів загальних успішних підприємств становить 75,3%, а рівень правильних прогнозів неуспішних підприємств становить 100%. Як і в попередній ANN-моделі, рівень правильної оцінки неуспішних підприємств виявився 0%.

Таким чином, зростання кількості сільськогосподарських підприємств, що зазнали фінансових невдач, свідчить про те, що економіка країни перебуває у складному та нестабільному стані і що ресурси країни не можуть бути використані ефективно. З цієї причини дуже важливо, щоб підприємства, інвестори та банки оцінювали діяльність компаній та передбачали невдачі, які можуть виникнути в результаті такої оцінки, за допомогою превентивних або коригувальних заходів.

Моделі для оцінки фінансових проблем можуть бути використані як інструмент перевірки можливостей економічного розвитку керівниками підприємств. У цьому дослідженні оцінено ефективність методів ANN та дерева рішень, двох методів класифікації, що використовуються в інтелектуальному аналізі даних, на реальних даних, отриманих з фінансової звітності сільськогосподарських підприємств. Перевагу було надано моделі ANN через її здатність давати швидкі результати в оцінці фінансових невдач, використовувати мережу на реальних даних і давати більш реалістичні

результати на тестовій вибірці. Причина, чому перевага надається методу дерева рішень, полягає в тому, що він є одним з найнадійніших методів, що використовуються в інтелектуальному аналізі даних, особливо через легкість в інтеграції з базами даних і надійні результати.

При порівнянні результатів двох методів, які використовуються для класифікації, можна зробити висновок, що модель ANN забезпечує більш точну класифікацію підприємств-банкрутів у сільському господарстві. У цьому дослідженні, окрім фінансових коефіцієнтів при оцінці фінансового стану підприємства, було використано декілька нефінансових змінних, що є результатом літературних досліджень причин та прогнозування фінансової неспроможності. Відповідно до показників статистичної значущості, отриманих в результаті дослідження, було помічено, що додані дві змінні (операційна діяльність та кількість працівників) відрізняються в залежності від розміру підприємства і складають більший внесок у модель, ніж деякі фінансові змінні. Насамкінець, вважаємо, що ефективність досліджень класифікації фінансової неспроможності підвищується, коли таблиці змін грошових потоків і власного капіталу, а також баланси і звіти про прибутки і збитки використовуються як джерела даних.

3.3. Сучасні форми організаційного механізму економічного розвитку сільськогосподарських підприємств

Сучасні форми організаційного механізму економічного розвитку охоплюють складну мережу взаємопов'язаних структур і процесів. Сучасний економічний ландшафт характеризується динамічними та багатограними організаційними структурами, які відіграють ключову роль в управлінні економічним розвитком сільськогосподарських підприємств. У цьому контексті інтеграція передових технологій, таких як штучний інтелект і аналітика великих даних (Big Data), стала важливою у формуванні

організаційних механізмів. Крім того, впровадження гнучких методологій стало ключовим елементом у підвищенні адаптивності та оперативності в управлінні економічним розвитком сільськогосподарських підприємств. Еволюція глобальних ланцюгів постачання істотно вплинула на організаційні механізми, зумовлюючи необхідність більш взаємопов'язаного та спільного підходу між різними зацікавленими сторонами. Питання сталого розвитку також були плавно інтегровані в організаційну структуру, що відображає зростаючий акцент на екологічно свідомих стратегіях економічного розвитку. Державно-приватні партнерства набули популярності як ефективні організаційні механізми, що сприяють співпраці між державними органами та приватними підприємствами для стимулювання сталого економічного зростання.

Цифрова трансформація зробила революцію в організаційних структурах із переходом до віртуальних і децентралізованих робочих середовищ, що вплинуло на парадигми економічного розвитку. Нормативно-правова база, яка є наріжним каменем організаційних механізмів, постійно розвивається, щоб адаптуватися до мінливого економічного ландшафту та забезпечити відповідальну та етичну практику. Платформи обміну знаннями та міжнародне співробітництво є основними компонентами, які підвищують ефективність організаційних механізмів у сприянні інноваціям та економічному розвитку. Відтак, сучасний організаційний механізм економічного розвитку сільськогосподарського підприємства — це розгалужена мережа взаємопов'язаних елементів, що охоплює технологію, стійкість, співпрацю та адаптивність у складних умовах сучасного економічного ландшафту.

Сучасні організаційні форми економічного розвитку сільськогосподарських підприємств охоплюють різні підходи та структури, спрямовані на підвищення ефективності, стійкості та конкурентоспроможності. Основні з найбільш відомих форм проаналізовані нижче.

1. Сільськогосподарські кооперативи передбачають об'єднання фермерів для спільного управління та ведення певних аспектів їхнього бізнесу. Це може включати спільну закупівлю, переробку, маркетинг та розподіл сільськогосподарської продукції. Переваги: спільні ресурси, колективна переговорна сила та зменшення ризиків.

2. Точне землеробство та інтеграція технологій. Використання сучасних технологій, таких як точне землеробство, аналітика даних та пристрої Інтернету речей, для оптимізації використання ресурсів, підвищення продуктивності та зниження витрат. Переваги: покращення процесу прийняття рішень, ефективності використання ресурсів та загального управління фермерським господарством.

3. Контрактне вирощування (сільське господарство). Офіційні угоди між фермерами та агробізнесом або переробниками, за якими фермери погоджуються виробляти певні культури або худобу відповідно до заздалегідь визначених умов. Переваги: розподіл ризиків, доступ до ринків та передача технологій.

4. Вертикальна інтеграція. Передбачає інтеграцію різних етапів виробничо-збутового ланцюга під єдиним контролем, від виробництва до переробки та дистрибуції. Переваги: контроль витрат, забезпечення якості та оптимізація ланцюга постачання.

5. Практики сталого сільського господарства. Впровадження екологічно чистих та соціально відповідальних практик, таких як органічне землеробство, агроекологія та ґрунтозахисне сільське господарство. Переваги: збереження довкілля, споживчий попит на екологічно чисті продукти та довгострокова життєздатність.

6. Державно-приватні партнерства. Співпраця між державними установами та організаціями приватного сектору з метою спільного інвестування та управління проектами розвитку сільського господарства. Переваги: спільні ресурси, досвід та зменшення ризиків.

7. Сільськогосподарські кластери. Географічна концентрація взаємопов'язаних підприємств, постачальників та установ в аграрному секторі, що сприяє співпраці та інноваціям. Переваги: підвищення регіональної конкурентоспроможності, обмін знаннями та економія від масштабу.

Отже, проаналізовані організаційні форми передбачають: бізнес-моделі партнерства, спрямовані на встановлення економічно життєздатного співробітництва, залучаючи також суб'єктів поза ланцюжками створення вартості (зокрема, неурядові організації, агентів з поширення інформації, лідерів громад); бізнес-платформи, інкубатори та центри, спрямовані на сприяння підприємницьким та інноваційним агропродовольчим екосистемам; нове покоління кооперативів і організацій виробників, що сприяють орієнтації на ринок; державно-приватні партнерства за участю зацікавлених сторін у державному, бізнесовому та громадянському секторах для сприяння та оцінки практики сталого розвитку; фонди та окремі компанії агробізнесу, які інвестують у нові технології для пом'якшення наслідків зміни клімату або інновації соціального впливу у співпраці з іншими зацікавленими сторонами. Держава, приватні суб'єкти чи суспільство не можуть поодиноці вирішити суспільні та екологічні проблеми, а також не можуть скористатися можливостями зростання без нових і більш спільних форм організації. На основі цього усвідомлення створюються нові спільні партнерства, які поєднують досягнення соціальних, екологічних і комерційних цілей для більш фундаментального досягнення цілей сталого розвитку як на місцевому, так і на глобальному рівнях.

Ці форми являють собою динамічний ландшафт, де інтеграція технологій, сталих практик та інноваційних бізнес-моделей відіграє вирішальну роль у стимулюванні економічного розвитку сільськогосподарських підприємств. Конкретний підхід, який обирає кожне підприємство, залежить від його цілей, ресурсів та ринкових умов. В таблиці

3.9 розглянуто переваги та недоліки сучасних організаційних форм економічного розвитку сільськогосподарських підприємств.

Таблиця 3.9

Переваги та недоліки сучасних організаційних форм економічного розвитку сільськогосподарських підприємств

Форма організаційного механізму	Переваги	Недоліки
Сільськогосподарські кооперативи	- Спільні ресурси та знання - Влада для ведення колективних переговорів - Розподіл ризиків між членами	- Прийняття рішень може бути повільним - Можливість конфліктів між членами - Залежність від активної участі всіх членів
Корпорації агробізнесу	- Доступ до капіталу та передових технологій - Економія від масштабу - Професійне управління	- Орієнтація на прибуток може нехтувати соціальними та екологічними аспектами - Може призвести до домінування на ринку й монополізації - Обмежена автономія для індивідуальних фермерів
Вертикальна інтеграція	- Оптимізований ланцюг поставок - Контроль над виробничими процесами - Потенціал для економії коштів	- Високі початкові інвестиції - Обмежений фокус на основних компетенціях - Нестійкість ринку може вплинути на вертикально інтегровані операції
Точне землеробство	- Оптимальне використання ресурсів (вода, добрива) - Підвищення продуктивності та ефективності - Прийняття рішень на основі даних	- Високі початкові витрати на технологію - Потреба в спеціальних навичках і навчанні - Питання конфіденційності та безпеки
Кооперативи органічного землеробства	- Доступ до органічних ринків і високих цін - Спільні знання та стійкі практики - Зменшення залежності від синтетичних матеріалів	- Перехідний період до органічної сертифікації - Ринкова конкуренція з неорганічними продуктами - Можливість конфліктів щодо виробничих стандартів

Джерело: власна розробка автора

Важливо зазначити, що переваги та недоліки можуть відрізнятися залежно від конкретного контексту, розташування та впровадження цих організаційних механізмів у сільськогосподарському секторі. На рис. 3.2

подано організаційно-економічний механізм управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств.

Рис. 3.2 Організаційно-економічний механізм управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств

Джерело: власна розробка автора

Організаційно-економічний механізм управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств відіграє провідну роль у формуванні траєкторії їх розвитку. Цей механізм охоплює складну взаємодію

управлінських стратегій, стратегем, фінансових інструментів і стратегій розподілу ресурсів, спрямованих на сприяння сталому зростанню. Ефективність організаційно-економічного механізму залежить від вмілої інтеграції різних компонентів управління, таких як планування, координація та контроль, для забезпечення злагодженого підходу до економічного розвитку. Стратегічне управління постає як фундаментальний аспект у цьому механізмі, охоплюючи довгострокове планування та прийняття рішень для оптимізації ресурсів і використання можливостей, що виникають у сільськогосподарському секторі. Отже, всебічне розуміння взаємозв'язків між організаційними структурами, економічними факторами та стратегічним управлінням є обов'язковим для того, щоб спрямовувати сільськогосподарські підприємства до міцного та сталого економічного розвитку.

В таблиці 3.10 та у додатку Ю згруповано стратегеми управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств.

Таблиця 3.10

Стратегеми управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств

Напрямок	Стратегема	Приклад використання
1	2	3
Диверсифікація продукції	Збільшення асортименту сільськогосподарської продукції	Заміна монокультурних полів культурами сівозміни, введення тваринництва або рибного господарства
Технологічне оновлення	Впровадження сучасних технологій в сільське господарство	Використання дронів для моніторингу стану полів, автоматизація процесів обробки землі та використання крапельного зрошення
Розвиток екологічного сільського господарства	Перехід до екологічно чистого виробництва	Вирощування органічних культур, використання природних добрив, застосування енергозберігаючих технологій
Оптимізація логістики	Вдосконалення системи транспортування та збуту продукції	Використання сучасних систем моніторингу та логістичних платформ для зменшення витрат на транспортування та збут продукції

Продовження таблиці 3.10		
1	2	3
Інновації у виробництві	Впровадження новітніх технологій та інновацій у сільському господарстві	Використання інтернету речей (IoT) для моніторингу стану рослин, впровадження сучасних методів обробки та гідропонічних систем вирощування
Навчання та розвиток персоналу	Інвестування у розвиток навичок та знань персоналу	Організація тренінгів та семінарів для фермерів з сучасних методів виробництва, управління ресурсами та підвищення ефективності праці
Стимулювання інвестицій	Активне залучення інвестицій для модернізації та розширення сільськогосподарської інфраструктури	Проведення інвестиційних форумів, приваблення інвесторів для впровадження нових технологій та розвитку виробництва
Створення ефективної системи обробітку даних	Впровадження системи збору та аналізу даних для прийняття обґрунтованих управлінських рішень	Використання сучасних програмних рішень для аналізу даних щодо врожаю, кліматичних умов, ринкових тенденцій тощо
Забезпечення стійкості до змін клімату	Розробка та впровадження заходів для адаптації до змін клімату	Використання сортів рослин, що відповідають новим кліматичним умовам, впровадження систем зрошення для підтримання стабільності вирощування
Партнерство із науковими установами	Співпраця з дослідницькими інститутами для впровадження новітніх технологій та вдосконалення виробничих процесів	Участь у спільних науково-дослідницьких проектах, обмін інформацією та досвідом
Стимулювання інновацій у селекції	Підтримка та стимулювання досліджень у галузі селекції нових сортів та гібридів рослин	Співпраця з науковими установами для вивчення та вдосконалення генетичних характеристик культур
Запровадження системи точного землеробства	Використання сучасних технологій для точного контролю за використанням земельних ресурсів	Застосування GPS-технологій та дронів для точного розташування сівозмін та оптимального використання добрив
Створення системи агромаркетингу	Розробка ефективної системи маркетингу для просування продукції та залучення споживачів	Створення власного веб-сайту, участь у виставках та рекламних кампаніях для підвищення обігу продукції

Джерело: власна розробка автора

Стратегеми вказують на креативні або винахідливі тактичні прийоми чи «підступи», які використовуються для досягнення певної мети. Це може бути в контексті бізнесу, політики або інших сфер життя. Стратегеми

передбачають розумовий підхід та використання винахідливих методів для досягнення успіху чи переваги. Запропоновані стратегіями можуть сприяти ефективному розвитку сільськогосподарських підприємств, сприяючи їхній стійкості та розширенню можливостей.

Концепція взаємозалежності вже давно є центральною для тих, хто бажає пояснити та зрозуміти динаміку економічного розвитку та роль стратегій у процесах управління. У міру того, як світ стає все більш глобалізованим, створюючи нескінченну, але не безперервну мережу світової політики, індивіди, групи, державні утворення та підприємства стають все більш пов'язаними між собою. Дослідження і пояснення природи та наслідків такого динамічного взаємозв'язку має вирішальне значення для розуміння економічного розвитку сільськогосподарських підприємств та управління ним.

Взаємозалежність передбачає взаємозв'язки між суб'єктами та системи взаємозв'язків. Проте взаємозалежність означає більше, ніж просто взаємозв'язок. Це передбачає відносини, в яких дві або більше сторін пов'язані в системі дій таким чином, що зміни в одній стороні певним чином впливають на досягнення потреб, цінностей та бажаних результатів інших. Іншими словами, задоволення потреб і цінностей кожної зі сторін певною мірою залежить від поведінки інших. Відтак, важливим вбачається аналіз взаємозалежності та її потенціалу як інструменту для пояснення та розуміння динаміки економічного розвитку сільськогосподарських підприємств та ролі менеджменту в ньому. На рис. 3.3 показана схема взаємозумовленості функціонування організаційно-економічного механізму, стратегій та стратегем управління економічним розвитком сільськогосподарського підприємства.

Кожен з блоків рис. 3.3 взаємодіє між собою для створення комплексної стратегії управління економічним розвитком сільськогосподарського підприємства.

Рис. 3.3 Схема взаємозумовленості функціонування організаційно-економічного механізму, стратегій та стратегем управління економічним розвитком сільськогосподарського підприємства

Джерело: власна розробка автора

Отже, організаційно-економічний механізм управління економічним розвитком сільськогосподарського підприємства має враховувати взаємозв'язки між його елементами та стратегічним управлінням економічним розвитком сільськогосподарського підприємства. Організаційно-економічний механізм розглядається як система взаємопов'язаних елементів, що визначають функціонування підприємства, в той час як стратегії та стратегеми розглядаються як інструменти формування та реалізації функціоналу управління. Ключові результати дослідження спрямовані на визначення оптимальних стратегічних напрямків розвитку сільськогосподарського підприємства та покращення його фінансового стану. Особливу увагу необхідно приділяти взаємодії між стратегічним плануванням та оперативним управлінням, а також визначенню оптимального співвідношення стратегем та механізмів їх впровадження.

Для операціоналізації концептуальних засад економічного розвитку сільськогосподарського підприємства було розроблено алгоритм, який полягає у встановленні оптимального співвідношення між стратегіями та механізмами їх реалізації. Спочатку необхідно провести ретельний аналіз внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на сільськогосподарське підприємство, включаючи такі фактори, як ринкова кон'юнктура, доступність ресурсів і технологічний прогрес. Потім на основі цього аналізу формулюються стратегічні цілі, які узгоджуються з довгостроковим баченням і завданнями сільськогосподарського підприємства. На рис. 3.4 подано алгоритм реалізації концепції економічного розвитку сільськогосподарського підприємства на основі оптимального співвідношення стратегем та механізмів їх впровадження. Алгоритм передбачає визначення та пріоритезацію ключових стратегічних напрямків, враховуючи такі фактори, як ринкові тенденції, конкурентне середовище та імперативи сталого розвитку. Після стратегічного розмежування розробляється комплексний набір механізмів, який інтегрується в операційну структуру для сприяння безперебійному виконанню визначених стратегій.

Рис. 3.4 Алгоритм реалізації концепції економічного розвитку сільськогосподарського підприємства

Джерело: власна розробка автора

Це включає в себе розподіл ресурсів, впровадження інноваційних технологій та створення мереж співпраці із зацікавленими сторонами в ланцюжку створення вартості в сільському господарстві. Невід'ємним аспектом алгоритму є постійний моніторинг та оцінка впроваджених механізмів та їхнього впливу на досягнення стратегічних цілей. Цей ітеративний процес дозволяє здійснювати коригування та оптимізацію в режимі реального часу, забезпечуючи адаптивність до динамічних економічних та екологічних умов. Водночас, алгоритм наголошує на встановленні зворотного зв'язку зі стейкхолдерами для врахування їхніх думок та підвищення чутливості організаційно-економічного механізму.

Крім того, запропонований алгоритм підкреслює важливість цілісного підходу, який враховує не лише економічні аспекти, але й соціальні та екологічні виміри. Сталі практики та ініціативи із залучення громадськості вбудовуються в організаційну структуру, щоб сприяти стійкості та довгостроковій життєздатності. Алгоритм завершується циклічною переоцінкою стратегічного ландшафту, закріплюючи динамічну рівновагу між стратегіями, що розвиваються, та відповідними механізмами їх реалізації.

Інформаційна ефективність - це проблема, яка полягає в тому, скільки інформації необхідно для того, щоб економічний механізм міг досягти поставлених цілей розвитку (вартість функціонування механізму). Сумісність стимулів розвитку - це центральна концепція, яка полягає в правдивих повідомленнях приватної інформації і є домінуючою стратегією розвитку суб'єктів господарювання. При даних умовах цей механізм є сумісним зі стимулами. У цьому випадку, навіть якщо кожен учасник вироблятиме особисті цілі відповідно до принципу власного інтересу, об'єктивна дія механізму може бути реалізована для досягнення цілей, які ставить перед собою менеджер.

Крім того, ефективність економічного механізму залежить від точної оцінки та інтеграції різноманітних джерел інформації, що вимагає надійної

інформаційної інфраструктури. Необхідно враховувати взаємодію між внутрішніми та зовнішніми факторами, оскільки зовнішні економічні умови можуть значно вплинути на ефективність розробленого механізму. Часовий вимір також має вирішальне значення, оскільки механізм має адаптуватися та розвиватися з часом, щоб залишатися чутливим до змін економічної динаміки. Забезпечення прозорості каналів зв'язку має ключове значення для успішного функціонування механізму, оскільки це сприяє довірі між зацікавленими сторонами. Адаптивність механізму до непередбачуваних викликів і невизначеності має вирішальне значення, що вимагає гнучкої структури, яка може вмістити динамічний економічний ландшафт.

В умовах глобалізації та посилення конкуренції особливого значення набуває особистий внесок у процес прийняття рішень кожного керівника та спеціаліста для досягнення кращих результатів підприємства та прагнення до перемоги в конкурентній боротьбі. Щоразу, коли економічна життєздатність суб'єкта господарювання в аграрному секторі знижується, будь-який власник цього виду діяльності повинен шукати відповідні та прийнятні заходи для стимулювання економічного розвитку. Саме комерційне та соціальне підприємництво в секторі стає вирішальним фактором, що визначає економічну життєздатність. Фактори, які мотивують підприємництво, є найбільш важливими для прибуткової діяльності будь-якого підприємства. Одним з головних чинників підприємництва є бажання досягти бажаних результатів. В сільському господарстві підприємництво розглядається як досягнення економічного прибутку. Виробничий цикл у сільському господарстві довший, тому товаровиробникам потрібно більше часу, щоб точно спланувати свої витрати та інші економічні показники, які можуть бути досягнуті лише шляхом продажу своєї продукції. Основний тягар лежить на власниках та інших керівниках компаній, які не лише повинні організовувати виробничі процеси та бути завжди інноваційними, але й залучати до такої діяльності інших працівників. Вони повинні слідувати

світовим тенденціям технологічного розвитку та впроваджувати нові кращі способи роботи, щоб не відставати від конкурентів.

Практика показує, що лише підприємницькі господарства здатні адаптуватися до викликів ринку, і саме тому підприємництво є важливою рисою, яка дозволяє досягти принаймні достатньої продуктивності. Підприємницька економіка не боїться впроваджувати інновації, і вона завжди принаймні на крок попереду, перевершуючи своїх менш інноваційних конкурентів за оригінальністю рішень і водночас за ефективністю. Без підприємницького лідерства, необхідного для формулювання ідей, а головне - без бачення, сильне сільськогосподарське підприємство швидко втрачає позиції. Як наслідок, сільськогосподарське підприємництво стає рушійною силою для сприятливого комерційного результату. Підприємництво - це пошук нових ідей та проектів, тобто здатність успішно організовувати та управляти своїм життям і бізнесом з метою прибуткового виробництва товарів чи послуг, а також мислити і діяти відповідно до цього.

Підприємництво є унікальним поєднанням рішень, інновацій та ризиків, що сприяє розвитку бізнесу. Таким чином, сільськогосподарське підприємництво в аграрному секторі є рушійною силою успіху, без якої будь-яке господарство приречене на боротьбу або навіть крах. Сільськогосподарські підприємства, які бажають розвиватися в певному напрямку діяльності з точки зору підприємництва, потребують інструменту для визначення рівня підприємництва на певному етапі своєї діяльності.

Визначення підприємливості сільськогосподарських підприємств та їхнього внеску в економічний розвиток є одним з найважливіших аспектів теорії управління. Різноманітність методів і методик, що пропонуються для такої оцінки, пояснюється, насамперед, складністю самої проблеми. Цій проблемі присвячено низку робіт, але їх аналіз виявляє певні недоліки, які можна пояснити не арифметичними помилками, а відсутністю кількісного аналізу й методологічної проблеми інтенсифікації. Об'єктивні рішення щодо рівня підприємництва в сільськогосподарських підприємствах можна

отримати, оцінюючи сукупність критеріїв, які відповідають як специфіці діяльності господарств і виробленої ними продукції, так і різним ринковим ситуаціям.

Відсутність єдиного агрегованого показника, який би охоплював ключові аспекти підприємницької діяльності суб'єктів господарювання (сільськогосподарських підприємств) та давав змогу комплексно оцінити це явище, дозволяє віднести вимірювання підприємництва в цьому секторі до категорії багатокритеріальних завдань. На першому етапі необхідно визначити мету вимірювання підприємництва та проаналізувати стан об'єктів дослідження. Оскільки вимірювання підприємницької активності сільськогосподарських підприємств є суто добровільним, то першою очевидною проблемою є отримання згоди від сільськогосподарського підприємства щодо бажання та можливості брати участь в оцінюванні.

Оцінка підприємливості та економічного розвитку сільськогосподарських підприємств повинна використовувати відносні економічні показники, щоб не розголошувати комерційну таємницю. Ці обставини мають заохочувати сільськогосподарські підприємства до участі в таких оцінках. Тому перший елемент моделі має бути спрямований на ідентифікацію об'єктів, що підлягають оцінюванню, тобто відбір сільськогосподарських підприємств, які мають бути залучені до процесу вимірювання підприємництва та економічного розвитку.

Інновації та підприємництво в сільському господарстві є динамічним процесом через жорстку конкуренцію в цій галузі. Керівники господарств повинні постійно думати про інноваційні методи, коригувати бізнес-план, щоб залишатися ефективними або покращувати якість продукції, щоб залишатися конкурентоспроможними. Методологія оцінки повинна ґрунтуватися на опитуванні персоналу сільськогосподарського підприємства. Запропонована багатокритеріальна модель оцінки підприємництва суб'єктів господарювання в сільському господарстві (рис. 3.5) базується на методі TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to the Ideal Solution).

Рис. 3.5 Алгоритм формування моделі для вимірювання підприємництва та економічного розвитку суб'єктів господарювання в аграрному секторі

Джерело: власна розробка автора

Вимірювання підприємливості сільськогосподарських підприємств є багатокритеріальним завданням, і тому інший елемент моделі повинен бути зосереджений на виборі таких критеріїв. Вибір критеріїв є чи не найвідповідальнішим завданням, адже критерії мають відповідати не лише специфіці об'єкта оцінки та діяльності господарства, але й поточній ситуації з комерційної точки зору.

Слід визнати, що етап вибору критеріїв є ексклюзивним і вибір повинен бути ретельно продуманим відповідно до специфіки галузі. Далі,

після вибору та обґрунтування критеріїв, в моделі виконуються інші традиційні кроки методу TOPSIS: розрахунок оцінок, нормалізація показників, створення зважених нормалізованих матриць рішень, визначення ідеального A^+ та негативно ідеального A^- варіантів, визначення відстані між альтернативами до ідеалу, і, нарешті, аналіз результатів оцінювання.

Створена модель є гнучкою, оскільки дозволяє додавати або вилучати змінні в системі оцінювання без зміни структури моделі. Нижче наведено обґрунтування всіх елементів моделі та їх зміст. Вже згадувалося, що в основі застосування моделі лежить метод багатокритеріального оцінювання TOPSIS, який був модифікований і визнаний найбільш придатним для вимірювання підприємливості.

Вибір критеріїв оцінки – не тільки відповідальна, але й складна справа. Цьому елементу процесу оцінювання зазвичай відводиться найбільш виняткова і центральна роль у розробці методології дослідження будь-якого явища. Обране рішення багатокритеріальних задач не може бути найкращим за всіма критеріями. Таким чином, потрібно шукати рішення, яке не є найкращим для кожного критерію, але є найбільш прийнятним для всіх обраних критеріїв. Використані критерії визначають валідність оцінки. Застосування широкого спектру критеріїв оцінки забезпечує більш комплексну оцінку. Критерії оцінки рівня підприємництва та економічного розвитку сільськогосподарських суб'єктів мають бути обрані таким чином, щоб вони відповідали специфіці як сільськогосподарського суб'єкта, так і сфери його діяльності. Тому для досягнення більш об'єктивного результату оцінювання доцільно вибрати оптимальний набір критеріїв для оцінки підприємництва сільськогосподарського підприємства, а не об'єднувати їх у групу.

Отже, відібрано найбільш відповідні заходи для оцінки підприємництва та економічного розвитку сільськогосподарських суб'єктів, як відповідні цілям вимірювання підприємництва та економічного розвитку підприємств.

1. Особистісні характеристики керівників та персоналу (оцінюються балами). Успіх кожного підприємця значною мірою залежить від його особистих якостей і характеристик. Підприємець і вся його команда потребують сміливості, рішучості, креативності та гнучкого мислення. Ключовим моментом є здатність до адаптації, досягнення мети і, звичайно, азарт. Очевидно, що інноваційні люди зазвичай дивляться за межі наявних і потенційних проблем і придумують ідеї щодо їх вирішення та намагаються покращити якість операційного продукту організації або збільшити обсяг виробництва. Крім того, креативність персоналу, як частина інноваційного потенціалу фірми є однією з найважливіших переваг компаній у конкурентній боротьбі та часто визначає інноваційність рішень організації.

2. Географічне розташування (оцінюється балами). Важливими факторами для підприємницької діяльності стають як місце проживання, так і специфіка регіону. Також розташування сільськогосподарського підприємства в регіоні може вплинути на підприємливість агровиробника. Так, межування з сусідніми країнами сприяє бажанню встановити транскордонні стосунки з іншими підприємствами чи підприємцями та розширити (або розпочати) власний бізнес, особливо в умовах успішного бізнесу інших організацій.

3. Рівень освіти (відносні показники). Цей критерій також важливий з кількох причин. Перш за все, існує тенденція до того, що більш освічені люди починають бізнес, а керівники з вищою освітою досягають успіху. Цю тенденцію можна пояснити тим, що освічені особи мають більшу базу знань під час навчання та бажають використати власний досвід для побудови власного бізнесу. Отже, рівень освіти може бути одним із критеріїв вимірювання підприємництва. З іншого боку, важливість освіти як критерію для вимірювання підприємництва також означає, що чим вища освіта працівників сільськогосподарського підприємства, тим кращі ідеї вони генерують. Отже, освічені люди краще і сміливіше здатні оцінювати операційний ризик і приймати більш об'єктивні рішення. Рівень освіти можна

виразити як відносну вагу (%) працівників вищої освіти серед усіх працівників сільськогосподарського підприємства.

4. Середній вік працівників господарства (років). Прийняття нових ідей вимагає гнучкості в мисленні. Молоді люди, як правило, легше приймають радикальні рішення, тому вік також є одним із показників інновацій. Вік співробітника безпосередньо впливає на кількість інноваційних ідей, які має організація для підвищення ефективності. Нижчий середній вік сільськогосподарських працівників означатиме більшу операційну гнучкість і, водночас, більше інновацій та більшу підприємливість.

5. Застосування інноваційних ідей, представлених керівниками господарств за останній період (кількість). Цей показник включатиме лише ідеї, запропоновані та реалізовані менеджерами, спрямовані на підвищення продуктивності. Для того, щоб виміряти загальну підприємливість економіки (як керівників, так і інших працівників), доцільно диференціювати кількість інноваційних ідей відповідно до їх джерела. Така диференціація є доцільною, оскільки практика показує, що більшість ключових інноваційних ідей щодо підвищення ефективності надають керівники сільськогосподарських підприємств, тому виключення цих показників часто вимірює підприємливість лише керівників підприємств, але не всіх працівників. Виключення критеріїв необхідне також з огляду на те, що, на думку експертів, критерії можуть мати різні оцінки значущості при вимірюванні підприємництва всієї економіки. Тому з операційної точки зору доцільно розділити джерела ідей.

6. Адаптація інноваційних ідей покращення бізнесу, представлених іншими працівниками сільськогосподарського підприємства за останній період (кількість). Реалізація комерціалізованих ідей має бути кількісно виражена, і цей показник може бути одним із найважливіших дескрипторів підприємництва та економічного розвитку господарства.

Серед конкретних критеріїв оцінки, що відображають характер діяльності, підприємницька оцінка сільськогосподарських підприємств також

повинна включати шість критеріїв, що відображають особливості діяльності. Для підвищення об'єктивності із зазначених вище критеріїв слід виділити хоча б один-два критерії, за якими можна було б оцінити ступінь ексклюзивності суб'єкта господарювання. Такі критерії були б особливо корисними при оцінці підприємництва в конкретній сільськогосподарській діяльності. Найбільш відповідні конкретні критерії, вибрані на основі логіки та наукової літератури, є специфічними та придатними для вимірювання підприємництва та економічного розвитку в агробізнесі:

1. Зростання (+) та спад (–) динаміки економічної активності агробізнесу (%). За допомогою цього показника можна описати як динаміку обсягу реалізованої продукції в об'ємному, так і вартісному вираженні. Найкраще отримати середнє значення за останні 5 років. Відносне вираження цього показника не буде відображати розмір сільськогосподарського підприємства чи описувати будь-яку його комерційну таємницю.

2. Освоєння коштів програм (проектів) сприяння агробізнесу. Масштаби економічного розвитку виражають рівень підприємництва економіки. Витрати на розвиток бізнесу потребують витрат, тому сама готовність покривати витрати із зовнішніх джерел, а також пошук і реалізація таких ідей також відображають підприємницький дух економіки. Цей показник можна виразити як кількістю залучених проектів, так і кількістю грошей, витрачених на програми (або проекти). Проектна діяльність є одним із способів реалізації ідей, тому кількість проектів за участю агробізнесу також має бути одним із критеріїв вимірювання підприємництва. Ці автори стверджують, що успішний проект розвитку сприяє задоволенню працівників роботою та самозабезпеченості в інших проектах, таким чином, будучи підприємницьким та інноваційним, і шукаючи можливості для повторного створення або участі в інших програмах (або проектах).

3. Орієнтовні кошти на економічний розвиток підприємства в найближчі 5 років. Прагнення та можливості для майбутнього розширення є одним із показників підприємництва. Тому велике значення для формування

підходу до розвитку бізнесу має ставлення керівника господарства до цих питань. Бізнес-менеджер готує бізнес-плани розвитку, бере на себе ризики та надає кошти для розвитку бізнесу. Таким чином, майбутні прагнення до економічного розвитку, виражені в грошовому еквіваленті, будуть очевидним показником підприємництва. Метою кожного бізнесу є збільшення доходів і зниження витрат. Звичайно, відносно зниження витрат без шкоди для якості продукції є надскладним завданням, і лише найбільш ефективні та інноваційні сільськогосподарські організації можуть досягти найвищих результатів. Оскільки економічний розвиток завжди вимагає певних витрат, планування таких витрат також відображає підприємницький дух господарства.

4. Участь у заходах (виставках, конференціях, а також в Інтернеті) на тему економічних інновацій та розширення бізнесу (кількість). Підприємництво також може мати форму співпраці з іншими підприємствами для досягнення спільної мети. Зрозуміло, що інноваційність персоналу є невід'ємною частиною сільськогосподарського підприємництва. Якщо говорити про підприємства в аграрній сфері, то керівники підприємницьких господарств глибше заглиблюються в інновації, застосовують комп'ютеризовані системи управління, і такі особи прагнуть брати участь у сільськогосподарських виставках і конференціях, щоб розширити свої знання в галузі. Інноваційні інструменти для покращення бізнесу роблять робочий час ефективнішим. Бажання людей навчатися та вдосконалюватися також може бути вираженням інновацій як у бізнесі, так і в громадських організаціях. Цей показник доцільно виражати як час, витрачений персоналом на підвищення кваліфікації, або кількість поїздок до таких установ.

5. Придатність умов праці. Менеджери-підприємці завжди прагнуть до хороших (задовільних) комерційних результатів. Від якості роботи персоналу залежить і продуктивність господарства. Тому гідні умови праці слід розглядати як показник підприємництва, оскільки якісна робота може бути

виконана лише за гідних умов праці. Режим роботи, уникнення шкідливих умов, ефективні стосунки з персоналом (психологічний клімат), відповідна трудова підготовка завжди приводять до результатів роботи, а хороші результати роботи дозволяють досягати цілей розвитку організації. Тому зрозуміло, що забезпечення гідних умов праці є одним із показників підприємництва та економічного розвитку в сільськогосподарському підприємстві.

Як уже зазначалося, ще один-два критерії мають відображати характер агробізнесу, розмір підприємства чи специфіку виробництва. Новим викликом для використання методу TOPSIS стане диференціація критеріїв. Таким чином, пропонуються критерії для диференціації, але обом групам надається однакове значення, таке рішення лише підвищує об'єктивність оцінки.

Для визначення відносної важливості критеріїв пропонується експертний метод. Це є необхідним кроком перед нормалізацією. Встановлення важливості критеріїв також є одним з основних елементів оцінки, оскільки зазвичай критерії не є однаково важливими для прийняття остаточного рішення, а можливість кількісного визначення важливості критеріїв підвищує об'єктивність оцінки. Пропонується використовувати 100-бальну шкалу, де загальна оцінка розраховується наступним чином:

$$W_i = \sum_{e=1}^n W_{ie} \quad (3.1)$$

де W_{ie} - оцінка i -го критерію i -м експертом; n - кількість експертів; W_i - сума оцінок усіх i -х критеріїв усіма e експертами.

Для визначення відносної важливості критеріїв q_i використовується рівняння, наведене нижче:

$$q_i = \frac{W_i}{\sum_{i=1}^m W_i} \quad (3.2)$$

де m - номер критерію. При цьому сума важливості критеріїв завжди буде дорівнювати 1.

Можна зазначити, що метод TOPSIS відрізняється від більшості методів багатоцільової оцінки альтернатив тим, що немає обмежень у

визначенні значущості показників і сума значущості показників не обов'язково повинна дорівнювати 1. Тому з цієї причини цей метод підходить і є сприятливим для вимірювання підприємництва, оскільки можливий також і спрощений розрахунок.

Для визначення ідеального варіанту A^+ (показники максимізуються) та негативно ідеального варіанту A^- (показники мінімізуються) використовуються формули 3.3 та 3.4:

$$A^+ = \{(max v_{ij} | j \in J), (min v_{ij} | j \in J'), i = 1, 2, 3, \dots, n\} = \{v_1^+, v_2^+, \dots, v_m^+\} \quad (3.3)$$

$$A^- = \{(min v_{ij} | j \in J), (max v_{ij} | j \in J'), i = 1, 2, 3, \dots, n\} = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_m^-\} \quad (3.4)$$

де $J = \{j = 1, 2, 3, \dots, m\}$ - множина показників, що максимізуються, а $J' = \{j = 1, 2, 3, \dots, m\}$ - множина показників, що мінімізуються.

Таким чином, необхідність вимірювання рівня підприємництва та економічного розвитку в агробізнесі базується на трьох аргументах. Вимірювання може бути корисним для самих компаній, оскільки провідні підприємці можуть оприлюднювати цю інформацію для стимулювання продажів продукції з акцентом на високу якість продукції. Крім того, низькі рівні підприємництва, опублікована інформація, у цьому відношенні, спонукатиме відстаючі підприємства працювати більш інноваційно, ефективно та результативно для досягнення кращих економічних результатів. Так само рівень підприємництва може бути одним із критеріїв оцінки можливостей фінансування компаній, які беруть участь у сільськогосподарських проектах і шукають фінансування для своєї діяльності.

Модифікований багатокритеріальний підхід TOPSIS базується та визнаний найбільш прийнятним методом оцінки підприємництва та економічного розвитку в агробізнесі. Запропоновано модифіковану модель застосування даного методу, яка адаптована для оцінки критеріїв підприємництва суб'єктів АПК. Дана модель модифікована шляхом додавання двох нових компонентів та виділення специфічних критеріїв, характерних для оцінки сільськогосподарських об'єктів.

За допомогою багатокритеріального методу TOPSIS для вимірювання підприємництва в аграрних суб'єктах обрано конкретні критерії оцінки для вимірювання підприємництва в сільському господарстві. Є шість загальних критеріїв і п'ять специфічних критеріїв, які можна застосовувати навіть для вимірювання підприємництва та економічного розвитку конкретного сільськогосподарського підприємства.

Відтак, агробізнес відіграє важливу роль у створенні та зміцненні ланцюгів доданої вартості в сільському господарстві України. Вони вирішують проблеми, пов'язані з неефективними ланцюгами постачання, неадекватною інфраструктурою та інформаційними прогалинами, створюючи ефективні мережі, які з'єднують сільськогосподарські підприємства з ринками. Агробізнес формує весь ланцюжок створення вартості, а не лише виробництво. Переробка, пакування та брендинг сільськогосподарської продукції відкрили нові перспективи на внутрішньому та міжнародному ринках.

Висновки до розділу 3

1. Для забезпечення сталого зростання сільськогосподарських підприємств удосконалено систему управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств на основі вирішення проблеми вибору показників управління. Побудовано економіко-математичну модель виробничих ресурсів сільськогосподарських підприємств для виявлення резервів ресурсного потенціалу, його раціонального використання, підвищення економічної ефективності господарської діяльності та управління економічним розвитком підприємства.

2. Визначено, що необхідність вимірювання підприємництва та економічного розвитку в агробізнесі базується на трьох аргументах. Дане вимірювання може бути корисним для самих підприємств, оскільки провідні

підприємці можуть оприлюднювати цю інформацію для стимулювання продажів продукції з акцентом на високу якість продукції. Крім того, встановлюючи низькі рівні підприємництва, опублікована інформація, у цьому відношенні, спонукатиме відстаючі підприємства працювати більш інноваційно, ефективно та результативно для досягнення кращих економічних результатів. Так само рівень підприємництва може бути одним із критеріїв оцінки можливостей фінансування підприємств, які розвиваються і шукають фінансування для своєї діяльності. Запропоновано використання модифікованого багатокритеріального підходу TOPSIS, який визнаний найбільш прийнятним методом оцінки підприємництва та економічного розвитку в агробізнесі. Запропоновано модифіковану модель застосування даного методу, яка адаптована для оцінки критеріїв підприємництва суб'єктів АПК. Дана модель модифікована шляхом додавання двох нових компонентів та виділення специфічних критеріїв, характерних для оцінки сільськогосподарських підприємств.

3. Організаційно-економічний механізм розглядається як система взаємопов'язаних елементів, що визначають функціонування підприємства, в той час як стратегії та стратегеми розглядаються як інструменти формування та реалізації управління. Ключові результати дослідження спрямовані на визначення оптимальних стратегічних напрямків розвитку сільськогосподарського підприємства та покращення його фінансового стану. Особлива увага приділена взаємодії між стратегічним плануванням та оперативним управлінням, а також визначенню оптимального співвідношення стратегем та механізмів їх впровадження для забезпечення економічного розвитку сільськогосподарських підприємств.

ВИСНОВКИ

1. Концептуалізація засад економічного розвитку сільського господарства та обґрунтування управлінського інструментарію даного процесу обумовлює конкретизацію даного поняття з позицій сучасних економічних реалій та домінант розвитку національної економіки. На основі аналізу й узагальнення літературних джерел запропонована систематизація критеріальних ознак й складових процесу «економічний розвиток сільського господарства», який можна охарактеризувати показниками збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та підвищенням продуктивності сільського господарства; модернізацією структури й технологічного забезпечення агропромислового виробництва, його сталістю та екологічною безпекою; диверсифікацією виробничої діяльності; покращенням умов життя сільського населення, а також потенціалом екзогенних переваг (сприятливої зовнішньої кон'юнктури, доступу до технологій, відкритості ринків продукції та факторів виробництва). Економічний розвиток сільського господарства сприяє підвищенню добробуту сільських громад, зменшенню бідності та забезпеченню стійкого економічного зростання в сільських регіонах.

2. Управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств потребує обґрунтування концептуального підходу, який будується на сучасному методологічному базисі й оцінці альтернатив ефективності управлінських рішень. Запропонований концептуальний підхід до формування моделі управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств має на меті зменшити ймовірність створення та впровадження неефективних управлінських рішень і проєктів, спрямований на оптимізацію часу, необхідного для обґрунтування та реалізації стратегії економічного розвитку підприємства й допомагає узгоджувати цілі економічного розвитку підприємства з його загальною стратегією розвитку. Даний підхід сприяє ефективному управлінню

сільськогосподарськими підприємствами та підвищенню їхньої конкурентоспроможності.

3. Вдосконалення системи управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств зумовлене сукупністю факторів, зокрема необхідністю залишатися конкурентоспроможними, максимізувати прибутковість, забезпечувати дотримання вимог законодавства, управляти ризиками, приймати обґрунтовані рішення, зміцнювати довіру зацікавлених сторін, сприяти сталому розвитку, а також залучати й утримувати талановитих працівників. Визначені цілі та надані пропозиції сприятимуть реалізації потенціалу економічного розвитку сільськогосподарських підприємств за допомогою конкретизації управлінського інструментарію й комплексного підходу до інтеграції сталих практик; впровадження сучасних бізнес-моделей та методів фінансування; розвитку освіти й програм підвищення кваліфікації, орієнтованих на сільську громаду; формування сприятливого економічного середовища та інфраструктурного й інституційного забезпечення інноваційного процесу в аграрній сфері.

4. Проведення компаративного аналізу результатів діяльності й залучення та використання ресурсів сільського господарства України та країн Європи сприяло узагальненню ключових тенденцій і виявленню закономірностей економічної динаміки та оцінки ефективності управлінських практик. Констатовано, що сільське господарство стало критично важливою складовою економіки ЄС і України, яка забезпечує продовольчу безпеку країни, кормову базу тваринництва й біоресурси, що сприяють підтримці життєдіяльності суспільства. Оцінка функціонування аграрного сектору України в порівнянні з країнами ЄС виявила складні демографічні, структурні, економічні проблеми, що в сукупності обумовили формування низької частки доданої вартості у створеному ВВП (11,66%). Для розвитку вітчизняного агропромислового виробництва важливим вбачається розробка й реалізація стратегій розвитку сільських територій, модернізація сільського

господарства та вирішення проблем безробіття для забезпечення сталого розвитку.

5. Постійний моніторинг економічних результатів виробничих процесів сільськогосподарських підприємств, оцінка індикаторів реалізації стратегій та економічне прогнозування перспектив їх розвитку сприятимуть адаптивності сільськогосподарських товаровиробників до складних сучасних умов їх економічної діяльності. Використання інструментарію нечіткої логіки дозволило удосконалити методичне обґрунтування прийняття управлінських рішень й обґрунтувати критерії формування оптимальної стратегії розвитку в нестабільних економічних умовах. Інтегруючи невизначеність і неточність, притаманні процесам прийняття рішень в аграрному секторі, запропонований підхід підвищує здатність підприємств орієнтуватися в турбулентних економічних умовах.

6. Ретельне вивчення поточних й потенційних викликів виявило вразливі місця й визначило можливості для зростання сільськогосподарських підприємств. Запропоновані стратегічні сценарії забезпечення розвитку сільськогосподарських підприємств на основі систематизації класифікаційних ознак та виділення чинників екологічної стійкості, технологічного прогресу й соціально-економічних факторів, які обумовлюють стале зростання в сільському господарстві. Виокремлені й конкретизовані переваги реалізації синергетичного партнерства урядових органів, науково-дослідних установ та приватних структур в реалізації стратегічних перспектив розвитку сільськогосподарських товаровиробників.

7. Удосконалення елементів системи управління економічним розвитком сільськогосподарських підприємств потребує вирішення проблеми вибору критеріїв і показників управління економічним розвитком. Розроблений методичний підхід до прогнозування фінансових ризиків і загроз сталого розвитку сільськогосподарських підприємств та розроблена на його основі економіко-математична модель сприятимуть обґрунтуванню управлінських рішень й стратегій розвитку сільськогосподарських

товаровиробників, виявленню резервів оптимізації ресурсного потенціалу, його раціонального використання, підвищенню економічної ефективності господарської діяльності. Використання інструментарію штучних нейронних мереж і моделі дерева рішень дозволяє врахувати кількісні та якісні показники, екзогенні фактори впливу, критерії використання ключових ресурсів.

8. Оцінка ефективності управлінських рішень в сфері розвитку підприємництва в аграрній сфері потребує застосування сучасного інструментарію аналізу конкуренції та врахування додаткових кількісних параметрів діяльності суб'єктів агробізнесу. Застосування модифікованої версії методу TOPSIS (The Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution - TOPSIS) та ранжування сільськогосподарських підприємств досліджуваного регіону за ступенем підприємливості дозволило провести комплексну оцінку рівня розвитку підприємництва суб'єктів АПК.

9. Обґрунтоване трактування організаційно-економічного механізму управління розвитком сільськогосподарського підприємства як системи взаємопов'язаних складових, інструментів формування й реалізації управлінських впливів, елементів стратегічного планування та оперативного управління, оптимального співвідношення стратегем й механізмів їх впровадження, що визначають функціонування сільськогосподарських підприємств в умовах асиметричної інформації, технологічних та глобальних трансформацій і пріоритетності реалізації завдань стабілізації національної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук В. Г. Економічні та соціальні аспекти розвитку АПК і сільських територій. Київ : КНЕУ, 2019. 188 с.
2. Анисенко О. В., Вакар К. В. Розвиток аграрного сектора економіки України в умовах інституційних змін. *Агросвіт*. 2018. № 9. С. 27–32.
3. Ареф'єва О., Титикало В., Коваленко Н. Економічний механізм забезпечення фінансової безпеки підприємств при нестабільності зовнішнього середовища. *Адаптивне управління: теорія і практика*. Серія : Економіка. 2023. Т. 16 № 32. URL: [https://doi.org/10.33296/2707-0654-16\(32\)-03](https://doi.org/10.33296/2707-0654-16(32)-03)
4. Апальков С. С. Інвестиційні ризики на світовому ринку альтернативного фінансування. *Економічний простір*. 2018. № 137. С. 5–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2018_137_3 (дата звернення 08.08.23).
5. Батир Ю. Г. Державне управління розвитком сільських територій. місцеве самоврядування та територіальний розвиток. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. Серія : Державне управління. 2018. № 2. С. 328–334. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/7782/1/ilovepdf_com-328-334.pdf (дата звернення: 06.04.2023).
6. Бірюков Є. І., Гарафонов О. І., Худолей В. Ю. Управління витратами аграрного підприємства в умовах цифрових трансформацій. *Economic Synergy*. 2023. Вип. 2. С. 48–61. <https://doi.org/10.53920/ES-2023-2-4>
7. Бобровська О., Бондаренко Д. Публічне управління економічним розвитком регіонів: галузевий аспект. *Аспекти публічного управління*. 2021. Т. 9. № 3. С. 22–35.
8. Бойко В., Бойко Л. Продовольча безпека та ризики для аграрного виробництва під час війни в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. № 41. С. 27–34. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-27>

9. Бойко В., Крупа В. Механізми та інструменти управління розвитком суб'єктів малого підприємництва АПК. *Агросвіт*. 2019. № 20. С. 3–10.
10. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Соціоекономічна складова розвитку сільського господарства і села на засадах агроєкології: науково-прикладні аспекти. *Економіка України*. 2023. № 5. С. 82–96. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001409033>
11. Бурачек І. В., Михайленко Н. В. Сучасний стан та перспективні напрями розвитку сільського господарства в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 21. С. 134–137.
12. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Куницька-Іляш М. В., Наконечна Н. В. Economic security of business entities and the state: the aspect of guaranteeing the financial and economic security of priority industries of the national economy of Ukraine. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*. 2023. № 37. С. 22–30. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/739>
13. Вернюк Н. О., Дяченко М. І. Регулювання інноваційного розвитку аграрного сектору України. *Ефективна економіка*. 2021. № 4. URL: <http://surl.li/mgfck>
14. Вініченко І. І., Полегенька М. А. Теоретичні аспекти формування економічної ефективності агропромислового виробництва. *Ефективна економіка*. 2019. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7640> (дата звернення: 31.01.2024). DOI: [10.32702/2307-2105-2019.12.14](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.12.14)
15. Вініченко І. І. Формування системи управління інвестиційною діяльністю аграрного підприємства. *Ефективна економіка*. 2019. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7157> (дата звернення: 31.01.2024). DOI: [10.32702/2307-2105-2019.4.6](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.4.6)
16. Волошанюк Н. В., Сьомка А. К. Аграрний сектор України: тенденції, суб'єкти, перспективи реформування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 13(1). С. 45–49.

17. Воронько-Невіднича Т. В., Загребельна І. Л., Дубовик А. М., Киричок А. Ю. Управління агропромисловою сферою за умов сталого розвитку: соціальний аспект. *Modern Economics*. 2021. № 29 (2021). С. 63–68. DOI: [10.31521/modecon.V29\(2021\)-10](https://doi.org/10.31521/modecon.V29(2021)-10).
18. Галицький О. М., Лівінський А. І., Дяченко О. П. Організаційно-економічний механізм державного регулювання аграрного виробництва в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 3. С. 93–98.
19. Гарафонов, О. І., Бабіч, О. О., Возний, Д. С. Функціональний зміст та особливості антикризового управління бізнес-організаціями в українських реаліях. *Economic Synergy*. 2023. Вип. 4. С. 37–52. DOI: [10.53920/ES-2023-4-3](https://doi.org/10.53920/ES-2023-4-3).
20. Гарафонов, О. І., Козловський Д. О. Аграрна криза в Україні в умовах воєнного часу: стан, тенденції та перспективи змін. *Economic Synergy*. 2023. Вип. 1. С. 112–123. DOI: [10.53920/ES-2023-1-9](https://doi.org/10.53920/ES-2023-1-9).
21. Гарбар Ж. В., Кватернюк А. О. Пріоритетні напрями розвитку інноваційної діяльності в галузі рослинництва. *Агросвіт*. 2021. № 12. С. 9–14.
22. Герасимчук В. Г. Теоретичні аспекти розвитку сільських територій в Україні: проблеми та шляхи вирішення. *Економіка та суспільство*. 2022. № 45. DOI: [10.32782/2524-0072/2022-45-88](https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-88).
23. Гончарук І. В. Моделювання та прогнозування рівня енергетичної незалежності агропромислового комплексу України на засадах сталого розвитку. *Ефективна економіка*. 2020. № 10. DOI: [10.32702/2307-2105-2020.10.55](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.10.55).
24. Гончаренко О. В., Теслюк Ю. В. Функціонал базисних інститутів економіки в забезпеченні інноваційного розвитку агропромислового виробництва. *Ефективна економіка*. 2020. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8373> (дата звернення: 31.01.2024). DOI: [10.32702/2307-2105-2020.11.17](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.11.17)
25. Гончаренко О. В., Самілик Т. М., Теслюк Ю. В. Інституціональні детермінанти розвитку інновацій в агропромисловому виробництві. *Ефективна*

економіка. 2019. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7698> (дата звернення: 31.01.2024). DOI: [10.32702/2307-2105-2019.12.16](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.12.16)

26. Гонтарева, І. В., Євтушенко, В. А., Михайленко Д. Г. Стан та особливості розвитку підприємництва в повоєнний період. *Economic Synergy*. 2023. Вип. 2. С. 148–158. DOI: 10.53920/ES-2023-2-11.

27. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 03.01.2023).

28. Григораш О. В, Булигіна Д. О. Фактори підвищення ефективності діяльності підприємств. *Приазовський економічний вісник*. 2018. № 6(11). С. 154.

29. Гринюк Н. А., Залялова В. І. Особливості стратегії міжнародної діяльності підприємства. *Молодий вчений*. 2021. № 11(99). С. 362–366. URL: <https://www.molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/2656/2638> (дата звернення: 20.10.2023).

30. Гуменюк М. М., Неміш Д. В., Баланюк І. Ф., Шеленко Д. І. Основні чинники ефективного функціонування малого аграрного підприємництва. *Вісник аграрної науки*. 2021. № 9(822). С. 80–88.

31. Гуржій Т. О., Карамушка Д. К. Фінансове забезпечення побудови управлінських моделей підприємств. *Інвестиції: практика досвід*. 2023. № 8. С. 136–142. DOI: 10.32702/2306-6814.2023.8.136.

32. Денисенко М. П., Новіков Д. В. Сучасний стан та перспективи розвитку сільського господарства України. *Агросвіт*. 2019. № 12. С. 15–21.

33. Державна служба статистики України, 2023. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 16.12.2023).

34. Демчишак Н. Б., Дубик О. І. Фінансове регулювання інноваційного розвитку аграрного сектору України в умовах інтеграційних процесів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 23. С. 43–48.

35. Дзямулич М., Максим'як С. Формування економічної активності сільського населення в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. № 47. DOI: [10.32782/2524-0072/2023-47-9](https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-9).
36. Дяченко М., Жмуденко В. Аграрний сектор України: поточний стан та його відновлення в умовах трансформаційних змін. *Економіка та суспільство*. 2023. № 56. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-8>
37. Ейфеел А., Гусятинська О., Сусол Р. Сучасний стан та перспективи розвитку галузі молочного скотарства в Україні. *Аграрний вісник Причорномор'я*. 2022. Вип. 104. DOI: 10.37000/abbsl.2022.104.17.
38. Єрмошкіна О. В. Управління фінансовими потоками підприємств на основі прогнозування структури капіталу. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2019. № 3(67). С. 67–77.
39. Завадських Г. М., Тебенко В. М. Перспективи інноваційного розвитку Запорізької області. *Регіональна економіка та управління*. 2021. № 4 (34). С. 33–39.
40. Закон «України «Про агропромисловий комплекс» від 10.12.1996. № 504/96-ВР.
41. Закон України «Про земельні відносини та землекористування» від 25.10.2001. № 2768-III.
42. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 21.06.2001. № 2498-III.
43. Закон України «Про стимулювання розвитку сільського господарства» від 19.06.2003. № 968-IV.
44. Закон України «Про підтримку сільськогосподарських виробників» від 03.02.2011. № 2997-VI.
45. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 04.07.2013. № 406-VII.
46. Закон України «Про органічне виробництво» від 05.07.2018. № 2496-VIII.

47. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991. № 1560-XII.
48. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991. № 1264-XII.
49. Закон України «Про екологічну безпеку» від 17.06.1994. № 156/94-ВР.
50. Закон України «Про підприємництво» від 07.02.1991. № 698-XII.
51. Замлинська О. В., Власенко Т. А., Степаненко С. В., Трунов І. Д. Перспективи та недоліки формування конкурентоспроможності України в умовах сталого розвитку. Український журнал прикладної економіки та техніки. 2022. Т. 7. № 2. С. 25–37. URL: <http://ujae.org.ua/perspektyvy-ta-nedolikyformuvannya-onkurentospromozhnosti-ukrayiny-v-umovah-stalogo-rozvytku/>
52. Зінчук Т. О., Куцмус Н. М. Спільна аграрна політика ЄС на 2023–2027 рр.: амбіції і релевантність Цілям сталого розвитку. *Економіка України*. 2023. № 11. С. 76–96. DOI: 10.15407/econo myukr.2023.11.076.
53. Железняк К. Л., Отрок М. В. Напрямки підвищення конкурентоспроможності підприємства. *Ефективна економіка*. 2020. № 11.
54. Жибак М. М., Христенко Г. М. Світовий ринок органічної продукції: сучасний стан та перспективи розвитку. *Економічний форум*. 2019. № 3. С. 3–8.
55. Журавльова Т. О. Оцінка прибутковості вітчизняних підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 9. С. 24–28.
56. Іваненко І. В., Возняк В. В. Агротуризм в Україні: стан та перспективи розвитку. *Бізнес Інформ*. 2019. № 6. С. 178–184.
57. Іванова А. Організаційно-економічні чинники та резерви підвищення ефективності діяльності аграрних підприємств. *Аграрний вісник Причорномор'я*. 2019. Вип. 94. С. 75–84. DOI: 10.37000/abbsl.2019.94.12.
58. Ігнатенко М. М. Процеси ресурсозабезпечення спеціалізації та концентрації виробництва в корпоративних агроформуваннях. *Економіка та держава*. 2017. № 1. С. 10–14.

59. Карамушка Д. К. Концепт економічного розвитку аграрних підприємств. *Розвиток форм і методів сучасного менеджменту в умовах глобалізації*: матеріали 9-ї наук.-практ. інтернет-конф. Дніпро, 20–21.11.2021. Дніпро 2021. С. 89–91.

60. Карамушка Д. К. Management of innovative development of agricultural enterprises in the context of ensuring their financial sustainability. *Фінанси, банківська система та страхування в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку в кризовій економіці*: матеріали V-ї міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Дніпро, 02–03.03.2021. Дніпро 2022. С. 101–103.

61. Капітальні інвестиції в Україні. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023>

62. Касич А. О., Бондаренко С. М. Рециклінг як сфера реалізації державно-приватного партнерства та інструмент забезпечення цілей сталого розвитку. *Причорноморські економічні студії*. 2022. Вип. 76. С. 176–180.

63. Калашник Н. С. Забезпечення цілей сталого розвитку в Україні: концептуальні перетворення сприйняття в умовах воєнного стану. *Ефективність державного управління*. 2023. № 4 (73). С. 11–16. DOI: [10.36930/507301](https://doi.org/10.36930/507301).

64. Козак К. Б. Сучасний стан розвитку аграрного сектору в Україні. *Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва*. Серія : Економічні науки. 2020. № 4. Т. 1. С. 196–211.

65. Колодій А., Агрес О., Колодій І. Перспективи запровадження систем відстежуваності продукції на основі технології блокчейн як форми модернізації системи управління в аграрному секторі економіки. *Аграрна економіка*. 2021. Т. 14. № 1–2. С. 59–66.

66. Котко Я. М. Механізм управління розвитком підприємств-виробників продукції рослинництва. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Т. 5. № 3. С. 387–394.

67. Коляденко С. В., Стратій А. М. Аналіз фінансових стратегій для підвищення конкурентоспроможностей підприємства. *Інвестиції: практика*

та досвід. 2019. № 22. С. 17–23. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2019/5.pdf (дата звернення: 20.10.2023).

68. Кононенко Л., Сисоліна І., Сисоліна Н. Формування стратегії підприємствами агропромислового комплексу в умовах циркулярної економіки. *Економічний простір*. 2023. № 184. С. 91–94. DOI: 10.32782/2224-6282/184-15.

69. Коровій Я. Оцінювання прогресу запровадження інновацій у сільському господарстві задля сталого розвитку регіону Європи і Центральної Азії. *Галицький економічний вісник*. 2019. Т. 59. № 4. С. 112–121.

70. Костенко Ю., Короленко О., Гузь М. Аналіз фінансової стійкості підприємства в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 43. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1758/1694> (дата звернення: 17.10.2023).

71. Костецька Н. Стратегічне планування діяльності підприємств: теоретичні аспекти. *Інноваційна економіка*. 2020. Т. 7–8. № 85. С. 65–71.

72. Кривохижа Є., Башлай С., Курило Ю. Стратегія забезпечення продовольчої безпеки України в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2023. № 55. DOI: [10.32782/2524-0072/2023-55-59](https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-59).

73. Купріна Н. М. Забезпечення конкурентоспроможності харчової промисловості України: теорія і практика: монографія. Одеса : Гельветика, 2019. 304 с.

74. Купріна Н. М., Ступницька Т. М., Антонюк О. П., Величко О. М. Сучасні аспекти фінансового аналізу оборотних активів підприємства. *Економіка харчової промисловості*. 2021. Т. 13, вип. 3. С. 46–55.

75. Кустріч Л. О. Особливості залучення інвестицій у сільське господарство: сучасний стан і тенденції розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 24. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/24_2017/8.pdf.

76. Кучмійова Т. С., Мороз Т. О., Шешунова А. В. Використання штучного інтелекту в сільському господарстві. *Modern Economics*. 2023. № 39(2023). С. 69–74. DOI: 10.31521/modecon.V39(2023)-10.

77. Левандівський О. Т. Удосконалення організації інвестиційного процесу на сільськогосподарських підприємствах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 10. С. 32–38. [URL: http://www.investplan.com.ua/index.php?op=1&z=6671&i=5](http://www.investplan.com.ua/index.php?op=1&z=6671&i=5) (дата звернення 08.05.2023).

78. Лисак О. І., Тебенко В. М. Інноваційна складова підприємницької діяльності в аграрній сфері. *Збірник наукових праць ТДАТУ (економічні науки)*. 2020. № 2 (42). С. 92–101.

79. Лисюк В. М. Стратегія розвитку оптових ринків сільськогосподарської продукції в Україні. *Економічні інновації*. 2021. Вип. 43. С. 150–159.

80. Людвенко Д., Томілова-Яремчук Н., Крупа Н. Пріоритетні напрями фінансово-економічного розвитку сільського господарства регіонів у повоєнний період в Україні. *Український економічний часопис*. 2023. № 2. С. 46–52. DOI:10.32782/2786-8273/2023-2-9.

81. Мазур Г. Ф. Сучасні заходи стимулювання розвитку агропромислового виробництва в Україні. *Агросвіт*. 2017. № 8. С. 12–18.

82. Масюк Ю. В. Управління фінансовими процесами сільськогосподарського підприємства. *Економіка та держава*. 2021. № 10. С. 93–96.

83. Масюк Ю. Оцінка фінансової стійкості підприємства і напрями її забезпечення. *Вісник Львівського національного аграрного університету. Економіка АПК*. 2021. № 28. С. 67–73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnau_econ_2021_28_13

84. Масюк Ю. В., Качур В. С. Економічна сутність ділової активності підприємств та підходи до її оцінки. *Ефективна економіка*. 2019. № 10. URL: <http://dspace.dsau.dp.ua/jspui/handle/123456789/3005>

85. Мамчур В., Студінська Г. Інноваційний розвиток аграрної сфери в умовах реалізації національної системи стійкості. *Економіка та суспільство*. 2023. № 56. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-56-144.

86. Макєєв О. О., Руденко С. В. Концептуальні засади проєктного підходу до впровадження інновацій на аграрних підприємствах. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2021. Т. 6. № 3. С. 317– 329. URL: http://ujae.org.ua/wpcontent/uploads/2022/07/ujae_2021_r03.pdf#page=317

87. Матеріали Світового банку. URL: <https://www.worldbank.org/>

88. Надводнюк О. О. Сучасний стан та пріоритети сталого розвитку сільськогосподарських підприємств. *Економіка та управління АПК*. 2023. № 2. С. 111–123.

89. Надводнюк О. О. Теоретико-методичні аспекти управління сталим розвитком сільськогосподарських підприємств. *Економіка та управління АПК*. 2022. № 2. С. 124–136.

90. Нагорний В. В., Петрюк М. В. Аналіз систем державної підтримки розвитку венчурної інноваційної діяльності та перспективи в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 23. С. 22 – 25.

91. Наумова Л. Ю. Фінансова стратегія економічного розвитку підприємств, *Наука й економіка*. 2014. № 34. С. 134–139.

92. Наумов М., Рибак Г. Основні проблеми експорту зернових культур в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2023. № 52. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-80>

93. Недбалюк О. П. Міжнародний досвід організації розвитку сільських територій та можливості його застосування в Україні. *Економіка і суспільство*. Серія: світове господарство і міжнародні економічні відносини. 2017. Вип. 9. С. 89–94.

94. Ніконенко О. А. Теоретичні засади формування продовольчої безпеки країни. *Економіка та держава*. 2022. № 5. С. 121–125 URL: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=5189&i=18>

95. Орел А., Дяченко В. Сучасні аспекти розвитку органічного землеробства в умовах сталого сільського господарства. *Економіка та суспільство*. 2023. № 48. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-48-91.

96. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та агропромислового розвитку України. URL : <http://minagro.gov.ua>.

97. Офіційний сайт міністерства фінансів України. URL : <http://www.index.minfin.com.ua/index/fidi>

98. Павлова Г. В., Кухарук А. Д. Особливості інноваційного розвитку агропромислового комплексу України. *Актуальні проблеми економіки та управління*. 2019. № 13.

99. Павлова Г. Є. Особливості формування управління інноваційними процесами аграрного сектору національної економіки. *Агросвіт*. 2015. № 8. С. 25–29.

100. Пархомець М. К., Пуцентейло П. Р., Уніят Л. М. Поняття, суть інновацій та технологічні уклади інноваційного розвитку агропромислового бізнесу. *Інноваційна економіка*. 2019. № 5–6. С. 41–46.

101. Пасемко Г., Таран О. Державне регулювання аграрного сектору під час війни (на прикладі харківської області). *Економіка та суспільство*. 2023. № 51. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-51-36.

102. Піщенко О. В. Регулювання еколого-економічної безпеки аграрного сектору: теорія, методологія та практика : монографія. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2020. 306 с.

103. Петрова Н. О., Стрельник В. В. Окремі напрями удосконалення правового регулювання діяльності особистих селянських господарств у сфері сільського зеленого туризму. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 135–139.

104. Петровська А. Екологізація економіки України в контексті моделі сталого розвитку. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 4. С. 95–104.

105. Пономарьова М. С., Аксьонова О. В. Умови регулювання вертикально інтегрованих підприємницьких структур агробізнесу: макро-, мезо-, мікрорівні. *Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки*. 2019. № 3. С. 391–401.
106. Похиленко Н. М. Огляд концептуальних основ та моделей сільського розвитку. *Economic Synergy*. 2023. № 1. С. 246–269. DOI: [10.53920/ES-2023-1-18](https://doi.org/10.53920/ES-2023-1-18).
107. Пріоритети забезпечення стійкості промисловості й аграрного сектору економіки України в умовах повномасштабної війни : аналіт. доп. / [О. В. Собкевич, А. В. Шевченко, В. М. Русан, Л. А. Жураковська] ; за ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2023. 49 с.
108. Радченко О. П., Радченко А. П., Фучеджи Н. Ф. Розвиток агропромислового сектору України: минуле, сучасне, майбутнє. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 46-1, С. 6–66.
109. Россоха В. В., Малік М. Й. Модернізація технологій виробництва сільськогосподарських підприємств: методологічний підхід. *Вісник Прикарпатського університету. Економіка*. 2019. Вип. 14. С. 76–81.
110. Саблук П. Т., Лузан Ю. Я. Аграрна політика та чинники її реалізації. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 6 – 17. URL: <http://www.eapk.org.ua/contents/2019/10/6>
111. Семенова К. Д. Аналіз фінансового стану підприємств України та тенденцій розвитку. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2021. № 5–6. С. 77–82.
112. Сисоліна І., Кононенко Л., Сисоліна Н., Нісфоян С., Савеленко Г. Розвиток сільськогосподарського машинобудування: інноваційний аспект. *Modern Engineering and Innovative Technologies*. 2022. № 2(21-02). С. 73–77. DOI: <https://doi.org/10.30890/2567-5273.2022-21-02-022>
113. Скрипник С. В. Системне управління пріоритетними напрямками розвитку фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств.

Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Економіка і менеджмент. 2020. Вип. 4(82). С. 116–119.

114. Скрипник В. Інноваційний розвиток аграрних підприємств України: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2022. № 20. С. 19–24. DOI: 10.20535/2307-5651.20.2021.252585.

115. Статистичні дані районних управлінь агропромислового розвитку Новомосковської РДА Царичанської РДА, Магдалинівської РДА, Дніпровської РДА

116. Степаненко С. В. Соціальна інклюзія як пріоритет подальшого розвитку аграрного сектору і сільських територій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2023. № 46. С. 77–82. URL: <https://openarchive.nure.ua/handle/document/24345>

117. Студінська Г. Я., Просов В. М. Стратегічні підходи до функціонування АПК в умовах російсько-української війни. *Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. пр.* 2022. Вип. 9 (256). С. 9–15.

118. Сус Т., Сундук, О. Ємець, С. Мовчун, Цюпа О. Інноваційний розвиток аграрного сектору: моделі фінансування та оцінка впливу фінансування на регіональному рівні. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2023. Vol. 2 (49). DOI: 10.55643/fcaptp.2.49.2023.4021.

119. Томашук І. Розвиток сільських територій України з урахуванням євроінтеграційного поступу держави. *Управління змінами та інновації*. 2023. 7. С. 40–49. DOI: [10.32782/СМІ/2023-7-6](https://doi.org/10.32782/СМІ/2023-7-6).

120. Томашук І. В., Хаєцька О. П. Вплив аграрного сектору економіки на сталий розвиток сільських територій. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-1> (дата звернення: 17.05.2023).

121. Томілін О., Аранчій Д., Павленко А. Сучасний стан та динаміка змін земельних ресурсів у сільському господарстві. *Економіка та суспільство*. 2023. № 48. DOI: [10.32782/2524-0072/2023-48-84](https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-84).
122. Томчук О. Ф., Левчук М. С. Критерії оцінювання і прогнозування фінансового стану та результатів діяльності підприємства. *Молодий вчений*. 2019. № 9 (73). С. 480–486.
123. Трохимець О. І. Теоретичні аспекти ролі інституційного забезпечення розвитку аграрного сектору. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 51. С. 221–226.
124. Халатур С. М., Гончаренко О. В., Хомук Н. Д. Інструментарій фінансового інжинірингу для комплексної оцінки фінансового стану підприємств. *Економіка та держава*. 2022. № 1. С. 39–44. DOI: 10.32702/2306-6806.2022.1.39.
125. Халатур С. М., Павлова Г. Є., Качула С. В., Сітало Л. О. Антикризове управління малим бізнесом як запорука забезпечення фінансової стратегії та ефективності агровиробництва. *Агросвіт*. 2022. № 2. С. 10–17.
126. Халатур С. М., Карамушка Д. К., Базавлуцький О. О. Концептуальні засади побудови системи управління потенціалом фінансово-господарської діяльності підприємства. *Агросвіт*. 2022. № 20. С. 24–29. DOI: 10.32702/2306-6792.2022.20.24.
127. Халатур С. М., Кравченко М. В., Карамушка Д. К., Козир Е. В. Комплексна експрес-методика оцінки кредитоспроможності сільськогосподарських підприємств з урахуванням рівня їх економічного розвитку. *Економіка та держава*. 2021. № 10. С. 37–42. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.10.37.
128. Ханін С. Г. Стратегієми інтелектуально-інноваційного розвитку регіональних економічних систем в умовах становлення креативної економіки. *Economic Synergy*. 2023. № 3. С. 154–163. DOI: 10.53920/ES-2023-3-11

129. Хахула Б. В. «Зелена економіка» – основа інноваційного розвитку аграрного сектору України. *Продовольчі ресурси*. 2023. Вип. 11(20). С. 256–264. DOI: [10.31073/foodresources2023-20-25](https://doi.org/10.31073/foodresources2023-20-25).
130. Циганенко О. В., Зубко К. Ю. Самусь Г. І. Формування екосистеми компанії як основи підвищення стійкості бізнесу. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. URL : <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1236>.
131. Чорнобай Л. М., Мушеник І. М. Перспективи комплексного розвитку сільських територій. *Modern Economics*. 2022. № 36. С. 152–157.
132. Шацька З. Я. Forecasting scenarios of post-war recovery business structures of the agricultural sphere Ukraine. *Journal of Strategic Economic Research*. 2023. № 1. С. 56–63. DOI: [10.30857/2786-5398.2023.1.6](https://doi.org/10.30857/2786-5398.2023.1.6).
133. Шаров В. В. Сервісно-орієнтована бізнес-модель як чинник стратегічного управління підприємством. *Economic Synergy*. 2023. № 3. С. 8–24. DOI: 10.53920/ES-2023-3-1.
134. Шевченко А. А., Петренко О. П. Детермінанти економічного розвитку сільського господарства в Україні. *Modern Economics*. 2023. № 38(2023). С. 186–193. DOI: [10.31521/modecon.V38\(2023\)-2](https://doi.org/10.31521/modecon.V38(2023)-2).
135. Шевченко О. Екологічна та продовольча безпека як складові забезпечення економічної безпеки України у стратегічному форматі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2021. № 68. С. 110–117. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/253935/251195>
136. Шкуренко О. В. Особливості використання інструментарію бенчмаркінгу на підприємстві. *Економіка і організація управління*. 2021. № 1(41). URL: <https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/10832>.
137. Шолудько О., Грицина О. Удосконалення фінансового механізму стимулювання інноваційної діяльності. *Вісник Львівського національного аграрного університету*. 2015. № 22(1). С. 67–72.

138. Шпикуляк О. Г., Дюк А. А., Баланюк І. Ф. Управління організаційно-інституційним та ресурсним потенціалом соціальних підприємств у розвитку сільських територій: теоретичний концепт аналізу. Цифрова економіка та економічна безпека. 2023. Вип. 7(07). С. 136–140. DOI:10.32782/dees.7-22 URL: <http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/210>
139. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. Інституціональний аналіз розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки: методичний аспект. *Економіка АПК*. 2019. № 6. С. 73–82.
140. Шпикуляк О. Г., Шеленко Д. І., Алексєєва О. В., Ксенофонтowa К. Ю., Суховій А. І. Роль ринку і підприємництва у забезпеченні сталого розвитку сільських територій. *Агросвіт*. 2022. № 20. С. 3–12.
141. Abeyrathna S. P. G. M., Priyadarshana A. J. M. Impact of Firm size on Profitability. *International Journal of Scientific and Research Publications (IJSRP)*. 2019. № 9(6). P. 9081. DOI: [10.29322/ijsrp.9.06.2019.p.908](https://doi.org/10.29322/ijsrp.9.06.2019.p.908).
142. Aleskerova Yu., Fedoryshyna L. Financial mechanism in the system of economic vectors of development of hotel and restaurant and agricultural enterprises. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. № 9. P. 19–30. DOI: 10.30525/2256-0742/2023-9-4-19-30.
143. Alston Julian M., and Philip G. Pardey. Agriculture in the Global Economy. *Journal of Economic Perspectives*. 2014. № 28(1). P. 121–46.
144. Addai K., Genç S.Y., Castanho R.A., Couto G., Orhan A., Umar M., Kirikkaleli D. Financial Risk and Environmental Sustainability in Poland: Evidence from Novel Fourier-Based Estimators. *Sustainability*. 2023. № 15(7). P. 5801. DOI: 10.3390/su15075801.
145. Ahn J., Bries G, Baker M, et al. Food security and agricultural challenges in West-African rural communities: a machine learning analysis. *International Journal of Food Properties*. 2022. № 25(1). P. 827–844.

146. Arfara C., Samanta I. The impact of internal marketing philosophy on a firm's strategic orientation. *Innovative Marketing*. 2022. № 18(4). P. 48–61. DOI: 10.21511/im.18(4).2022.05
147. Balasubramanian N. Innovative Operation Strategies in VUCA world. *IOSR Journal of Business and Management*. 2018. P. 107–116.
148. Bel G., Sebő M. Does Inter-municipal Cooperation Really Reduce Delivery Costs? An Empirical Evaluation of the Role of Scale Economies, Transaction Costs, and Governance Arrangements. *Urban Affairs Review*. 2021. № 57(1). P. 153–188. DOI: 10.1177/1078087419839492.
149. Blažková I, Chmelíková G. Zombie Firms during and after Crisis. *Journal of Risk and Financial Management*. 2022. № 15(7). P. 301. DOI: 10.3390/jrfm15070301.
150. Boserup E. The Conditions of Agricultural Growth: The Economics of Agrarian Change under Population Pressure. Aldine Transaction. 1965. 124 p.
151. Brown A., Singh R. Harnessing the potential of AI in agriculture: A review of recent advancements. *Sustainable Agriculture Journal*. 2019. № 12(2). P. 65–80.
152. Cristofoli NL, Lima AR, Tchoukouang RDN, Quintino AC, Vieira MC. Advances in the Food Packaging Production from Agri-Food Waste and By-Products: Market Trends for a Sustainable Development. *Sustainability*. 2023. № 15(7). P. 6153. URL : <https://doi.org/10.3390/su15076153>
153. De Soto H. The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else. New York: Basic Books. 2000. 276 p.
154. Di Falco S., Vieder F. M. Environmental Adaptation of Risk Preferences. *The Economic Journal*. 2022. Vol. 132(648). P. 2737–2766. URL : <https://doi.org/10.1093/ej/ueac030>
155. Dwenger N., Fossen F., Simmler M. Firms' financial and real responses to credit supply shocks: Evidence from firm- bank relationships in Germany. *Journal of Financial Intermediation*. 2020. Vol. 11(41), P. 585–573. URL : <https://doi.org/10.1016/j.jfi.2018.01.003>

156. Dykha M. V., Kuzina V., Serdyukov K. Grain pricing in Ukraine: A case study of malted barley. *Innovative Marketing*. 2021. Vol. 17(4). P. 26–36. doi:10.21511/im.17(4).2021.03
157. Ellul A., Erel I., Rajan U. The COVID-19 pandemic crisis and corporate finance. *The Review of Corporate Finance Studies*. 2020. Vol. 9. P. 421–429.
158. Kyle E., Janvry A., Sadoulet E., Dar M. H. 2016. Technological Innovations, Downside Risk, and the Modernization of Agriculture. *American Economic Review*. Vol. 106 (6). P. 1537–1561.
159. Farrera-Vázquez I. C., Martínez-González E. G., Santoyo-Cortés V. H., Aguilar-Gallegos N., Luna Olea R. A. Agricultural innovation: an analytical development from a bibliometric study. *Current Topics in Agronomic Science*. 2023. Vol. 3(2). DOI: 10.5154/r.ctasci.2023.03.05.
160. Gambelli D., Solfanelli F., Orsini S., Zanolli R. Measuring the Economic Performance of Small Ruminant Farms Using Balanced Scorecard and Importance-Performance Analysis: A European Case Study. *Sustainability*. 2021. Vol. 13(6). DOI: 10.3390/su13063321
161. Dandan G., Xiaogang L. Agricultural total factor productivity, digital economy and agricultural high-quality development. *PLOS ONE*. Vol. 18(10). 202318. e0292001. DOI: 10.1371/journal.pone.0292001.
162. Gherghina Ș. C., Botezatu M. A., Hosszu A., Simionescu L. N. (). Small and medium-sized enterprises (SMEs): The engine of economic growth through investments and innovation. *Sustainability*. 2020. Vol. 12(1). P. 347. DOI: 10.3390/su12010347.
163. Glauben T., Svanidze M., Götz L., Prehn S., Jaghdani T. J., Đurić I., Kuhn L. The war in Ukraine, agricultural trade and risks to global food security. *Intereconomics*. 2022. № 3. P. 157–163. DOI: 10.1007/s10272-022-1052-7.
164. Global Innovation Index [E-recourse]. URL: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2022/

165. Haq M. Reflections on Human Development. Oxford University Press. 1995. 274 p.
166. Hrosul V., Kruglova O. Kolesnyk A. Digitalization of the agricultural sector: the impact of ICT on the development of enterprises in Ukraine. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2023. Vol. 9. P. 119–140. DOI: 10.51599/are.2023.09.04.06.
167. Huber R., Bartkowski B., Brown C., Benni N., Feil J.-H., Grohmann P., Joormann I., Leonhardt H., Mitter H., Müller B. Farm typologies for understanding farm systems and improving agricultural policy. *Agricultural Systems*. 2024. Vol. 213. DOI: 103800. 10.1016/j.agsy.2023.103800.
168. Ibrahim, U. (2023). Artificial Intelligence in Agricultural Extension for Sustainable Development. *International Journal of Applied and Scientific Research*. 1. 259-268. DOI: 10.59890/ijasr.v1i3.740.
169. Jung H. Estimating the social value of multifunctional agriculture (MFA) with choice experiment. *Agric. Econ.* 2020. Vol. 66. P. 120–128.
170. Karamushka D. Analysis of trends in the economic development of agricultural enterprises of ukraine: prospects and challenges. Accounting and financial, information and language and communication support for the sustainable development of the agricultural sector: scientific, methodological and practical principles: a collective monograph / ed. by H. Pavlova, L. Vasilieva. Dnipro: Standard, 2023. P. 131–138.
171. Karamushka D. K. State regulation of management of the economic development of agricultural enterprises. *Фінанси, банківська система та страхування в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку в кризовій економіці: матеріали VI-ї міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. м. Дніпро, 02-03.03.2023. Дніпро, 2023. С. 275–277.*
172. Karamushka D. K. Digital technologies in a financial management of an enterprise. *Цифрове суспільство: управління, фінанси та соціум: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2023. Т. 1. С. 13–15.*

173. Karamushka D. Management strategies of agricultural enterprises to ensure sustainable economic development. *Abstracts of XXXII International Scientific and Practical Conference*. Bilbao, Spain. P. 19–20. URL: <https://eu-conf.com/ua/events/science-modern-trends-and-society/>
174. Karamushka D. The role of financial management in managing the economic development of agricultural enterprises. *Abstracts of XXXII International Scientific and Practical Conference*. Vancouver, Canada. 2023. P. 17–19. URL: <https://isg-konf.com/technologies-for-the-development-of-modern-ideas-and-opinions-regarding-world-trends/>
175. Karamushka D. The question of the development of the infrastructure of agriculture in the context of managing the economic development of the enterprise. *Abstracts of XXXIII International Scientific and Practical Conference*. Helsinki, Finland. 2023. P. 62–63. URL: <https://eu-conf.com/ua/events/world-trends-realities-and-modern-probles/>
176. Kasprzyk A., Walenia A., Kusz D., Kusz B. Agricultural Chambers in the Process of Transfer of Knowledge and Innovations for the Development of Agriculture and Rural Areas in Poland. *Agriculture*. 2023. Vol. 14. P. 72. 10.3390/agriculture14010072.
177. Khadjavi M., Sipangule K., Thiele R. Social Capital and Large-Scale Agricultural Investments: An Experimental Investigation. *The Economic Journal*. 2021. Vol. 131(633). P. 420–449. DOI: 10.1093/ej/ueaa050
178. Khalatur S., Kriuchko L., Sirko A. World experience adaptation of anti-crisis management of enterprises in the conditions of national economy's transformation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. № 6(3). P. 171–182.
179. Khalatur S. M. Innovative doctrine development of agriculture growth of Ukraine. *Tekhnolohycheskyj audyt i rezervy proyzvodstva*. 2017. Vol. 4, № 5 (36), P. 19–26.
180. Khalatur S., Pavlova H., Vasilieva L., Karamushka D., Danileviča A. Innovation management as basis of digitalization trends and security of financial

sector. *Entrepreneurship and Sustainability*. 2022. Issues 9(4). P. 56–76. DOI: [10.9770/jesi.2022.9.4\(3\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2022.9.4(3))

181. Khalatur S., Velychko O., Oleksiuk V., Kravchenko M., Karamushka D. Financial security as a component of ensuring innovative development of agricultural production. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2023. Vol. 3(50). P. 341–356. DOI: [10.55643/fcaptp.3.50.2023.4050](https://doi.org/10.55643/fcaptp.3.50.2023.4050)

182. Khalatur S., Oleksiuk V., Karamushka D. Management of economic systems in the conditions of modernization transformations of the public economy. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 16. С. 18–24. DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.18

183. Koshkalda, I., Riasnianska, A., Dankeyeva, O. & Dombrovska, O. (2019). Innovative development of agricultural enterprises as an economic system. DOI: 10.2991/mdsmes-19.2019.55.

184. Kryshchal H. Role of Logistics in the Development of Agriculture of Ukraine in the War Conditions. *Science and Innovation*. 2023. Vol. 19(2). P. 73–82. DOI: 10.15407/scine19.02.073.

185. Kunytska-Iliash M. Assessment of the financial security of agriculture in Ukraine. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2023. Vol. 9(1). P. 5–27. DOI: 10.51599/are.2023.09.01.01

186. Kuprina N., Stupnytska T., Vaskovska K., Boyko O., Baraniuk Kh., Markova T. Managing the Competitiveness of the Enterprise in the Context of Transformational Change. *International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE)*. 2019. Vol. 8(2). P. 4909–4914.

187. Kuznyetsova A., Boiarko I., Khutorna M., Zhezherun Y. Development of financial inclusion from the standpoint of ensuring financial stability. *Public and Municipal Finance*. 2022. Vol. 11(1). P. 20–36. DOI: 10.21511/pmf.11(1).2022.03.

188. Ladyka V., Kurylo M., Bozkurt K., Klochko A., ad Zapara S. Directions and risks of legal rights enforcement by territorial communities after the

opening of the agricultural land market in Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*. 2022. Vol. 20(2). P. 291–301. DOI: 10.21511/ppm.20(2).2022.24.

189. Lagakos D., Michael E. Waugh. Selection, Agriculture, and Cross-Country Productivity Differences. *American Economic Review*. 2013. Vol. 103(2). P. 948–980.

190. Lehenchuk S., Chyzhevska L., Meluchová J., Zdyrko N., Voskalo V. Determinants of agricultural companies' financial performance: The experience of Poland, Slovakia and Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations*. 2023. Vol. 20(1). P. 99–111. DOI: 10.21511/imfi.20(1).2023.10.

191. Lema O., Matkovskyi O., Koval O., Siaryi I. Sustainable development of agricultural enterprises in Ukraine. *Management and Entrepreneurship in Ukraine: the stages of formation and problems of development*. 2023. Vol. 5(2). P. 289–296. DOI: 10.23939/smeu2023.02.289.

192. Liu Yansui, Feng Weilun, Li Yuheng. Innovative Development of Modern Agricultural Geographic Engineering. *Research Directions, Challenges and Achievements of Modern Geography Advances in Geographical and Environmental Sciences*. 2023. P. 79–98. DOI: 10.1007/978-981-99-6604-2_5.

193. Li Xinyi, Li Xiang. The Impact of the Internet on the Development of Agricultural Product Value Chain. *International Journal of Education and Humanities*. 2023. Vol. 11. P. 517–521. DOI: 10.54097/ijeh.v11i3.15161.

194. Luo X., Chen Z. Alleviating Effect of Supply Chain Finance on Financing Constraints of SMEs – Empirical Analysis Based on 74 Manufacturing Samples. *Highlights in Business, Economics and Management*. 2023. Vol. 12. URL : <https://drpress.org/ojs/index.php/HBEM/article/view/8337>

195. Ma M., Huang D., Hossain S.S. Opportunities or Risks: Economic Impacts of Climate Change on Crop Structure Adjustment in Ecologically Vulnerable Regions in China. *Sustainability*. 2023. Vol. 15(7). P. 6211. DOI: 10.3390/su15076211.

196. Maier F, Yurtoglu BB. Board Characteristics and the Insolvency Risk of Non-Financial Firms. *Journal of Risk and Financial Management*. 2022. Vol. 15(7). P. 303. DOI: [10.3390/jrfm15070303](https://doi.org/10.3390/jrfm15070303).
197. Management and formation of cash flows in agricultural enterprises / S. Khalatur, Y. Masiuk, I. Solodovnikova, A. Protsun // Socio-economic and management concepts : collective monograph / Krupelnyska I., etc. ; International Science Group. Boston : Primedia eLaunch, 2021. P. 342–350. URL : <http://dspace.dsau.dp.ua/jspui/handle/123456789/6390>
198. Mohammadi Kashka F., Tahmasebi Sarvestani Z., Pirdashti H., Motevali A., Nadi M., Valipour M.. Sustainable Systems Engineering Using Life Cycle Assessment: Application of Artificial Intelligence for Predicting Agro-Environmental Footprint. *Sustainability*. 2023. Vol. 15(7). P. 6326. DOI: [10.3390/su15076326](https://doi.org/10.3390/su15076326).
199. Nicolas C. Social enterprise: Gender gap and economic development. *European Journal of Management and Business Economics*. 2016. P. 56–62. DOI: [10.1016/j.redeen.2015.11.001](https://doi.org/10.1016/j.redeen.2015.11.001).
200. Nifatova O., Ladyka V., Hryshyna Yu., Danko Yu. Agricultural education in times of war: Strategic visions, leadership practices and post-war reconstruction. *Problems and Perspectives in Management*. 2023. Vol. 1(2-si). P. 87–97. DOI: [10.21511/ppm.21\(2-si\).2023.11](https://doi.org/10.21511/ppm.21(2-si).2023.11).
201. Official Website of European Agricultural Assotiation. URL : <http://cema-agri.org> (Last access: 11.12.2023).
202. Olubukola Otekunrin Adegbola, Tony Ikechukwu Nwanji, Gabriel Damilola Fagboro, Johnson Kolawole Olowookere and Oladipo Adenike. Does working capital management impact an enterprise's profitability? Evidence from selected Nigerian firms. *Problems and Perspectives in Management*. 2021. Vol. 19(1). P. 477–486. DOI: [10.21511/ppm.19\(1\).2021.40](https://doi.org/10.21511/ppm.19(1).2021.40).
203. Pamudji Widodo G., Muhammad Syukri. Elements of Commerce Shows Enterprise Development Innovation Efficient Auditing and the Way of the

Future. *ADI Journal on Recent Innovation*. 2021. Vol. 3(1). P. 97–104. DOI: [10.34306/ajri.v3i1.537](https://doi.org/10.34306/ajri.v3i1.537).

204. Pasko O., Marenych T., Diachenko O., Levytska I., Balla I. Stakeholder engagement in sustainability reporting: the case study of Ukrainian public agricultural companies. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2021. Vol. 7. P. 58–80. DOI: 10.51599/are.2021.07.01.04.

205. Pimplapure N. M. Leadership Development for Managing in VUCA World. *Paripex-Indian Journal of Research*. 2018. Vol. 7(6). P. 37–39.

206. Paunović T., Vučković D. Small family farms capacity for sustainable development of serbian agriculture. *Annals of the University of Craiova - Agriculture Montanology Cadastre Series*. 2024. Vol. 53(2). P. 212–221. DOI: 10.52846/aamc.v53i2.1524.

207. Pe'er G., Bonn A., Bruelheide H. et al. Action needed for the EU Common Agricultural Policy to address sustainability challenges. *People and Nature*. 2020. Vol. 2(2). P. 305–316. DOI: 10.1002/pan3.10080.

208. Rakhmetova A., Kalkabayeva G., Iskakova Z., Kurmanalina A., Turmakhanbetova G.. Institutional conditions of interaction of financial-credit and innovative economic sectors. *Entrepreneurship and sustainability issues*. 2019. Vol. 7(1). P. 716–730. DOI: [10.9770/jesi.2019.7.1\(51\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2019.7.1(51)).

209. Robinson J. *Economic Philosophy*. Penguin Books. 1962. 288 p.

210. Sachs J. D. *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time*. Penguin Books. 2005. 416 p.

211. Samoilovych A. Functional model of digitalization processes' management of regional economic systems. *Economic Synergy*. 2022. Vol. (4). P. 211–224. DOI: [10.53920/ES-2022-4-16](https://doi.org/10.53920/ES-2022-4-16).

212. Shang H., Feng Y., Lu C-C., Yang C-Y. The Impact of Optimizing Industrial Energy Efficiency on Agricultural Development in OECD Countries. *Sustainability*. 2023. Vol. 15(7). P. 6084. DOI: 10.3390/su15076084.

213. Sen A. Development as Freedom. Oxford University Press. 1999. 366 p.
214. Schick A., Hobson P., Ibisch R., Pierre L. Conservation and sustainable development in a VUCA world: the need for a systemic and ecosystem based approach. *Ecosystem Health and Sustainability*. 2017. Vol. 3(4). P. e01267. DOI: 10.1002/ehs2.1267.
215. Schumpeter J. A. Capitalism, Socialism and Democracy. Harper & Brothers. 1942. 431 p.
216. Seo J., Lee J., Jung S., Park S. The Role of Creating Shared Value and Entrepreneurial Orientation in Generating Social and Economic Benefits: Evidence from Korean SMEs. *Sustainability*. 2023. Vol. 15(7). P. 6168. DOI: 10.3390/su15076168.
217. Setiawan I. N. A. F., Adnyana I. N. W., Aditama P. W. Design Of Agricultural Motivation Media And Agricultural Industry in The Covid-19 Pandemic Period. *ADI Journal on Recent Innovation*. 2020. Vol. 2(2). P. 90–102. DOI: [10.34306/ajri.v2i2.75](https://doi.org/10.34306/ajri.v2i2.75).
218. Shelenko D., Kijek A., Shpykuliak O. Determination of Organizational and Economic Determinants of the Current State and Development Trends of Agricultural Producers in Poland and Ukraine. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. 2023. Vol. 10. 17–30. DOI: 10.15330/jpnu.10.4.17-30.
219. Sibiryatkina I. Main indicators and principles of sustainable development of small business in the agricultural sector of the economy. *Actual directions of scientific researches of the XXI century: theory and practice*. 2023. Vol. 11. P. 63– 73. DOI: 10.34220/2308-8877-2023-11-3-63-73.
220. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (5th ed.). 1776. 420 p.
221. Smith J. A. Innovations in Agricultural Practices: A US Perspective. *Agricultural Science Journal*. 2023. Vol. 45(2). P. 112–127.

222. Sołoducho-Pelc L., Sulich A. Natural environment protection strategies and green management style: Literature review. *Sustainability*. 2022. Vol. 14(17) URL: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85137913854&doi=10.3390%2fsu141710595&partnerID=40&md5=f912f8e13593da48ee1a0c78d2e83072>, doi:10.3390/su141710595.
223. The World Bank. *World Development Indicators*. 2023. URL : <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>.
224. Tomchuk V., Kapula I. Problems of development of the agricultural sector of Ukraine's economy on the way to European integration. *Economic Analysis*. 2023. Vol. 33. P. 171–177. DOI: 10.35774/econa2023.03.171.
225. Turashbekov N., Kalykova B., Ordabayeva G. Development of rural areas in the context of implementation of agricultural policy. *Problems of AgriMarket*. 2024. P. 66–74. DOI: 10.46666/2023-4.2708-9991.06.
226. Velychko O., Velychko L., Butko M., Khalatur S. Modelling of strategic managerial decisions in the system of marketing logistics of enterprise. *Innovative Marketing*. 2019. № 15(2). P. 58–70.
227. Vinichenko I., Tkachenko S., Sereda O., Prus Yu., Pochernina N. Imperatives of Efficient Use of Land and Resource Potential of the Agricultural Enterprises of Ukraine. *Scientific Horizons*. 2021. Vol. 4(4). P. 72–89. DOI: 10.48077/scihor.24(4).2021.72-89.
228. Wenji Li, Chonlavit Sutunarak. Impact of supply chain finance on the performance of agricultural small and medium-sized enterprises: Evidence from Chinese listed companies. *Investment Management and Financial Innovations*. 2023. Vol. 20(4). P. 297–310. DOI: 10.21511/imfi.20(4).2023.24.
229. Xu H., Feng W. The Differences Between Longping High-Tech's Company Value and Stock Prices of Agricultural and Forestry Industry Based on Factor Analysis and Structural Equation Model. *Proceedings of the 2nd*

International Conference on Business and Policy Studies. 2023. P. 715–727. DOI: 10.1007/978-981-99-6441-3_65.

230. Xu J., Sun Zh., Shang Y. Capital structure and financial performance in China's agricultural sector: a panel data analysis. *Custos e Agronegocio*. 2021. Vol. 17(2). P. 445–463.

231. Yao W., Sun Z. The Impact of the Digital Economy on High-Quality Development of Agriculture: A China Case Study. *Sustainability*. 2023. Vol. 15(7). P. 5745. DOI: [10.3390/su15075745](https://doi.org/10.3390/su15075745)

232. Yatsenko O., Nitsenko V., Karasova N., James H.S.Jr., Parcell J.L. Realization of the potential of the Ukraine–EU free trade area in agriculture. *Journal of International Studies*. 2017. Vol. 10(2). P. 258–277. doi:10.14254/2071-8330.2017/10-2/18 c. 258-2777. doi:10.14254/2071-8330.2017/10-2/18; URL : https://www.jois.eu/?346,en_realization-of-the-potential-of-the-ukraine-eu-free-trade-area-in-agriculture

233. Yatsenko O. M., Yatsenko O. V., Nitsenko V. S., Butova D. V., Loganathan N. The development asymmetries of the world agricultural market. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2019. Vol 3(30). P. 423–434.

URL: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v3i30.179821> <http://fkd.org.ua/article/view/179821> <http://fkd.org.ua/article/view/179821/180569>

234. Yatsenko O., Tsygankova T., Zavadskaya Y., Horbachova I., Khoroshun O. Global agri-food market: consumer trends and challenges. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2020. Vol. 4, № 35. P. 440–448.

235. Yousaf Z., Radulescu M., Sinisi C., Nassani A.A., Haffar M. How Do Firms Achieve Green Innovation? Investigating the Influential Factors among the Energy Sector. *Energies*. 2022. Vol. 15(7). P. 2549. DOI: [/10.3390/en15072549](https://doi.org/10.3390/en15072549).

236. Yusuf Iis E., Wahyuddin W., Thoyib A., Nur Ilham R., Sinta I. The effect of career development and work environment on employee performance with work motivation as intervening variable at the office of agriculture and livestock in Aceh. *International Journal of Economic, Business, Accounting,*

Agriculture Management and Sharia Administration (IJEBAS). 2022. Vol. 2(2). P. 227–236. DOI: 10.54443/ijebas.v2i2.191.

237. Zaporozhets D. Innovation and investment support for sustainable development of the agricultural sector of the economy. *RUDN Journal of Economics*. 2023. Vol. 31. P. 59–73. DOI: 10.22363/2313-2329-2023-31-1-59-73.

238. Zhakhov N., Bessonova E. Sustainable Development of Agricultural Cooperation in Conditions of Economy Digitalization. *Journal of Law and Sustainable Development*. 2023. Vol. 11.. e2362. DOI: 10.55908/sdgs.v11i12.2362.

239. Zuo H., Li W., Alam S.S. Relationship between Diversification, Institutional Environment and Growth: A Study of Agricultural Companies in China. *Sustainability*. 2023. Vol. 15(7). P. 6216. DOI: 10.3390/su15076216.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Karamushka D. Analysis of trends in the economic development of agricultural enterprises of ukraine: prospects and challenges. Accounting and financial, information and language and communication support for the sustainable development of the agricultural sector: scientific, methodological and practical principles: a collective monograph / ed. by H. Pavlova, L. Vasilieva. Dnipro: Standard, 2023. P. 131–138.

Статті

2. Khalatur S., Pavlova H., Vasilieva L., Karamushka D., Danileviča A. Innovation management as basis of digitalization trends and security of financial sector. *Entrepreneurship and Sustainability*. 2022. Issues 9(4). P. 56–76. DOI: [10.9770/jesi.2022.9.4\(3\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2022.9.4(3)) Включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз: CrossRef, IDEAS/RePEc, EconPapers/RePEc, Google Scholar (CIIA), EconBiz, The European Library, Lituanistika Database, Ulrich's Periodicals Directory, Serials Solutions, A ProQuest Company, International Society of Universal Research in Sciences, Directory of Research Journals Indexing, Indexing Certificate, Index Copernicus International, ICI Journals Master List, MediaFinder, ROAD, Clarivate Analytics, Web of Science, China Knowledge Resource Integrated Database (Китай), Scilit, CiteSeerX, SHERPA/RoMEO, Open Academic Journals Index. (1,68 друк. арк., особистий внесок авторки: проведено оцінку загальної моделі визначення впливу зовнішнього середовища на ефективність діяльності суб'єктів господарювання. 0,84 друк. арк.).

3. Khalatur S., Velychko O., Oleksiuk V., Kravchenko M., Karamushka D. Financial security as a component of ensuring innovative development of agricultural production. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2023. Vol. 3(50). P. 341–356. DOI: [10.55643/fcaptp.3.50.2023.4050](https://doi.org/10.55643/fcaptp.3.50.2023.4050)

Включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз: Web of Science, Scopus, DOAJ, Index Copernicus, Google Scholar (США), ResearchBib, World Cat, Dimensions, NAVER, MIAR, EBSCO Business Source Elite, EBSCO Business Source Premier, OpenAIRE (Європейський Союз), Scilit, Quality Open Access Marker, OUCI, AccessON, Research4Life, Lens, Fatcat, BASE, Internet Archive Scholar, Unpaywall, Semantic Scholar, The Technische Informations Bibliothek, CORE, Find@HKUL, Academia, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, JournalTOCs, ERIH PLUS, LibKey, Deepdyve, UC Davis Library, ABCD index, (1,85 друк. арк. *Особистий внесок авторки: проведено розрахунки відповідно до запропонованого методичного підходу, що дозволило запропонувати інноваційну стратегію менеджменту, яка можна застосовуватися для забезпечення модернізації агропромислового виробництва. 0,92 друк. арк.*).

4. Халатур С. М., Кравченко М. В., Карамушка Д. К., Козир Е. В. Комплексна експрес-методика оцінки кредитоспроможності сільськогосподарських підприємств з урахуванням рівня їх економічного розвитку. *Економіка та держава*. 2021. № 10. С. 37–42. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.10.37. Включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз: Index Copernicus (Польща), Академія Google (США), (0,73 друк. арк., *особистий внесок авторки: розроблено схему комплексної оцінки кредитоспроможності сільськогосподарських підприємств з урахуванням рівня їх економічного розвитку. 0,51 друк. арк.*).

5. Халатур С. М., Карамушка Д. К., Базавлуцький О. О. Концептуальні засади побудови системи управління потенціалом фінансово-господарської діяльності підприємства. *Агросвіт*. 2022. № 20. С. 24–29. DOI: 10.32702/2306-6792.2022.20.24. Включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз: Index Copernicus (Польща), Академія Google (США), (0,65 друк. арк. *Особистий внесок авторки: проведено аналіз та визначено властивості системи управління*

потенціалом фінансово-господарської діяльності підприємства. 0,45 друк. арк.).

6. Гуржій Т. О., Карамушка Д. К. Фінансове забезпечення побудови управлінських моделей підприємств. *Інвестиції: практика досвід*. 2023. № 8. С. 136–142. DOI: 10.32702/2306-6814.2023.8.136. Включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз: Index Copernicus (Польща), Академія Google (США), (0,83 друк. арк. Особистий внесок авторки: запропоновано схему процесу прийняття рішень стосовно фінансового забезпечення побудови управлінських моделей підприємств. 0,58 друк. арк.).

7. Khalatur S., Oleksiuk V., Karamushka D. Management of economic systems in the conditions of modernization transformations of the public economy. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 16. С. 18–24. DOI: 10.32702/2306-6814.2023.16.18 Включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз: Index Copernicus (Польща), Академія Google (США), (0,88 друк. арк. Особистий внесок авторки: запропоновано модель управління активами в системі управління фінансами підприємства. 0,61 друк. арк.).

Інші наукові видання

8. Карамушка Д. К. Концепт економічного розвитку аграрних підприємств. *Розвиток форм і методів сучасного менеджменту в умовах глобалізації*: матеріали 9-ї наук.-практ. інтернет-конф. Дніпро, 20–21.11.2021. Дніпро 2021. С. 89–91.

9. Карамушка Д. К. Management of innovative development of agricultural enterprises in the context of ensuring their financial sustainability. *Фінанси, банківська система та страхування в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку в кризовій економіці*: матеріали V-ї міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Дніпро, 02–03.03.2021. Дніпро 2022. С. 101–103.

10. Karamushka D. K. State regulation of management of the economic development of agricultural enterprises. *Фінанси, банківська система та страхування в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку в кризовій економіці*: матеріали VI-ї міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. м. Дніпро, 02-03.03.2023. Дніпро, 2023. С. 275–277.

11. Karamushka D. K. Digital technologies in a financial management of an enterprise. *Цифрове суспільство: управління, фінанси та соціум*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2023. Т. 1. С. 13–15.

12. Karamushka D. Management strategies of agricultural enterprises to ensure sustainable economic development. *Abstracts of XXXII International Scientific and Practical Conference*. Bilbao, Spain. P. 19–20. URL: <https://eu-conf.com/ua/events/science-modern-trends-and-society/>

13. Karamushka D. The role of financial management in managing the economic development of agricultural enterprises. *Abstracts of XXXII International Scientific and Practical Conference*. Vancouver, Canada. 2023. P. 33–34. URL: <https://isg-konf.com/technologies-for-the-development-of-modern-ideas-and-opinions-regarding-world-trends/>

14. Karamushka D. The question of the development of the infrastructure of agriculture in the context of managing the economic development of the enterprise. *Abstracts of XXXIII International Scientific and Practical Conference*. Helsinki, Finland. 2023. P. 62–63. URL: <https://eu-conf.com/ua/events/world-trends-realities-and-modern-probles/>

Додаток Б

Таблиця Б.1

Порівняння концептів "економічний розвиток" та "економічний розвиток сільського господарства"

Автор	Визначення поняття "економічний розвиток"	Визначення поняття "економічний розвиток сільського господарства"
1	2	3
Адам Сміт.	Економічний розвиток - це стійке зростання рівня життя нації, яке часто вимірюється такими факторами, як ВВП на душу населення, індустріалізація та технологічний прогрес. Він охоплює покращення доходів, зайнятості, інфраструктури та загального добробуту	Економічний розвиток сільського господарства зосереджується на зростанні, модернізації та сталості сільськогосподарської діяльності в країні. Він включає вдосконалення технологій ведення сільського господарства, доступ до ринків, сільську інфраструктуру та підвищення продуктивності сільського господарства.
Амартья Сен.	Економічний розвиток широка концепція, що виходить за рамки лише доходу. Підкреслюється важливість розширення можливостей і свобод людей, включаючи доступ до освіти, охорони здоров'я та можливостей для особистого розвитку.	Економічний розвиток сільського господарства, передбачає не лише збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, але й надання сільському населенню свободи та можливостей робити вибір, який покращує їхній добробут, наприклад, диверсифікацію джерел засобів до існування та покращення умов життя
Джон Стюарт Мілль	Економічний розвиток як прогресивне зростання багатства нації, що досягається шляхом накопичення капіталу, технологічних інновацій та покращення загальної якості життя.	Економічний розвиток сільського господарства передбачає підвищення продуктивності сільського господарства, зниження рівня бідності в сільській місцевості та забезпечення того, щоб сільськогосподарські практики були сталими та екологічно безпечними.
Йозеф Шумпетер	Концепція економічного розвитку тісно пов'язана з підприємництвом та інноваціями. Економічний розвиток - процес, рушійною силою якого є творче руйнування, коли нові технології, продукти та галузі замінюють старі, що призводить до економічного зростання.	Економічний розвиток сільського господарства передбачає, що сільськогосподарські підприємці впроваджують інноваційні методи ведення сільського господарства, нові культури та сільськогосподарську продукцію з високою доданою вартістю, щоб стимулювати зростання і трансформувати сільськогосподарський сектор.

Продовження таблиці Б.1		
1	2	3
Естер Босеруп	Теорія Естер Босеруп підкреслює роль зростання населення у розвитку сільського господарства. Вона припускає, що зі збільшенням чисельності населення люди адаптуються та впроваджують інновації для забезпечення продовольчої безпеки, що призводить до підвищення продуктивності сільського господарства.	Економічний розвиток сільського господарства спирається на адаптивні стратегії та інтенсифікацію сільського господарства, щоб задовольнити продовольчі потреби зростаючого населення. Це може включати такі практики, як зміни у землекористуванні, диверсифікація культур та вдосконалення методів ведення сільського господарства.
Джеффри Сакс	Економічний розвиток - процес підвищення рівня життя через цільові інвестиції в освіту, охорону здоров'я, інфраструктуру та стале управління ресурсами. Сталий розвиток сільського господарства є важливою складовою цієї широкої стратегії розвитку.	Економічний розвиток сільського господарства передбачає інвестиції в сільську інфраструктуру, покращення доступу до ринків, просування сталих методів ведення сільського господарства та забезпечення того, щоб сільські громади отримували вигоду від економічного зростання.
Ернандо де Сото	Теорія економічного розвитку Ернандо де Сото зосереджена на правах власності та формалізації неформальної економіки. Він стверджує, що надання прав власності окремим особам у сільській місцевості може розкрити економічний потенціал їхньої землі та активів.	Економічний розвиток сільського господарства передбачає правові реформи, які дозволять сільським фермерам оформити право власності на землю і отримати доступ до кредитів і ринків, тим самим підвищуючи продуктивність і доходи в сільському господарстві.
Махбуб уль Хак	Вимірює економічний розвиток, враховуючи такі фактори, як тривалість життя, освіта та доходи. Він підкреслює важливість покращення добробуту людей як головної мети розвитку.	Економічний розвиток сільського господарства виходить за рамки врожайності сільськогосподарських культур і передбачає забезпечення того, щоб розвиток сільського господарства сприяв загальному добробуту сільських громад, включаючи доступ до освіти, охорони здоров'я та гідного рівня життя.
Джоан Робінсон	Розвиток як процес переходу від традиційних, низькопродуктивних секторів (таких як сільське господарство) до більш сучасних, високопродуктивних секторів (таких як промисловість та сфера послуг).	Економічний розвиток сільського господарства вимагає переміщення ресурсів і робочої сили з сільського господарства в інші сектори економіки. Ця трансформація повинна бути керованою, щоб мінімізувати негативний вплив на засоби до існування в сільській місцевості і максимізувати загальне економічне зростання.

Додаток В

Таблиця В.1

**Основні тенденції розвитку сільського господарства країн ЄС та
можливі управлінські рішення**

Країна	Тенденції	Управлінські рішення
1	2	3
Україна	1. Зростання впровадження технологій точного землеробства. 2. Перехід до практики сталого та органічного землеробства. 3. Інтеграція цифрових рішень для управління фермерськими господарствами.	1. Інвестиції в дослідження та розробки для агротехнологічних інновацій. 2. Впровадження субсидій для сталого сільського господарства. 3. Сприяння розвитку освітніх програм для фермерів щодо сучасних сільськогосподарських практик.
Німеччина	1. зростання попиту на органічні та локальні продукти. 2. Акцент на збереженні навколишнього середовища та біорізноманіття. 3. Інтеграція практик розумного землеробства для ефективного використання ресурсів.	1. Підтримка фермерів, які переходять на органічні та сталі методи. 2. Впровадження суворих правил для просування екологічного землеробства. 3. Співпраця з технологічними компаніями для розробки передових сільськогосподарських інструментів.
Франція	1. Зосередження на практиках агроєкології та агролісомеліорації. 2. Збільшення уваги до коротких ланцюгів постачання та місцевих ринків. 3. Інвестиції в дослідження для виведення стійких до зміни клімату сортів сільськогосподарських культур.	1. Стимули для фермерів, які застосовують агроєкологічні методи. 2. Створення фермерських кооперативів для кращого доступу до ринку. 3. Впровадження політики, спрямованої на подолання наслідків зміни клімату.
Нідерланди	1. впровадження вертикального землеробства та гідропоніки. 2. Впровадження точного землеробства для високотехнологічного сільського господарства. 3. Співпраця з технологічними стартапами для інноваційних рішень у сільському господарстві.	1. Підтримка ініціатив міського фермерства та вертикального сільського господарства. 2. Інвестиції в управління водними ресурсами та сталі системи зрошення. 3. Розвиток цифрових платформ для зв'язку між фермерами та споживачами.
Польща	1. Модернізація сільськогосподарської техніки та обладнання. 2. Диверсифікація сільськогосподарських культур для підвищення стійкості. 3. Інтеграція смарт-технологій для оптимізації фермерських господарств.	1. Державні субсидії для фермерів на оновлення обладнання. 2. Освітні програми для навчання фермерів диверсифікації сільськогосподарських культур. 3. Інвестиції в сільську інфраструктуру для кращого сполучення.

Продовження таблиці В.1		
1	2	3
Іспанія	1. розширення органічного землеробства та сталих практик. 2. Стратегії управління водними ресурсами для посушливих та напівпосушливих регіонів. 3. Впровадження точного виноградарства та розумного землеробства на виноградниках.	1. Стимули для фермерів, які впроваджують органічні та сталі методи. 2. Впровадження водоефективних технологій зрошення. 3. Співпраця з виноробними підприємствами для сталого виробництва винограду.
Італія	1. Збереження традиційних сільськогосподарських практик. 2. Сприяння сталому розвитку сільського господарства в різних регіонах. 3. Заохочення агротуризму для підтримки сільської економіки.	1. Програми збереження культури та спадщини для традиційного сільського господарства. 2. Адаптовані політики, що враховують різноманітність клімату та ландшафтів. 3. Інвестиції в інфраструктуру та маркетинг для агротуризму.
Румунія	1. Модернізація малих сімейних ферм. 2. Інтеграція технологій для ефективного управління фермерськими господарствами. 3. Диверсифікація сільськогосподарської діяльності для підвищення стійкості.	1. Фінансова підтримка та стимули для модернізації сімейних ферм. 2. Навчальні програми для покращення цифрових навичок фермерів. 3. Підтримка фермерів, які досліджують нові культури та продукти з доданою вартістю.
Угорщина	1. Впровадження агроекологічних практик. 2. Вдосконалення програм органічного землеробства та сертифікації. 3. Інвестиції в сільську інфраструктуру для кращого сполучення.	1. Стимулювання фермерів до впровадження сталих та екологічних методів. 2. Підтримка фермерів, які переходять на органічне сільське господарство. 3. Розвиток іригаційних та дренажних систем для покращення управління водними ресурсами.
Болгарія	1. Впровадження технологій точного землеробства. 2. Популяризація сталих методів ведення сільського господарства. 3. Заохочення залучення молоді до сільського господарства.	1. Інвестиції в дослідження та розвиток сільськогосподарських технологій. 2. Впровадження субсидій для екологічно чистого сільського господарства. 3. Освітні програми та підтримка молодих фермерів, які приходять у галузь.
Греція	1. Впровадження сталих методів ведення сільського господарства. 2. Використання точного землеробства для ефективного використання ресурсів. 3. Просування місцевої та традиційної сільськогосподарської продукції.	1. Впровадження стимулів для фермерів, які впроваджують сталі методи. 2. Інвестиції в технології точного землеробства та навчальні програми. 3. Підтримка маркетингу та брендингу товарів місцевого виробництва.
Австрія	1. Зосередження на органічному землеробстві та агроекологічних практиках. 2. Інтеграція технологій розумного землеробства для підвищення ефективності.	1. Стимулювання фермерів, які застосовують органічні та екологічно чисті методи. 2. Інвестиції в точне землеробство та цифрові інструменти для фермерів. 3. Впровадження політики захисту та збільшення біорізноманіття.

Додаток Д

Таблиця Д.1

**Динаміка зміни величини сільськогосподарських угідь країн ЄС та
України, кв. км**

Назва країни	2000	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Зміна, %
Австрія	29402	26546	26528	26512	26027	25975	27142	92,31
Бельгія	13896	13270	13540	13564	13646	13657	13313	95,80
Болгарія	55820	50295	50300	50370	50470	50466	49770	89,16
Хорватія	11690	14970	14840	15040	15050	14760	15085	129,04
Кіпр	1415	1214	1324	1253	1276	1231	1090	77,02
Чехія	42800	35210	35230	35237	35239	35298	35160	82,15
Данія	26470	26313	26325	26260	26200	26180	26526	100,21
Естонія	9860	9820	9850	9884	9850	9870	9740	98,78
Фінляндія	22180	22700	22720	22740	22700	22680	22671	102,21
Франція	298074	286975	286601	286212	285538	285538	287665	96,51
Німеччина	170680	166870	166450	166660	165950	165910	167250	97,99
Греція	85290	60535	59437	58672	58672	58672	62010	72,70
Угорщина	58540	53030	52960	52780	49167	50437	52640	89,92
Ірландія	43962	44890	45160	45240	45120	43370	44660	101,59
Італія	156370	128266	124050	131210	125184	124030	131620	84,17
Латвія	15880	19330	19380	19600	19690	19700	18720	117,88
Литва	34180	29353	29470	29750	29428	29378	29524	86,38
Люксембург	1280	1312	1316	1316	1321	1328	1310	102,34
Мальта	90	104	104	104	91	88	102	113,67
Нідерланди	19596	18190	18230	18168	18145	18120	18391	93,85
Норвегія	10420	9851	9863	9843	9860	9850	9868	94,70
Польща	184130	144620	145120	145230	147330	144995	144240	78,34
Португалія	39564	36734	37368	39505	39543	39623	36639	92,61
Румунія	148570	133780	134140	138260	130490	130790	138300	93,09
Словацька Республіка	24400	18790	18890	18850	18830	18560	18894	77,43
Словенія	5180	6150	6120	6123	6105	6110	6148	118,69
Іспанія	297660	262955	261833	262067	261426	262284	265780	89,29
Україна	414060	414890	413290	413110	413110	413110	415110	100,25
Світ	48658073	47863144	47739252	47770375	47727706	47812049	47802474	98,24
Швеція	29741	30114	30004	30048	30055	30029	30361	102,08

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

Сільськогосподарські угіддя країн ЄС та Україні, % земельної площі

Назва країни	2000	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Зміна, %
Австрія	35,63	32,36	32,17	32,15	32,13	31,54	31,48	32,89	92,31
Бельгія	45,89	44,61	43,82	44,72	44,80	45,07	45,10	43,97	95,80
Болгарія	50,46	46,25	46,33	46,33	46,40	46,49	46,49	45,85	90,86
Хорватія	20,91	27,62	26,75	26,52	26,87	26,89	26,38	26,95	128,92
Кіпр	15,31	11,84	13,14	14,33	13,56	13,81	13,33	11,79	77,02
Чехія	55,39	45,18	45,60	45,63	45,64	45,65	45,73	45,53	82,20
Данія	66,18	65,63	65,78	65,81	65,65	65,50	65,45	66,32	100,21
Естонія	23,26	23,07	22,97	23,04	23,12	23,04	23,09	22,41	96,33
Фінляндія	7,28	7,49	7,47	7,48	7,48	7,47	7,46	7,46	102,45
Франція	54,44	52,45	52,41	52,34	52,27	52,15	52,15	52,54	96,51
Німеччина	48,91	47,68	47,76	47,64	47,70	47,50	47,49	47,94	98,00
Греція	66,17	47,60	46,96	46,11	45,52	45,52	45,52	48,11	72,70
Угорщина	65,32	57,88	58,11	58,03	57,83	53,88	55,27	57,68	88,31
Ірландія	63,81	64,76	65,16	65,55	65,67	65,50	62,96	64,83	101,59
Італія	52,88	43,33	43,37	41,95	44,37	42,33	41,94	44,51	84,17
Латвія	25,52	31,03	31,06	31,14	31,50	31,64	31,66	30,08	117,88
Литва	54,53	47,16	46,86	47,05	47,51	46,99	46,92	47,13	86,42
Люксембург	49,72	50,75	50,95	51,10	51,11	51,33	51,59	50,88	102,34
Мальта	28,13	32,44	32,44	32,44	32,44	28,47	27,34	31,97	113,67
Нідерланди	58,05	53,91	54,02	54,14	53,96	53,89	53,82	54,59	94,05
Норвегія	2,85	2,69	2,70	2,70	2,70	2,71	2,70	2,70	94,73
Польща	60,12	46,94	47,23	47,40	47,44	48,13	47,37	47,11	78,36
Португалія	43,24	39,51	40,10	40,79	43,13	43,17	43,25	40,00	92,50
Румунія	64,68	58,77	58,14	58,30	60,09	56,72	56,85	60,11	92,94
Словацька Республіка	50,73	39,23	39,08	39,29	39,21	39,16	38,60	39,30	77,47
Словенія	25,72	30,66	30,54	30,39	30,41	30,32	30,34	30,53	118,69
Іспанія	59,65	52,58	52,64	52,41	52,46	52,33	52,48	53,13	89,07
Україна	71,47	71,67	71,62	71,33	71,30	71,30	71,30	71,66	100,26
Світ	37,52	36,59	36,83	36,74	36,76	36,73	36,84	36,79	98,05
Швеція	7,30	7,42	7,39	7,37	7,38	7,38	7,37	7,45	102,08

Додаток К

Таблиця К.1

**Динаміка експорту сільськогосподарської сировини країн ЄС та
України, % від товарного експорту**

Назва країни	2000	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Зміна, %
Австрія	2,41	1,56	1,64	1,52	1,62	1,52	1,52	1,81	1,68	69,72
Бельгія	1,52	1,36	1,25	1,18	1,21	1,23	1,22	1,23	1,02	66,79
Болгарія	2,74	1,36	1,21	1,21	1,30	1,17	0,95	0,92	0,82	29,95
Хорватія	4,54	5,33	5,19	4,51	4,54	4,34	4,06	4,18	4,25	93,71
Кіпр	0,70	1,26	1,15	0,98	0,73	0,70	0,80	0,88	0,98	140,36
Чехія	2,41	1,32	1,30	1,29	1,29	1,31	1,28	1,59	1,46	60,65
Данія	2,52	3,12	2,83	2,94	2,72	2,54	2,31	2,26	1,89	75,02
Естонія	9,50	5,97	6,22	6,64	8,07	7,55	6,09	7,90	7,57	79,69
Фінляндія	6,33	7,76	7,55	7,43	7,86	7,15	6,66	8,43	7,41	117,09
Франція	1,10	0,95	0,95	0,97	0,92	0,89	0,95	1,06	1,02	93,58
Німеччина	0,90	0,80	0,79	0,75	0,75	0,74	0,78	0,88	0,88	98,12
Греція	3,31	1,83	1,91	1,90	1,53	2,05	1,76	2,33	1,60	48,38
Угорщина	1,04	0,61	0,65	0,63	0,62	0,65	0,52	0,70	0,65	62,61
Ірландія	0,47	0,56	0,51	0,41	0,36	0,31	0,28	0,43	0,37	77,44
Італія	0,70	0,71	0,72	0,69	0,70	0,68	0,72	0,79	0,70	100,09
Латвія	30,0	10,8	11,0	10,24	11,87	11,68	10,84	12,91	11,54	38,42
Литва	5,21	2,95	3,03	2,85	3,11	2,98	2,94	3,16	3,12	59,99
Люксембург	0,60	1,93	1,97	2,29	1,52	1,37	1,30	0,88	0,68	113,46
Мальта	0,06	0,12	0,13	0,13	0,09	0,08	0,10	0,18	0,16	269,39
Нідерланди	2,73	2,99	3,10	2,89	2,80	2,81	3,01	3,03	2,52	92,32
Норвегія	0,70	0,82	0,88	0,80	0,72	0,80	0,94	0,57	0,39	55,69
Польща	1,79	1,29	1,27	1,22	1,32	1,03	1,00	1,00	1,18	66,20
Португалія	3,48	2,46	2,36	2,25	2,29	2,27	2,26	2,37	2,24	64,34
Румунія	4,85	1,73	1,30	1,17	1,11	1,07	1,20	1,32	1,16	23,94
Словацька Республіка	2,18	0,92	0,87	0,84	0,87	0,81	0,83	0,99	0,93	42,80
Словенія	1,56	2,17	2,17	1,92	1,93	1,59	1,42	1,51	1,41	90,50
Іспанія	1,34	1,03	1,06	1,06	1,04	1,03	1,06	1,10	1,05	78,45
Україна	1,69	2,15	2,11	1,74	2,02	1,74	1,71	1,57	1,99	117,94
Світ	1,81	1,47	1,48	1,46	1,43	1,35	1,36	1,40	1,19	65,68
Швеція	4,73	4,10	3,81	3,74	3,92	3,83	4,05	4,77	4,35	91,94

Додаток Л

Таблиця Л.1

**Динаміка імпорту сільськогосподарської сировини країн ЄС та України,
% від товарного імпорту**

Назва країни	2000	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Зміна, %
Австрія	2,64	2,24	2,18	1,94	1,95	1,81	1,85	1,96	1,76	66,78
Бельгія	1,88	1,24	1,18	1,14	1,08	1,05	1,09	1,08	0,95	50,75
Болгарія	1,35	1,10	1,27	1,26	1,27	1,26	1,12	0,96	0,94	69,86
Хорватія	1,57	1,22	1,24	1,21	1,22	1,18	1,12	1,17	1,00	63,78
Кіпр	0,97	0,55	0,61	0,50	0,46	0,58	0,54	0,57	0,57	58,79
Чехія	2,07	1,28	1,24	1,18	1,15	1,07	0,94	1,03	1,03	49,80
Данія	2,67	2,83	2,62	2,61	2,61	2,48	2,42	2,35	2,10	78,87
Естонія	3,27	2,50	2,61	2,68	2,75	2,78	3,13	3,98	3,11	95,33
Фінляндія	2,39	2,20	2,06	1,87	2,20	1,96	1,93	1,84	1,58	66,17
Франція	1,91	1,18	1,16	1,13	1,16	1,09	1,14	1,20	1,09	57,20
Німеччина	1,74	1,43	1,43	1,36	1,30	1,21	1,16	1,27	1,16	66,70
Греція	1,52	1,06	1,04	0,99	0,86	0,86	0,81	0,77	0,74	48,59
Угорщина	1,46	1,15	1,19	1,20	1,13	1,15	1,04	1,16	1,10	74,89
Ірландія	0,95	0,63	0,58	0,53	0,50	0,58	0,60	0,58	0,44	46,36
Італія	4,03	2,33	2,23	1,94	1,98	1,86	1,73	1,77	1,70	42,13
Латвія	2,02	2,42	2,56	2,41	3,02	2,91	3,17	3,97	2,79	138,38
Литва	2,99	2,26	2,56	2,42	2,50	2,54	2,66	2,75	2,17	72,61
Люксембург	1,13	1,97	2,03	2,18	2,03	1,81	1,43	1,94	1,86	163,98
Мальта	0,53	0,23	0,22	0,25	0,24	0,23	0,30	0,26	0,25	48,43
Нідерланди	1,77	1,64	1,69	1,63	1,66	1,59	1,73	1,72	1,39	78,55
Норвегія	2,14	1,26	1,34	1,24	1,23	1,21	1,26	1,42	1,16	54,32
Польща	1,99	1,66	1,62	1,54	1,60	1,39	1,41	1,43	1,50	75,45
Португалія	2,57	1,84	1,94	1,85	1,79	1,70	1,64	1,78	1,83	71,26
Румунія	1,40	1,58	1,69	1,70	1,72	1,56	1,45	1,59	1,55	110,56
Словацька Республіка	1,85	1,02	0,97	1,07	1,05	1,08	1,06	1,21	1,22	66,04
Словенія	3,64	2,86	2,72	2,45	2,50	2,16	2,06	1,87	1,65	45,30
Іспанія	1,96	1,22	1,23	1,16	1,09	1,06	1,07	1,13	1,08	55,03
Україна	1,50	1,14	1,24	1,18	1,06	0,97	1,05	1,02	0,90	60,09
Світ	2,26	1,56	1,54	1,52	1,48	1,38	1,35	1,40	1,29	57,12
Швеція	1,91	1,21	1,20	1,15	1,33	1,27	1,18	1,04	1,10	57,43

Додаток М

Таблиця М.1

**Динаміка доданої вартості сільського господарства країн ЄС та України,
% від ВВП**

Назва країни	2000	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Зміна, %
Австрія	1,65	1,13	1,11	1,21	1,13	1,05	1,09	1,21	1,31	79,40
Бельгія	1,18	0,69	0,63	0,67	0,60	0,67	0,75	0,66	0,66	56,12
Болгарія	10,97	4,06	4,05	4,04	3,38	3,24	3,49	4,37	4,40	40,10
Хорватія	4,97	2,97	3,06	2,89	2,95	2,87	3,08	2,91	2,48	49,88
Кіпр	3,65	1,87	2,14	1,85	1,73	1,77	1,88	1,70	1,65	45,26
Чехія	3,25	2,21	2,09	2,06	1,94	1,86	1,96	1,85	2,11	64,97
Данія	2,15	0,96	0,96	1,30	1,03	1,27	1,36	0,87	0,78	36,43
Естонія	3,89	2,86	2,11	2,39	2,09	2,38	2,05	2,02	2,52	64,75
Фінляндія	2,95	2,25	2,31	2,32	2,39	2,35	2,45	2,31	2,38	80,55
Франція	2,10	1,61	1,44	1,54	1,65	1,52	1,57	1,64	1,80	86,01
Німеччина	0,99	0,68	0,70	0,85	0,69	0,78	0,75	0,85	1,11	111,51
Греція	5,44	3,86	3,52	3,86	3,64	3,81	4,24	3,87	3,92	72,08
Угорщина	4,93	3,79	3,89	3,75	3,49	3,33	3,39	3,46	2,75	55,69
Ірландія	2,50	0,89	0,94	1,18	0,89	0,90	0,93	1,02	1,08	43,12
Італія	2,56	2,07	1,93	1,97	1,95	1,91	2,01	1,94	1,96	76,46
Латвія	4,47	3,49	3,26	3,55	3,59	4,17	4,34	4,23	5,12	114,73
Литва	5,59	3,42	3,11	3,51	2,88	3,10	3,52	3,32	4,02	71,96
Люксембург	0,60	0,22	0,21	0,23	0,23	0,22	0,21	0,20	0,25	41,08
Мальта	1,87	0,92	0,93	0,65	0,65	0,47	0,77	0,88	0,95	50,85
Нідерланди	2,30	1,72	1,77	1,86	1,65	1,64	1,60	1,55	1,67	72,64
Норвегія	1,78	1,48	2,03	1,92	1,81	1,78	1,84	1,65	1,55	86,99
Польща	3,13	2,50	2,65	3,01	2,41	2,37	2,57	2,22	2,13	68,15
Португалія	3,11	2,10	2,07	2,10	2,04	2,09	2,17	2,19	1,90	60,98
Румунія	10,85	4,43	4,29	4,44	4,56	4,42	4,18	4,52	4,46	41,09
Словацька Республіка	1,71	2,20	2,24	2,09	2,15	1,67	1,73	1,78	2,22	129,76
Словенія	3,09	2,10	1,98	1,84	2,25	2,01	2,09	1,69	1,71	55,54
Іспанія	3,75	2,73	2,82	2,79	2,76	2,47	2,87	2,61	2,41	64,30
Україна	13,95	12,06	11,73	10,18	10,14	8,97	9,31	10,89	8,22	58,93
Світ	3,38	4,22	4,18	4,15	3,95	4,01	4,35	4,30	4,33	127,97
Швеція	1,94	1,45	1,40	1,44	1,39	1,39	1,33	1,29	1,41	72,42

Додаток Н

Таблиця Н.1

Сільське господарство, додана вартість, % річний приріст

Назва країни	2000	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Зміна, %
Австрія	-3,60	2,24	5,21	2,89	-2,20	-2,63	4,55	4,72	-131,14
Бельгія	6,63	-7,11	4,35	-8,47	1,25	8,75	-3,79	-11,73	-176,97
Болгарія	-10,98	7,47	8,46	-1,98	4,10	-3,30	28,84	-0,77	7,03
Хорватія	1,15	6,43	-2,28	6,17	1,89	-0,16	8,21	5,96	519,67
Кіпр	-2,48	16,51	-6,89	-2,34	6,17	-1,26	0,10	0,80	-32,14
Чехія	2,50	5,26	-3,80	4,08	4,69	11,06	-14,88	-2,44	-97,64
Данія	7,08	-15,29	14,04	-1,38	1,91	6,59	-15,26	-5,70	-80,56
Естонія	14,05	-23,79	6,83	-10,47	35,71	-0,30	-15,63	-24,91	-177,31
Фінляндія	8,45	2,23	2,22	-0,82	5,19	2,16	-3,79	-2,41	-28,52
Франція	-0,91	-12,36	8,23	3,91	-2,31	-6,28	-0,65	1,14	-124,61
Німеччина	-3,90	-1,75	6,09	-17,60	13,19	8,02	1,61	-4,61	118,10
Греція	-3,19	-7,44	13,03	-2,02	6,19	-4,71	-2,54	1,29	-40,34
Угорщина	-10,13	12,58	-6,71	5,21	-1,94	-8,05	0,96	-30,92	305,30
Ірландія	0,73	9,93	6,12	-11,56	25,16	1,60	0,38	2,27	311,25
Італія	-0,49	-0,06	-3,76	1,85	-1,58	-4,60	-1,11	-1,81	369,33
Латвія	16,75	-4,28	1,87	-3,65	24,72	0,67	-8,91	7,03	41,95
Литва	4,29	-3,88	-0,08	-10,71	10,34	18,00	-11,74	0,06	1,47
Люксембург	-13,47	-0,42	-6,90	12,32	-4,43	-3,56	-0,02	3,37	-24,98
Мальта	18,43	18,53	-21,66	2,95	-27,85	59,88	43,35	8,51	46,16
Нідерланди	1,07	2,23	0,47	-1,29	1,72	0,84	2,41	-0,58	-54,10
Норвегія	-4,78	-6,00	4,43	-1,23	0,98	6,85	6,17	2,03	-42,46
Польща	-0,14	0,44	1,51	-9,64	-2,20	15,26	-11,06	-1,73	1257,99
Португалія	-5,06	-1,19	2,03	-1,06	3,34	-3,27	5,76	-2,87	56,76
Румунія	-17,14	2,46	12,67	13,75	-3,19	-15,27	5,95	-11,64	67,91
Словацька Республіка	14,65	8,74	-6,02	13,59	-18,34	5,55	-1,34	2,26	15,44
Словенія	2,19	-1,38	-5,03	20,97	-4,70	4,23	-9,88	2,22	101,34
Іспанія	7,74	4,77	-3,66	7,50	-5,86	4,46	2,07	-1,07	-13,76
Україна	12,10	6,33	-2,52	8,18	1,00	-10,70	15,13	-28,40	-234,71
Світ	3,06	2,31	3,71	2,26	2,89	2,67	2,15	2,67	87,19
Швеція	3,92	-1,58	5,82	-10,14	5,00	-2,77	3,28	-1,28	-32,67

Додаток П

Таблиця П.1

Сільське населення

Назва країни	2000	2018	2019	2020	2021	2022	Зміна, %
Австрія	3187562	3686762	3683835	3678385	3672325	3684288	115,5
Бельгія	294313	228427	225069	221657	218295	215535	73,23
Болгарія	2541005	1755697	1719734	1685936	1648939	1528155	60,14
Хорватія	2080978	1759939	1738221	1718119	1633912	1610240	77,38
Кіпр	297291	404530	407912	410602	412374	414105	139,2
Чехія	2667547	2785892	2783117	2774917	2709018	2697096	101,1
Данія	795603	702536	698080	693004	688752	686700	86,31
Естонія	427924	411399	410662	409107	407066	408688	95,50
Фінляндія	922245	806259	803615	800844	798128	795690	86,28
Франція	14699721	13133487	12999819	12855403	12708476	12561983	85,46
Німеччина	20581651	18809664	18798952	18750282	18682511	18793519	91,31
Греція	2948257	2247680	2209932	2170211	2124201	2075584	70,40
Угорщина	3617236	2800601	2770705	2735697	2694980	2657928	73,48
Ірландія	1554223	1792632	1805722	1812037	1816369	1822006	117,2
Італія	18664484	17861881	17479118	17214086	16937284	16681796	89,38
Латвія	756030	613959	608174	602157	595103	592511	78,37
Литва	1155337	905487	898175	893078	889294	893387	77,33
Люксембург	68866	54831	54417	53882	53305	52836	76,72
Мальта	29771	26112	26826	27086	26912	26825	90,10
Нідерланди	3695515	1466411	1409098	1354158	1302355	1259398	34,08
Норвегія	1076934	942971	929678	915909	901946	891476	82,78
Польща	14646934	15167875	15172143	15143331	15070539	14974307	102,2
Португалія	4692296	3577639	3521605	3469087	3422889	3385528	72,15
Румунія	10547299	8958416	8894686	8824640	8732240	8627368	81,80
Словацька Республіка	2358481	2520439	2523688	2524162	2515539	2503549	106,1
Словенія	979466	942771	943491	943608	939634	933093	95,27
Іспанія	9630000	9209330	9160656	9089469	8982440	8902107	92,44
Україна	16156939	13675909	13549776	13412612	13244273	11430780	70,75
Світ	3276590093	3432505649	3434599314	3435440919	3432394282	3426264341	104,5
Швеція	1417231	1278923	1263481	1244794	1225108	1206837	85,15

Додаток Р

Таблиця Р.1

Сільське населення, % від загальної кількості населення

Назва країни	2000	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Зміна, %
Австрія	39,79	42,29	42,10	41,91	41,70	41,49	41,25	41,01	40,74	102,41
Бельгія	2,87	2,12	2,08	2,04	2,00	1,96	1,92	1,88	1,85	64,33
Болгарія	31,10	26,01	25,67	25,33	24,99	24,65	24,31	23,98	23,64	76,00
Хорватія	46,57	43,85	43,60	43,33	43,05	42,76	42,45	42,12	41,78	89,71
Кіпр	31,35	33,05	33,12	33,16	33,19	33,20	33,18	33,14	33,09	105,54
Чехія	26,01	26,52	26,43	26,33	26,21	26,08	25,94	25,79	25,62	98,50
Данія	14,90	12,47	12,36	12,24	12,13	12,01	11,88	11,76	11,63	78,07
Естонія	30,63	31,58	31,44	31,28	31,12	30,95	30,77	30,59	30,39	99,21
Фінляндія	17,82	14,78	14,73	14,68	14,62	14,55	14,48	14,40	14,32	80,37
Франція	24,13	20,35	20,08	19,82	19,56	19,29	19,03	18,76	18,49	76,63
Німеччина	25,04	22,80	22,78	22,74	22,69	22,62	22,55	22,46	22,35	89,28
Греція	27,28	21,95	21,61	21,28	20,94	20,61	20,29	19,96	19,64	71,99
Угорщина	35,43	29,50	29,22	28,94	28,65	28,36	28,06	27,76	27,45	77,48
Ірландія	40,85	37,46	37,26	37,05	36,83	36,60	36,35	36,09	35,82	87,69
Італія	32,78	30,44	30,15	29,86	29,56	29,26	28,96	28,65	28,34	86,47
Латвія	31,93	32,02	31,98	31,93	31,86	31,78	31,69	31,58	31,46	98,52
Литва	33,01	32,77	32,63	32,48	32,32	32,15	31,95	31,75	31,54	95,52
Люксембург	15,78	9,82	9,54	9,27	9,02	8,78	8,55	8,33	8,12	51,44
Мальта	7,63	5,59	5,52	5,45	5,39	5,32	5,26	5,19	5,13	67,15
Нідерланди	23,21	9,83	9,36	8,92	8,51	8,12	7,76	7,43	7,11	30,66
Норвегія	23,98	18,91	18,52	18,13	17,75	17,38	17,03	16,68	16,34	68,12
Польща	38,28	39,72	39,82	39,90	39,94	39,96	39,96	39,93	39,87	104,13
Португалія	45,60	36,49	35,91	35,35	34,79	34,24	33,69	33,15	32,62	71,53
Румунія	47,00	46,11	46,10	46,06	46,00	45,92	45,81	45,67	45,51	96,84
Словацька Республіка	43,77	46,11	46,19	46,25	46,27	46,27	46,24	46,18	46,09	105,31
Словенія	49,25	46,22	45,98	45,73	45,46	45,18	44,88	44,57	44,25	89,85
Іспанія	23,74	20,40	20,16	19,92	19,68	19,44	19,19	18,94	18,70	78,76
Україна	32,86	30,94	30,85	30,75	30,65	30,53	30,39	30,24	30,08	91,56
Світ	53,34	46,17	45,71	45,26	44,81	44,37	43,94	43,52	43,10	80,80
Швеція	15,97	13,45	13,15	12,85	12,57	12,29	12,02	11,76	11,51	72,04

Додаток С

Таблиця С.1

Приріст сільського населення, річний %

Назва країни	2000	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Зміна, %
Австрія	0,94	0,68	0,63	0,24	0,00	-0,08	-0,15	-0,16	0,33	34,54
Бельгія	-1,96	-1,42	-1,54	-1,65	-1,53	-1,48	-1,53	-1,53	-1,27	64,85
Болгарія	-1,21	-1,93	-2,01	-2,06	-2,07	-2,07	-1,98	-2,22	-7,61	631,20
Хорватія	-1,48	-1,35	-1,27	-1,81	-1,54	-1,24	-1,16	-5,03	-1,46	98,67
Кіпр	1,38	1,13	1,09	1,02	0,93	0,83	0,66	0,43	0,42	30,25
Чехія	0,23	-0,15	-0,16	-0,13	-0,11	-0,10	-0,30	-2,40	-0,44	-193,16
Данія	0,24	-0,22	-0,15	-0,29	-0,46	-0,64	-0,73	-0,62	-0,30	-124,14
Естонія	1,06	-0,40	-0,44	-0,37	-0,17	-0,18	-0,38	-0,50	0,40	37,64
Фінляндія	-1,11	-0,01	-0,05	-0,11	-0,26	-0,33	-0,35	-0,34	-0,31	27,47
Франція	-0,37	-0,92	-1,03	-1,03	-0,98	-1,02	-1,12	-1,15	-1,16	311,09
Німеччина	-0,69	0,82	0,70	0,21	0,08	-0,06	-0,26	-0,36	0,59	-86,11
Греція	-0,03	-2,21	-1,98	-1,77	-1,79	-1,69	-1,81	-2,14	-2,32	8854,79
Угорщина	0,10	-1,16	-1,25	-1,24	-1,13	-1,07	-1,27	-1,50	-1,38	-1393,04
Ірландія	0,73	0,42	0,60	0,52	0,64	0,73	0,35	0,24	0,31	42,16
Італія	-0,14	-1,05	-1,13	-1,11	-1,18	-2,17	-1,53	-1,62	-1,52	1104,77
Латвія	-0,48	-0,91	-1,04	-1,06	-0,99	-0,95	-0,99	-1,18	-0,44	90,26
Литва	-0,52	-1,31	-1,69	-1,86	-1,46	-0,81	-0,57	-0,42	0,46	-88,07
Люксембург	-3,41	-0,60	-0,75	-0,41	-0,85	-0,76	-0,99	-1,08	-0,88	25,95
Мальта	-3,00	1,19	1,10	1,54	2,27	2,70	0,96	-0,64	-0,32	10,80
Нідерланди	-2,53	-4,35	-4,28	-4,24	-4,16	-3,99	-3,98	-3,90	-3,35	132,64
Норвегія	-1,21	-1,09	-1,22	-1,30	-1,44	-1,42	-1,49	-1,54	-1,17	96,16
Польща	-1,16	0,25	0,21	0,20	0,12	0,03	-0,19	-0,48	-0,64	55,26
Португалія	-0,73	-1,99	-1,90	-1,83	-1,75	-1,58	-1,50	-1,34	-1,10	151,28
Румунія	0,20	-0,44	-0,60	-0,66	-0,72	-0,71	-0,79	-1,05	-1,21	-607,80
Словацька Республіка	0,00	0,34	0,31	0,27	0,19	0,13	0,02	-0,34	-0,48	-11737,55
Словенія	0,24	-0,41	-0,45	-0,49	-0,23	0,08	0,01	-0,42	-0,70	-287,13
Іспанія	0,11	-1,23	-1,09	-0,96	-0,78	-0,53	-0,78	-1,18	-0,90	-843,57
Україна	-1,13	-0,56	-0,63	-0,69	-0,81	-0,93	-1,02	-1,26	-14,73	1308,69
Світ	0,64	0,19	0,17	0,15	0,10	0,06	0,02	-0,09	-0,18	-28,04
Швеція	-0,01	-1,19	-0,99	-0,91	-1,08	-1,21	-1,49	-1,59	-1,50	10338,36

Додаток Т

Таблиця Т.1

Безробіття, загальне, % від загальної кількості робочої сили

Назва країни	2000	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Зміна, %
Австрія	4,69	5,8	6,06	5,56	4,93	4,56	5,2	6,46	4,99	106,40
Бельгія	6,59	8,48	7,83	7,09	5,95	5,36	5,55	6,26	5,56	84,37
Болгарія	16,22	9,14	7,57	6,16	5,21	4,23	5,12	5,27	4,27	26,33
Хорватія	16,06	16,18	13,1	11,21	8,43	6,62	7,51	7,61	6,96	43,34
Кіпр	4,77	15,03	13,01	11,16	8,5	7,15	7,76	7,51	6,78	142,14
Чехія	8,76	5,05	3,95	2,89	2,25	2,02	2,55	2,8	2,22	25,34
Данія	4,48	6,28	5,99	5,83	5,13	5,02	5,64	5,04	4,43	98,88
Естонія	13,36	6,19	6,76	5,76	5,37	4,45	6,8	6,18	5,57	41,69
Фінляндія	11,13	9,38	8,82	8,64	7,36	6,69	7,76	7,61	6,72	60,38
Франція	10,22	10,35	10,06	9,41	9,02	8,41	8,01	7,87	7,31	71,53
Німеччина	7,92	4,62	4,12	3,75	3,38	3,14	3,86	3,64	3,14	39,65
Греція	11,34	24,98	23,51	21,41	19,18	17,04	15,9	14,66	12,43	109,61
Угорщина	6,56	6,81	5,11	4,16	3,71	3,42	4,25	4,05	3,61	55,03
Ірландія	4,32	9,91	8,37	6,71	5,74	4,95	5,62	6,19	4,48	103,70
Італія	10,83	11,9	11,69	11,21	10,61	9,95	9,16	9,5	8,07	74,52
Латвія	14,21	9,87	9,64	8,72	7,41	6,31	8,1	7,51	6,81	47,92
Литва	15,93	9,12	7,86	7,07	6,15	6,26	8,49	7,11	5,96	37,41
Люксембург	2,35	6,67	6,29	5,52	5,59	5,59	6,77	5,25	4,58	194,89
Мальта	6,32	5,38	4,69	4	3,66	3,62	4,35	3,39	2,92	46,20
Нідерланди	2,73	6,87	6,01	4,84	3,83	3,38	3,82	4,21	3,52	128,94
Норвегія	3,46	4,3	4,68	4,16	3,8	3,69	4,42	4,37	3,23	93,35
Польща	16,31	7,5	6,16	4,89	3,85	3,28	3,16	3,36	2,89	17,72
Португалія	3,81	12,45	11,07	8,87	6,99	6,46	6,8	6,58	6,01	157,74
Румунія	6,97	6,81	5,9	4,93	4,19	3,91	5,03	5,59	5,61	80,49
Словацька Республіка	18,55	11,49	9,68	8,14	6,54	5,76	6,72	6,89	6,14	33,10
Словенія	6,92	9	8,02	6,57	5,13	4,45	4,99	4,74	4,01	57,95
Іспанія	13,79	22,06	19,64	17,22	15,25	14,1	15,53	14,78	12,92	93,69
Україна	11,71	9,14	9,35	9,5	8,8	8,19	9,48	9,83	9,14	78,05
Світ	5,34	-	-	5,58	5,91	5,89	6,68	6,20	5,60	104,97
Швеція	5,47	7,43	6,99	6,72	6,36	6,83	8,29	8,72	7,39	135,10

Додаток У

Таблиця У.1

Капітальні інвестиції сільськогосподарських підприємств з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства у 2012–2021 роках, тис. грн.

Роки	капітальні інвестиції у матеріальні активи			у землю			в існуючі будівлі та споруди			у будівництво та перебудову будівель		
	великі підприємства	середні підприємства	малі підприємства	великі підприємства	середні підприємства	малі підприємства	великі підприємства	середні підприємства	малі підприємства	великі підприємства	середні підприємства	малі підприємства
2012	2874213	10806414	5154637	18752	9706	19025	34106	234893	129497	926936	2955939	862211
2013	2236684	10576147	5367379	1772	9286	8724	41210	223709	84869	564348	2596170	690525
2014	1681749	10608005	5817112	64023	14760	8189	40921	170377	117727	502772	2682454	826369
2015	3764968	14264705	10783595	20290	13380	17988	55337	218229	712674	1105358	3340123	1113058
2016	2637565	24696170	21897820	12724	38267	44401	9609	385693	176892	436419	5326215	1690256
2017	4258744	31381852	27023918	29030	74367	49171	10983	207740	181487	1312375	5992375	2343379
2018	7638939	32196746	24417297	16796	104629	71530	24477	1845463	292657	2685453	6830952	2636390
2019	10491723	28366536	19078080	52955	188393	75236	132321	653137	300114	1981149	7413142	2593945
2020	6627317	26862880	15765718	60206	161618	49615	44556	432102	138917	1594249	6632393	1927856
2021	9870602	34485825	21984905	32235	119041	28207	158901	589855	331619	2346341	7383780	2523048
	343,42	319,12	426,51	171,90	1226,47	148,26	465,90	251,12	256,08	253,13	249,79	292,63

Додаток Ф

Таблиця Ф.1

**Комплекс дій з управління економічним розвитком на
сільськогосподарському підприємстві в умовах кризи**

Етап	Дії
1. Оцінка	- Проведення комплексного фінансового аналізу. - Оцінка впливу кризи на ринки, ланцюги поставок і витрати на виробництво. - Оцінка поточного стану активів і пасивів
2. Оптимізація витрат	- Визначення несуттєвих витрат та скорочення їх. - Переукладання контрактів з постачальниками та партнерами. - Оптимізація робочої сили та впровадження заходів щодо економії коштів.
3. Диверсифікація	- Дослідження альтернативних джерел доходу та ринків. - Диверсифікація сільськогосподарських культур чи худоби, щоб зменшити залежність. - Інвестиції в продукти з доданою вартістю, щоб отримати вищу маржу.
4. Впровадження технологій	- Впровадження сучасних сільськогосподарських технологій для підвищення ефективності. - Дослідження точного землеробства та аналітики даних для прийняття рішень. - Інвестиції в автоматизацію, щоб зменшити витрати на робочу силу.
5. Фінансова підтримка	- Пошук державних субсидій або програми фінансової допомоги. - Ознайомлення з низькими процентними позиками або кредитними лініями. - Залучення до фінансових установ для підтримки.
6. Управління ризиками.	- Впровадження стратегій зменшення ризиків коливань ринку. - страхування від нестабільності цін на товари, коли це можливо. - Інвестування в страхування для захисту від непередбачуваних подій.
7. Стратегічне планування	- розробка плану управління кризою та стратегії на випадок непередбачених ситуацій. - Переоцінка та коригування довгострокових бізнес-цілей з урахуванням кризи. - Сприяння співпраці з колегами галузі для колективних рішень.
8. Маркетинг і брендинг	- посилення маркетингових зусиль для просування продуктів безпосередньо споживачам. - Зміцнення бренду підприємства для формування лояльності клієнтів. - Використання цифрових платформ для онлайн-продажів і маркетингу.
9. Екологічна стійкість	- наголошення на сталих практиках для довгострокової стійкості. - Дослідження методів органічного землеробства для ринків преміум-класу. - участь у програмах екологічної сертифікації.
10. Залучення громади	- співпраця з місцевими громадами для отримання підтримки та ресурсів. - Розгляд моделі прямого споживання, зокрема фермерські ринки. - участь у громадських і освітніх програмах.

Додаток X

Таблиця X.1

Групи показників, що використовуються сільськогосподарськими підприємствами для визначення рівня їх економічного розвитку

Напрямок	Показники оцінки рівня економічного розвитку підприємства
Показники ліквідності	Коефіцієнт поточної ліквідності, коефіцієнт швидкої ліквідності, коефіцієнт абсолютної ліквідності
Показники ділової активності	Оборотність запасів, Оборотно-дебіторської заборгованості, Оборотно-активів
Показники фінансової незалежності	Співвідношення боргу до власного капіталу, коефіцієнт власного капіталу, коефіцієнт боргу
Показники рентабельності	Рентабельність активів (ROA), Рентабельність власного капіталу (ROE), валовий прибуток, чистий прибуток
Інші фінансові показники	Прибуток на акцію (EPS), співвідношення ціни та прибутку (P/E), дивідендна прибутковість
Суб'єктивні показники:	ринкова позиція підприємства; ефективність управління підприємством; стабільність надходження на рахунки підприємства.
Об'єктивні фактори ризику.	Ділова репутація. Кредитна історія. Фаза економічного циклу галузі підприємства. Сезонність чистих вхідних грошових потоків. Характеристика основної продукції. Ресурсна база. Конкурентна позиція (міжнародний ринок). Додаткові характеристики менеджменту. Наявність перепон неринкового характеру

Додаток Ц

Таблиця Ц.1

Показники, які використовуються в системах комплексного аналізу управління економічним розвитком сільськогосподарського підприємства

Показник	Одиниця виміру	Опис
Фінансові результати	Гривня	Сукупний дохід, прибуток, збиток тощо.
Кількість клієнтів	Людина	Кількість осіб або компаній-клієнтів.
Рівень задоволеності клієнтів	Відсоток	Визначається опитуванням або відгуками.
Показники ринкової долі	Відсоток	Співвідношення частки компанії на ринку.
Рівень інноваційності	Бали	Оцінка новаторських рішень та технологій.
Лояльність співробітників	Відсоток	Відсоток задоволених та лояльних працівників.
Витрати на маркетинг	Гривня	Розмір фінансування маркетингових заходів.
Кількість рекламних кампаній	Кількість	Сукупна кількість проведених кампаній.
Показники стійкості до ризиків	Відсоток	Оцінка здатності компанії управляти ризиками.
Співвідношення витрат і прибутку	Відсоток	Визначає ефективність фінансового управління.

Додаток III

Таблиця III.1

Перелік підприємств досліджуваної вибіркової сукупності та вихідні дані для групування досліджуваних сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області, в середньому за 2013-2022 роки

№ п/п	Підприємства	Рівень зносу основних фондів на кінець року, %	Величина простроченої кредиторської заборгованості, % до загальної величини заборгованості	Величина ліквідних активів, %	Фінансова залежність, %
1	2	3	4	5	6
Новомосковський район					
1	ТОВ "Вена"	31,50	75,93	7,00	53,40
2	ТОВ АПК "Спаський"	50,70	86,37	8,00	28,40
3	ТОВ "Присамарьє"	37,60	45,65	7,00	63,40
4	ТОВ "Довіра"	51,40	69,98	6,60	43,80
5	ТОВ "Михайлівське Плюс"	38,80	44,86	5,00	56,40
6	ФГ "Левада	46,50	45,69	7,00	43,40
7	ДП АФ "Мрія"	44,40	35,58	20,80	79,60
8	ТОВ АФ "Відродження"	29,00	24,86	37,10	63,30
9	ТОВ АФ "Вільне 2002"	31,80	18,18	5,10	45,30
10	ТОВ АФ "Дружба"	51,40	78,27	64,80	35,60
11	ТОВ "Дзержинське"	49,60	35,60	34,90	65,50
12	ТОВ "Птахівниче"	33,70	58,10	6,60	38,80
13	ФГ "Світанок"	30,10	43,69	33,10	67,30
14	ФГ "Обрій"	45,00	60,25	9,10	51,30
15	ФГ "Урожай"	32,80	48,58	9,70	50,70
16	ТОВ АФ "Орільське"	46,50	57,48	7,50	28,90
17	ТОВ "Спектр-Агро"	50,30	54,05	8,70	17,70
18	АФ "Агрокомплекс"	47,70	73,24	8,00	62,40
19	СТОВ "Злагода"	36,90	45,00	5,10	55,30
20	ТОВ "АФ им Горького"	49,40	66,51	31,80	68,60
21	ТОВ АФ "Рассвет"	51,10	40,05	5,40	49,00
22	ТОВ АФ "Олімпекс-Агро"	28,70	46,10	9,60	50,80
Магдалинівський район					
23	ТОВ "Батьківщина"	50,00	53,74	10,10	70,30

Продовження таблиці Ш.1

1	2	3	4	5	6
24	ПП "Хлебодар"	51,40	58,75	5,00	55,40
25	ТОВ "Промінь 2005"	29,90	76,14	9,10	41,30
26	СК "Україна"	37,60	67,42	13,40	37,00
27	ПП "Мир"	45,80	70,46	35,00	65,40
28	ФГ "Руслан"	49,80	56,08	9,80	50,60
29	ТОВ «Агро –Центр»	33,80	36,85	33,80	66,60
30	ТОВ "Агродніпронасіння"	47,00	96,88	7,00	53,40
31	ТОВ "Зоряна"	29,60	27,16	9,60	70,80
32	ПП "Деметра"	28,90	36,53	6,40	34,00
33	Пролетарське ВУПЗГ	39,70	46,08	6,30	44,10
34	ТОВ "Відродження"	39,70	56,44	5,00	55,40
35	СФГ "Медок"	44,80	45,98	14,80	35,60
36	ТОВ "Аякс"	49,10	12,90	30,90	65,50
37	ТОВ "Світлана"	38,00	26,14	6,60	38,80
38	ТОВ "Юг -Агро -Лідер"	41,80	12,64	4,10	67,30
39	ПП "Приорельє"	50,20	18,30	19,10	51,30
40	ТОВ "Господар"	37,60	10,87	8,70	17,70
41	ДГ "Поливановка"	50,40	48,11	17,00	43,40
42	СГ ТОВ "Дружба - Казначеевка"	45,80	58,68	9,70	50,70
43	ТОВ "Агро - Овен"	33,90	57,51	8,00	62,40
44	ТОВ "Котовка"	45,40	53,75	5,10	55,30
45	ТОВ "Агро-Альянс"	32,60	44,69	6,40	34,00
Царичанський район					
46	ТОВ "Кооператор"	42,90	70,97	15,00	55,40
47	ТОВ "Царичанка"	34,60	54,77	8,00	62,40
48	ФГ "Грант"	52,30	22,03	5,10	55,30
49	ТОВ АФ "Колос"	35,80	49,67	6,40	34,00
50	ФГ "Шевченко"	44,00	60,67	6,30	44,10
51	СГК "Дружба"	35,00	72,28	20,80	59,60
52	СФГ "Еліта"	45,00	39,68	7,00	53,40
53	ПП "Аграрник Приорілля"	46,70	46,16	8,00	28,40

Продовження таблиці Ш.1					
1	2	3	4	5	6
54	СФГ "Сяйво"	45,60	45,42	7,00	63,40
55	ДП "Націонал-плюс"	48,90	63,24	16,60	43,80
56	СФГ "Каскад"	46,90	70,39	14,00	56,40
57	ТОВ АФ "Вікторія"	51,80	57,67	7,50	28,90
58	ТОВ "Маяк"	50,20	60,67	20,80	79,60
59	ФГ "Ната"	32,90	65,07	7,10	63,30
60	СФГ "Лелеки"	46,60	39,68	5,10	45,30
61	ТОВ "Шевченко"	28,70	51,40	5,00	55,40
62	ВАТ "Сади Приорілля"	46,10	45,42	8,00	62,40
63	ПП "Оріон-Агрос"	52,50	63,24	5,10	55,30
64	ТОВ АПК "Самара"	45,80	65,18	6,40	34,00
65	СФГ "Нове"	44,00	67,42	6,30	44,10
66	ТОВ "Господар"	29,80	70,46	10,80	59,60
67	ФГ "Чайка"	28,80	56,08	7,00	53,40
68	ТОВ АФ "Славутич"	45,00	36,85	2,00	28,40
69	ПП "Агропром" 2000	35,90	72,31	9,10	41,30
70	ТОВ Журавка	46,10	37,16	3,40	37,00
71	ТОВ А/Ф "Світанок"	50,80	46,53	5,00	65,40
72	СФГ "Злагода"	48,80	68,42	5,10	55,30
73	ТОВ "Україна"	36,90	54,50	6,40	34,00
Дніпровський район					
74	ТОВ АФ "Агроінвест"	35,80	49,67	6,40	34,00
75	ТОВ "Стіл Агро"	44,00	60,67	6,30	44,10
76	ФГ "Джерело"	35,00	72,28	10,80	59,60
77	ТОВ "Любимівка"	45,00	39,68	5,00	53,40
78	ТОВ "Сільськогосподарське Підприємство "Чумаки"	46,70	46,16	8,00	28,40
79	ФГ "Промінь"	45,60	45,42	4,00	63,40
80	ТОВ "Універсалзернопродукт"	48,90	63,24	5,60	43,80
81	ФГ "Світанок"	29,60	27,16	9,60	70,80
82	ФГ "Сура"	28,20	25,92	10,80	59,60

Продовження таблиці Ш.1					
1	2	3	4	5	6
83	СФГ "Перспектива"	39,70	56,44	5,00	55,40
84	ФГ "Восход"	44,80	45,98	6,80	35,60
85	ФГ "Світанок"	50,00	53,74	10,10	70,30
86	ФГ "Хортиця К"	51,40	58,75	15,00	55,40
87	ФГ "Діброва"	29,90	76,14	9,10	41,30
88	ФГ "Пролісок-17"	37,60	67,42	13,40	37,00
89	ФГ "Білі Роси"	45,80	70,46	5,00	65,40
90	СФГ "Кільчень"	49,80	56,08	9,80	50,60
91	ФГ "Золотий Лан"	33,80	36,85	3,80	66,60
92	СФГ "Зоря"	47,00	96,88	7,00	53,40
93	ТОВ "Ягідний Дар"	44,80	45,98	4,80	35,60
94	ТОВ "Відродження"	49,10	12,90	34,90	65,50
95	ТОВ "Чистий Продукт"	38,00	26,14	11,60	38,80
96	ТОВ "Агро Філд 2015"	41,80	12,64	33,10	67,30
97	ФГ "Дубрава-Агро"	50,20	18,30	9,10	51,30
98	ФГ "Днепрагропром"	37,60	10,87	2,70	17,70
99	ФГ "Пролісок"	50,40	48,11	7,00	43,40
100	ТОВ "Агрорітет"	45,80	58,68	9,70	50,70
101	АВ ТОВ "Агроцентр К"	33,90	57,51	8,00	62,40
102	ТОВ "Науково-Виробнича Агрофірма "Степова"	45,40	53,75	5,10	55,30
103	ТОВ "Агрікола-Україна"	32,60	44,69	6,40	34,00
104	ТОВ "Агроленд Інвест-1"	49,80	56,08	9,80	50,60
105	ТОВ "Сільськогосподарське Підприємство "Харвест"	33,80	36,85	3,80	66,60
106	ТОВ "Лан"	47,00	96,88	7,00	53,40

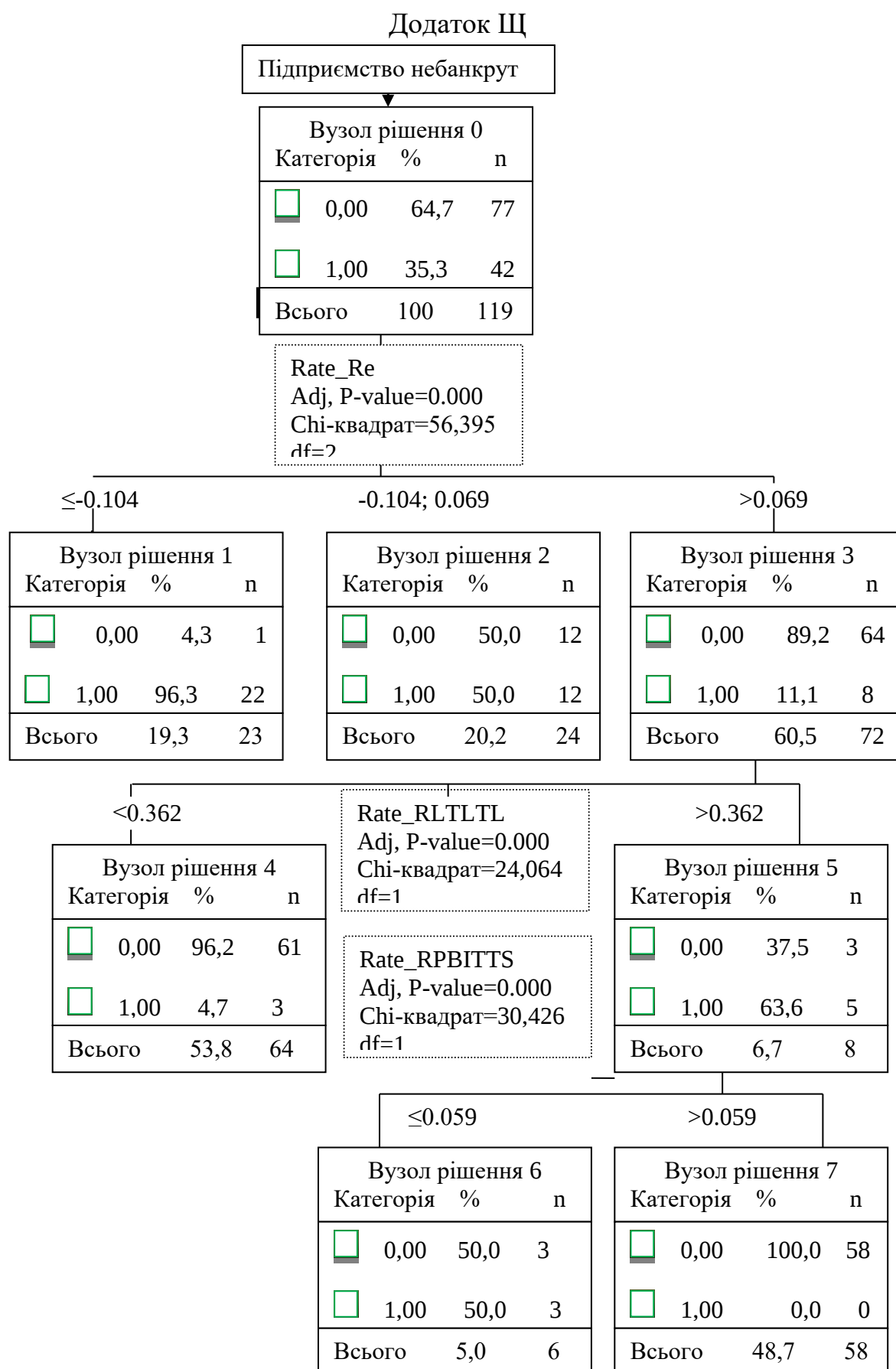

Рис. Щ.1 Модель дерева рішень досліджуваних підприємств, що працюють у сільському господарстві

Додаток Ю

Таблиця Ю.1

**Стратегіями для управління економічним розвитком
сільськогосподарських підприємств**

Напрямок	Стратегія	Приклад використання
1	2	3
Диверсифікація продукції	Збільшення асортименту сільськогосподарської продукції.	Заміна монокультурних полів культурами сівозміни, введення тваринництва або рибного господарства.
Технологічне оновлення	Впровадження сучасних технологій в сільське господарство.	Використання дронів для моніторингу стану полів, автоматизація процесів обробки землі та використання крапельного зрошення.
Створення кооперативів	Об'єднання сільських господарств у кооперативи для спільного виробництва та збуту.	Створення кооперативу фермерів для спільного закупівлі обладнання, обміну знанням та взаємної підтримки.
Розвиток екологічного сільського господарства	Перехід до екологічно чистого виробництва.	Вирощування органічних культур, використання природних добрив, застосування енергозберігаючих технологій.
Розвиток агротуризму	Використання сільськогосподарських територій для розвитку туризму.	Організація гостьових ферм, проведення агроекскурсій, розвиток сільських туристичних маршрутів.
Розвиток агроєкосистем	Збереження та відновлення природних агроєкосистем для підтримки біорізноманіття та покращення якості ґрунтів.	Впровадження агролісової рослинності, створення екосистемних коридорів для збереження дикої природи.
Створення бренду продукції	Формування унікального бренду для сільськогосподарської продукції.	Створення логотипу та об'єднання виробників під спільною торговою маркою для збільшення визнаності продукції.
Оптимізація логістики	Вдосконалення системи транспортування та збуту продукції.	Використання сучасних систем моніторингу та логістичних платформ для зменшення витрат на транспортування та збут продукції.

Продовження таблиці Ю.1		
1	2	3
Інновації у виробництві	Впровадження новітніх технологій та інновацій у сільському господарстві.	Використання інтернету речей (IoT) для моніторингу стану рослин, впровадження сучасних методів обробки та гідропонічних систем вирощування.
Навчання та розвиток персоналу	Інвестування у розвиток навичок та знань персоналу.	Організація тренінгів та семінарів для фермерів з сучасних методів виробництва, управління ресурсами та підвищення ефективності праці.
Стимулювання інвестицій	Активне залучення інвестицій для модернізації та розширення сільськогосподарської інфраструктури.	Проведення інвестиційних форумів, приваблення інвесторів для впровадження нових технологій та розвитку виробництва.
Створення ефективної системи обробітку даних	Впровадження системи збору та аналізу даних для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.	Використання сучасних програмних рішень для аналізу даних щодо врожаю, кліматичних умов, ринкових тенденцій тощо.
Забезпечення стійкості до змін клімату	Розробка та впровадження заходів для адаптації до змін клімату.	Використання сортів рослин, що відповідають новим кліматичним умовам, впровадження систем зрошення для підтримання стабільності вирощування.
Розвиток ринків для сільськогосподарської продукції	Вивчення та активне просування продукції на ринках.	Укладання довгострокових контрактів із супермаркетами, розробка маркетингових кампаній для просування місцевої продукції.
Соціальна відповідальність та участь у громаді	Взаємодія з місцевою громадою та впровадження соціальних проектів.	Сприяння розвитку місцевої освіти, організація спільних ініціатив із місцевими жителями для підтримки розвитку сільської території.
Створення системи якісного управління	Впровадження системи управління якістю для забезпечення високих стандартів виробництва.	Отримання сертифікації якості для продукції, вдосконалення процесів контролю якості.
Ефективне використання фінансових ресурсів	Раціональне управління фінансами для оптимізації витрат та максимізації прибутку.	Використання бюджету для вирощування культур, які мають високий попит на ринку.
Залучення молоді до сільського господарства	Створення програм та стимулів для молоді, щоб привернути їх до роботи в сільському господарстві.	Надання навчальних стипендій, організація стажувань для молодих спеціалістів.

Продовження таблиці Ю.1		
1	2	3
Розвиток енергоефективності	Використання енергоефективних технологій та джерел енергії для зменшення витрат та впливу на навколишнє середовище.	Встановлення сонячних батарей, використання альтернативних джерел енергії для забезпечення електропостачання підприємства.
Створення мережі місцевих ринків	Розвиток інфраструктури для забезпечення доступу до місцевих ринків для сільськогосподарської продукції.	Організація місцевих фермерських ринків, співпраця з ресторанами та закладами громадського харчування.
Глобальна експортна стратегія	Розвиток партнерських відносин з міжнародними ринками для експорту продукції.	Участь у міжнародних виставках, отримання сертифікатів відповідності для експортних продуктів.
Оптимізація господарювання з урахуванням ризиків	Аналіз ризиків та впровадження заходів для їхньої мінімізації.	Використання страхових продуктів для захисту від природних лих, створення резервів для непередбачених витрат.
Впровадження системи трекінгу та транспарентності	Застосування системи відстеження виробництва та постачання для підвищення прозорості в ланцюгу постачання.	Використання технології блокчейн для реєстрації кожного етапу виробництва та доставки продукції.
Розвиток сучасної системи управління ресурсами	Використання інтегрованих систем для ефективного управління землею, водою та іншими ресурсами.	Впровадження систем Precision Farming для точного контролю за використанням ресурсів.
Створення сільськогосподарських бізнес-інкубаторів	Створення платформ для розвитку та підтримки інноваційних проєктів у сільському господарстві.	Забезпечення доступу до технічної підтримки та інфраструктури для початківців у галузі сільського господарства.
Партнерство із науковими установами	Співпраця з дослідницькими інститутами для впровадження новітніх технологій та вдосконалення виробничих процесів.	Участь у спільних науково-дослідницьких проєктах, обмін інформацією та досвідом.
Розвиток системи управління відходами	Впровадження ефективної системи збору, переробки та використання відходів.	Виробництво біогазу з органічних відходів, переробка рослинних залишків на добрива.
Адаптація до цифрової трансформації	Використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для автоматизації процесів та покращення управлінської діяльності.	Впровадження хмарних технологій, використання мобільних додатків для моніторингу та управління господарством.

Продовження таблиці Ю.1		
1	2	3
Розвиток системи роботизації	Застосування сучасних роботизованих систем для оптимізації праці та збільшення виробничої продуктивності.	Використання автономних тракторів та роботів для автоматизованого збору врожаю.
Створення системи електронного моніторингу якості ґрунту	Впровадження системи, що дозволяє в режимі реального часу відстежувати стан та якість ґрунту.	Використання сенсорів для вимірювання рівня поживних речовин та кислотності ґрунту.
Стимулювання інновацій у селекції	Підтримка та стимулювання досліджень у галузі селекції нових сортів та гібридів рослин.	Співпраця з науковими установами для вивчення та вдосконалення генетичних характеристик культур.
Запровадження системи точного землеробства	Використання сучасних технологій для точного контролю за використанням земельних ресурсів.	Застосування GPS-технологій та дронів для точного розташування сівозмін та оптимального використання добрив.
Створення системи агромаркетингу	Розробка ефективної системи маркетингу для просування продукції та залучення споживачів.	Створення власного веб-сайту, участь у виставках та рекламних кампаніях для підвищення обігу продукції.
Розробка програми агроосвіти	Покращення рівня кваліфікації та освіти працівників у сфері сільського господарства.	Впровадження навчальних курсів та стажувань для фермерів та їхнього персоналу.
Створення сучасної системи обробки та зберігання продукції	Застосування передових технологій для зберігання та переробки сільськогосподарської продукції.	Використання сучасних холодильних та консерваційних технологій.
Створення екологічно чистих агрополів	Перехід до екологічно чистих методів виробництва.	Використання ефективних систем управління водою, уникнення використання хімічних пестицидів та гербіцидів.
Розробка програми підтримки молодих фермерів	Створення спеціальних програм та фінансових інструментів для молодих сільських підприємців.	Надання пільгових кредитів, консультацій та тренінгів для початківців у галузі сільського господарства.
Створення бізнес-екосистеми для сільськогосподарських стартапів	Розвиток інфраструктури та середовища, яке сприяє зародженню та росту інноваційних сільськогосподарських підприємств.	Створення інкубаторів для стартапів, забезпечення доступу до ресурсів та підтримка інноваційних ідей.
Забезпечення гарантованого викупу продукції	Укладання довгострокових контрактів та угод з покупцями для гарантії викупу всієї виробленої продукції.	Установлення партнерських відносин із супермаркетами та ресторанами для стабільного збуту.

Додаток Я

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ

вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, тел. 770-87-42, факс (056) 770-68-00
 e-mail: osvita@adm.dp.gov.ua, <http://www.osvita-dnepr.com>, Код ЄДРПОУ 25927519

N 2043/0/118-23 *Вр 05.12.23*

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертації
Карамушки Дар'ї Кирилівни тему «Управління розвитком

сільськогосподарських підприємств у контексті стабілізації національної
економіки» на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 073 - менеджмент

Підтверджуємо, що департаментом освіти і науки Дніпропетровської обласної державної адміністрації розглянуті основні результати, висновки та пропозиції дисертації Карамушки Дар'ї Кирилівни.

Департамент освіти і науки Дніпропетровської облдержадміністрації відзначає практичну цінність результатів та пропозицій дисертаційної роботи Дар'ї Кирилівни Карамушки щодо реалізації потенціалу економічного розвитку сільськогосподарських підприємств за допомогою комплексного підходу. Інтеграція сталих практик, таких як органічне землеробство та агроекологічні принципи; впровадження інноваційних моделей фінансування, адаптованих до потреб аграрного сектору; сприяння розвитку освіти та програм підвищення кваліфікації, орієнтованих на сільські громади, ще більше збільшує економічний потенціал, задовольняючи зростаючий попит на сільськогосподарську продукцію. Також, комплексний підхід має включати адвокацію для створення сприятливого середовища, яке підтримує реалізацію цих ініціатив, забезпечуючи сталий та інклюзивний економічний розвиток сільськогосподарських підприємств.

Дані пропозиції були використані працівниками департаменту освіти і науки облдержадміністрації при розробці регіональної цільової соціальної програми «Освіта Дніпропетровщини» з метою підвищення ефективності управлінської діяльності.

Директор департаменту

Ольга ЛОЗОВА

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ДОСЛІДНА СТАНЦІЯ
ІНСТИТУТУ ОВОЧІВНИЦТВА І БАШТАННИЦТВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ**

52041, Україна, Дніпропетровська обл., Дніпровський р-н,
с. Олександрівка, вул. Опитна 1. Тел., 0676316327
ЄДРПОУ 26369116

вс 27.08.2013 № 19

ДОВІДКА

видана Карамушці Дар'ї Кирилівні

про впровадження результатів наукових досліджень

Представлені пропозиції та результати дисертаційної роботи Карамушки Дар'ї Кирилівни використовуються фахівцями Дніпропетровської дослідної станції Інституту овочівництва і баштанництва Національної академії аграрних наук України при застосуванні методичних та практичних підходів до оцінки рівня економічного розвитку сільськогосподарського підприємства, які передбачають ретельне дослідження наявних та потенційних загроз і перспектив розвитку. Такий комплексний аналіз дозволив виявити фактори, що сприятимуть створенню необхідних умов для ДДС ІОБ НААН України, полегшать реалізацію заходів з підтримки його економічного розвитку та виходу з передкризових ситуацій.

Використані в практичній діяльності сільськогосподарського підприємства рекомендації для проведення оцінки економічного розвитку на основі модифікованого методу TOPSIS (метод визначення порядку переваги за схожістю з ідеальним рішенням (The Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution - TOPSIS)). Слід зазначити, що всі рекомендації мають практичну цінність, тому доцільне їх впровадження у діяльність сільськогосподарського підприємства.

Директор ДДС ІОБ НААН

В.Ф. Заверталюк

ФЕРМЕРСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО «АЛІГАТОР»

52340, вул. Центральна, буд. 62 А, с. Світлогірське, Кам'янський район
Дніпропетровська область, код 32802291 IBAN UA623808050000000026002319355
у АТ «Райффайзен банк «Аваль» МФО 380805, тел. 80976925862

N12 Кіс 18.03.2023

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукових досліджень

Карамушки Дар'ї Кирилівни

Сільськогосподарське підприємство ФГ «АЛІГАТОР» Кам'янського району Дніпропетровської області засвідчує, що висновки та пропозиції дисертаційної роботи Дар'ї Кирилівни Карамушки використані підприємством в практичній роботі при розробці заходів щодо підвищення ефективності управління економічним розвитком підприємства. Рекомендації автора застосовано при оцінці перспективних можливостей економічного розвитку підприємства при використанні моделі прогнозування фінансових проблем за допомогою штучних нейронних мереж та моделі дерев рішень. Запропонована модель враховує особливості діяльності сільськогосподарських підприємств, економічні важелі та фактори ризику з метою забезпечення сталого розвитку та прийняття ефективних управлінських рішень в сучасному сільськогосподарському виробництві.

Проведення моделювання та прогнозування фінансових проблем та аналіз фінансово-економічної діяльності ФГ «АЛІГАТОР» дозволило визначити потенційне збільшення прибутку від сільськогосподарського виробництва.

Голова ФГ «АЛІГАТОР»

Олександр ДОРОШЕНКО

Міністерство освіти і науки України
 ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 49009, м. Дніпро, вул. Сергія Єфремова 25,
 тел. (056) 744-81-32, факс (056) 744-08-67, 744-53-03
 E-mail: info@dsau.dp.ua Web: www.dsau.dp.ua Код ЄДРПОУ 00493675

19 12 23 № 44-11-966

На № _____ від _____

016479

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукових досліджень
 здобувачки ступеня доктора філософії Карамушки Дар'ї Кирилівни
 на тему «Управління розвитком сільськогосподарських підприємств у
 контексті стабілізації національної економіки»

Основні положення та результати дисертаційної роботи
 Карамушки Дар'ї Кирилівни «Управління розвитком сільськогосподарських
 підприємств у контексті стабілізації національної економіки», поданої на
 здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю
 073 «Менеджмент», впроваджені у навчальний процес Дніпровського
 державного аграрно-економічного університету і використовуються під час
 викладання освітніх компонент «Менеджмент», «Аграрний менеджмент» та
 «Стратегічне управління розвитком аграрних підприємств».

Ректор

Анатолій КОБЕЦЬ